

HANDREIKING

Religieus erfgoed in beweging

samen bouwen aan de
**toekomst: inspiratie voor
gemeenten**

HANDREIKING

Religieus erfgoed in beweging

samen bouwen aan de
toekomst: inspiratie voor
gemeenten

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Leeswijzer	6
Overzicht gemeenten	10
Hoofdstuk 1 Communicatie	12
Gemeente Alkmaar	14
Gemeente Doetinchem	16
Gemeente Hoogeveen	18
Gemeente Nissewaard	20
Gemeente Roermond	22
Gemeente Tilburg	24
Gemeente Westerkwartier	26
Vijf vragen aan: Dorien de Wit	28
Hoofdstuk 2 Domeinoverstijgend	32
Gemeente Arnhem	34
Gemeente Berkelland	36
Gemeente Borne	38
Gemeente Enschede	40
Gemeente Haaksbergen	42
Gemeente Harderwijk	44
Vijf vragen aan: Gert Harm ten Bolscher	46
Hoofdstuk 3 Duurzaamheid	50
Gemeente Smallingerland	52
Gemeente Wierden	54
Vijf vragen aan: Jeroen Diepemaat	56
Hoofdstuk 4 Erfgoedbeleid	60
Gemeente Noordoostpolder	62
Gemeente Opsterland	64
Gemeente Utrecht	66
Vijf vragen aan: Jaap Broekhuizen en Karien van Velsen	70

Hoofdstuk 5 Gebruik en toekomst	74
Gemeente Culemborg	76
Gemeente Deventer	78
Gemeente Haarlem	80
Gemeente Purmerend	82
Gemeente Rheden	84
Gemeente Súdwest-Fryslân	86
Vijf vragen aan: Thijs Hendrix en Rian Schonkeren-Hendrix	88
Hoofdstuk 6 Procesverloop	92
ABG Organisatie	94
Gemeenten Alphen Chaam/ Baarle-Nassau/Gilze en Rijen	
Gemeente Den Haag	96
Gemeente Dinkelland	98
Gemeente 's-Hertogenbosch	100
Gemeente Leiden	104
Gemeente Medemblik	106
Gemeente Meppel	108
Gemeente Nijmegen	110
Gemeente Rotterdam	112
Gemeente Schouwen-Duiveland	116
Gemeente West Betuwe	118
Gemeente Zwolle	120
Vijf vragen aan: Catherine Visser	122
Toelichting Religieus erfgoed en de Omgevingswet	126
Hoofdstuk 7 Ruimtelijk beleid	130
Gemeente Apeldoorn	132
Gemeente Beekdaelen	134
Gemeente Dordrecht	136
Gemeente Maastricht	138
Gemeente Noordwijk	140
Gemeente Stichtse Vecht	142
Gemeente Vaals	144
Gemeente Westerveld	146
Colofon	148

A portrait of Natasja Groothuismink, a woman with shoulder-length brown hair and bangs, smiling warmly. She is wearing a maroon-colored top. The background is a blurred outdoor setting with a green structure and a building with windows.

Voorwoord |
Natasja
Groothuismink

Met trots schrijf ik dit voorwoord. Deze handreiking is na jaren van hard werken tot stand gekomen. En het resultaat mag er zijn. Een praktisch handboek vol tips en goede voorbeelden uit alle delen van het land die hulp kunnen bieden om ons prachtige religieuze erfgoed voor de toekomst te behouden.

Laat ik u even terugnemen in de tijd. In de jaren '70 van de vorige eeuw rekende nog 75% van de mensen zich tot een kerkgemeenschap. In 2022 lag dit onder de 50%. Een kleinere gemeente is minder draagkrachtig en dat zorgde ervoor dat verschillende kerken in Nederland financieel in zwaar weer zaten. Maar een dorp of een stad zonder kerktoren bestaat niet, zelfs Almere en Lelystad hebben kenmerkende kerktorens. Daarom ondertekende de VNG eind 2018 de meerjarige samenwerkingsafspraken in het Programma Toekomst Religieus Erfgoed. Doel van het programma was om het religieus erfgoed te behouden en toekomstbestendig te maken. De gemeenten kregen de centrale taak om een kerkervisie op te stellen, maar dan wel samen met kerkeigenaren, omwonenden, historische verenigingen en kerkbezoekers. Inmiddels hebben bijna 70% van de Nederlandse gemeenten een kerkervisie. Het was een hele opgave, maar de opdracht is duidelijk geslaagd.

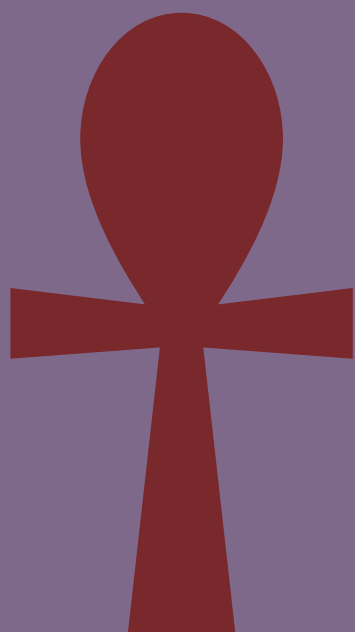
En nu ligt deze prachtige handreiking voor u. Het is een hulpmiddel om de kerkervisie tot uitvoering te brengen. Tal van voorbeelden zijn bij elkaar gebracht om u te helpen of te inspireren. Of het nu gaat om het inrichten van processen, het verbinden van erfgoedbeleid met ruimtelijk beleid, verduurzaming of communicatie. Het is in deze handreiking uitgewerkt.

Aan iedereen die hieraan heeft meege- werkt, wil ik mijn dank betuigen. Uiteraard de projectgroep, die het veldwerk heeft gedaan. Maar ook de provinciale advies en ondersteuningsorganisaties, zoals Gelders Genootschap, Het Oversticht en MOOI Noord-Holland. En de Federatie van Grote Monumentengemeenten, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de gemeenten die de tijd hebben genomen om hun ervaringen te delen.

Ik hoop dat alle gemeenten die deze handreiking lezen gemotiveerd en geïnspireerd raken om de kerkervisie verder vorm te geven. Zodat het religieus erfgoed in Nederland behouden blijft voor nog vele generaties na ons.

Natasja Groothuismink,
*Wethouder erfgoed gemeente Zaanstad
Lid stuurgroep Programma Toekomst
Religieus Erfgoed
Bestuurlijk woordvoerder erfgoed van de
Vereniging van Nederlandse Gemeenten*

Leeswijzer

Ten geleide

Deze handreiking wil gemeenten inspireren en aanmoedigen om actief aan de slag te gaan met religieus erfgoed. Religieus erfgoed omvat een breed scala aan gebouwen zoals kerken, synagogen, moskeeën en andere gebedshuizen, die niet alleen een religieuze functie hebben, maar ook van groot cultureel, historisch en maatschappelijk belang zijn voor lokale gemeenschappen.

De handreiking richt zich op bestuurders en medewerkers van gemeenten. Door middel van praktijkvoorbeelden en interviews biedt deze inspiratie. Voorbeelden niet alleen van gemeenten die na het opstellen van een kerkenvisie daaraan een vervolg hebben gegeven, maar ook voorbeelden van gemeenten die zonder kerkenvisie toch succesvol met religieus erfgoed aan de slag zijn.

De handreiking is thematisch ingedeeld. De actuele thema's bieden bijvoorbeeld inzicht in hoe gemeenten gebruikmaken van de instrumenten van de Omgevingswet en hoe zij domeinoverstijgend te werk gaan. Domeinoverstijgend verwijst naar de samenwerking tussen verschillende beleids- of werkterreinen die normaal gesproken afzonderlijk opereren. In het kader van religieus erfgoed betekent dit

dat samenwerking plaatsvindt tussen domeinen zoals erfgoed, duurzaamheid, welzijn en cultuur met als doel hoe gezamenlijk een toekomst aan het religieus erfgoed te geven.

De voorbeelden in deze handreiking geven inzicht in verschillende acties en werkwijzen die door gemeenten zijn geïmplementeerd. Het is belangrijk te benadrukken dat gemeenten zich in hun kerkenvisies niet beperken tot één thema. In vrijwel alle gemeenten die we hebben gesproken, kwamen meerdere thema's aan bod tijdens het proces van het opstellen van kerkenvisies. Als een gemeente in de handreiking specifiek onder een thema is uitgelicht betekent dit niet dat de gemeente zich in haar uitvoering beperkt heeft tot dit specifieke thema. Vaak komen verschillende aspecten gelijktijdig aan bod. Deze veelzijdigheid maakt de handreiking tot een praktisch en waardevol instrument voor gemeenten die zich willen inzetten voor het behoud van religieus erfgoed.

Algemeen

Nederland telt meer dan 7.100 gebedshuizen, die naast hun religieuze functie ook gewaardeerd worden om hun culturele waarde. Door dalende kerkgang, vergrijzende besturen en minder inkomsten

staan veel kerkgebouwen echter onder druk. In 2018 is het Programma Toekomst Religieus Erfgoed gestart. Provincies, gemeenten, kerkeigenaren en verschillende erfgoedorganisaties ondertekenden afspraken om gezamenlijk het culturele, historische en maatschappelijke belang van kerkgebouwen te benadrukken en het ontwikkelen van een duurzame toekomst om het religieus erfgoed voor de samenleving te behouden.

De kerkenvisie, een middel om een toekomst voor kerkgebouwen te ontwikkelen, is op lokaal niveau opgepakt. Tussen 2019 en 2021 konden gemeenten financiering aanvragen voor het maken van een dergelijke kerkenvisie. Inmiddels heeft 70% van de gemeenten een kerkenvisie afgerond of bijna voltooid. Er is veel succes geboekt en nu gaan we verder. Veel gemeenten zijn op zoek hoe uitvoering te geven aan de aanbevelingen uit de kerkenvisies. Met de invoering van de Omgevingswet in 2024 speelt religieus erfgoed ook een rol in de gemeentelijke omgevingsvisie. Gemeenten hebben via de kerkenvisie al ervaring opgedaan met participatieprocessen, maar nu moeten deze inzichten geïntegreerd worden in nieuw beleid. En hoe doe je dat? Hier-

over kwamen vele vragen binnen bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Federatie Grote Monumentengemeenten en het Programma Toekomst Religieus Erfgoed, daarom besloten zij in 2023 gezamenlijk het project Implementatie Kerkenvisie in te richten. Een projectteam werd aangesteld en is met het vraagstuk aan het werk gegaan. Deze handreiking is daarvan een concreet resultaat. Zij biedt inspiratie en praktische tips voor gemeenten hoe de kerkenvisie daadwerkelijk uit te voeren en te implementeren.

Opzet

De handreiking is opgebouwd rond zeven centrale thema's. Elk hoofdstuk start met een korte introductie gevolgd door een aantal voorbeelden. Dit met als doel dat gemeenten niet alleen hun eigen visies kunnen ontwikkelen, maar ook kunnen leren van de ervaringen van andere.

De handreiking is ingedeeld op de volgende thema's:

- Communicatie
- Domeinoverstijgend
- Duurzaamheid
- Erfgoedbeleid
- Gebruik en toekomst
- Procesverloop
- Ruimtelijk beleid

Aan het begin van een voorbeeld wordt via een illustratie het aantal inwoners en gebedshuizen aangegeven. Tussen de hoofdstukken zijn interviews te vinden met personen die vanwege hun werk of persoonlijke leven te maken hebben met religieus erfgoed of de thema's in de handreiking. De interviews bieden inzichten en inspirerende persoonlijke verhalen. Bovendien is een apart hoofdstuk gewijd aan religieus erfgoed en de Omgevingswet, vanwege de actualiteit en relevantie van het onderwerp als het gaat om de borging daarvan in het gemeentelijk beleid.

Aantal inwoners per gemeente

Aantal gebedshuizen

Overzicht gemeenten

Hoofdstuk 1 | **Communicatie**

Uit verschillende kerkenvisies is gebleken dat er behoefte is aan meer en beter contact tussen gemeenten en kerkeigenaren en ook aan duidelijkere informatieverstrekking. Voorts blijkt dat zowel gemeenten als de religieuze gebouwen en hun eigenaren onvoldoende zichtbaar zijn en dat kan door onderlinge communicatie verbeterd worden. Communicatie vanuit de gemeente met kerkeigenaren en kerken draagt immers bij aan verbinding en een betere zichtbaarheid. Verschillende gemeenten zijn naar aanleiding van de kerkenvisies aan de slag gegaan om de communicatie binnen de gemeente te verbeteren en hebben daar op verschillende manieren invulling aan gegeven. Dit leidde onder andere tot initiatieven als een 'kerkenloket' met een of meerdere vaste aanspreekpunten binnen gemeenten. Andere initiatieven zijn het maken van websites en podcasts, opzetten van netwerken en bijvoorbeeld het organiseren van festivals in de kerkgebouwen.

Inspirerende communicatievoorbeelden zijn onder andere te vinden in de gemeenten Alkmaar, Doetinchem, Hogeveen, Nissewaard, Roermond, Tilburg en Westerkwartier.

Gemeente Alkmaar

112.304

40

Inleiding

In 2019 is de gemeente Alkmaar in samenwerking met een extern bureau begonnen met het opstellen van de kerkvisie. In 2021 is de visievorming gestart in participatierondes met kerkeigenaren, erfgoedpartijen, culturele partijen, makelaars en ontwikkelaars. Bovendien werd een enquête aangeboden aan alle inwoners van de gemeente. Een inventarisatie van alle kerken is uitgevoerd, evenals van hun beheersituatie en toekomstperspectief. Voor een aantal kerkgebouwen is een duurzaamheidsscan uitgevoerd. Nadat de resultaten zijn opgenomen in een conceptversie, startte een pilotperiode van een half jaar om vraagstukken in de praktijk te testen. Dit had betrekking op een subsidiewijzer, een methode voor het vinden van de juiste doelgroepen en tips over het verrekenen en berekenen van btw. De resultaten van de pilot zijn in de kerkvisie opgenomen als aanscherpingen en aanvullingen. In 2022 is de *Kerkvisie Alkmaar* vastgesteld door de gemeenteraad.

Visie

Het doel van de gemeente Alkmaar is het behoud van het kerkenlandschap: behoud van (monumentale) kerkgebouwen en kwetsbare monumentale kerkinterieurs. Om aan de kerkvisie op een werkbare manier uitvoering te geven en om de rollen helder te stellen, is in samenspraak met de betrokken partijen een werkwijze bedacht. Deze werkwijze is in de visie opgenomen als zogenaamde ‘werktuigen’, die richtinggevend zijn bij de uitvoering van de kerkvisie.

De visie wordt onder meer verankerd in de omgevingsvisie en het omgevingsplan en de gemeente zet in op informatieverstrekking en het organiseren van een netwerk. Bij herbestemmen ligt de nadruk van de gemeente op passend nieuw gebruik, hoogwaardige ruimtelijke en architectonische kwaliteit en het streven naar behoud van publieke toegankelijkheid. Vanuit de participatie is naar voren gekomen dat kerkeigenaren behoefte hebben aan kaders voor herbestemming

en aanpassing van het kerkgebouw en dat nieuw gebruik van kerken gevoelig kan liggen. Daarom is de initiatiefnemer verplicht om een QuickScan of haalbaarheidsonderzoek uit te (laten) voeren waarin verschillende factoren worden afgewogen in de omgevingsprocedure. Daarbij kan gedacht worden aan de wensen van de gebruiker en de ontwikkelpotentie en -grenzen van monumentale waarden van het gebouw. Ook bij verkoop van kerkgebouwen wordt van de nieuwe eigenaar gevraagd om de herbestemming te onderzoeken zoals in de kerkvisie beschreven.

Praktijk

Vanuit de ambitie van de gemeente om te informeren en een netwerk te realiseren, is aan de kerkvisie een praktisch vervolg gegeven als informatieve website en een online platform voor het delen van nieuws en kennis. De webpagina is sinds januari 2022 in gebruik en is bedoeld om kerkeigenaren goed te informeren over het behoud en beheer van hun kerk.

Opening van de expositie, studenten in gesprek met een Alkmaarse aannemer - Afbeelding: erfgoedalkmaar.nl

De website biedt bovendien antwoord op vragen over bijvoorbeeld financiële aspecten en het voeren van een goede exploitatie. Het kerkenplatform is door de gemeente opgericht voor kerkeigenaren en iedereen die betrokken wil zijn bij de toekomst van kerken. Op het kerkenplatform kunnen partijen samenwerken en kennis vragen en delen. Overigens is iedereen welkom om het platform te gebruiken, ook buiten de gemeente Alkmaar.

Vanuit de ambitie op gebied van gebruik en herbestemming is daarnaast een samenwerking ontstaan tussen de gemeente Alkmaar, Hogeschool InHolland en kerkeigenaren, gevolgd door een expositie in Theater de Vest in Alkmaar. Ruim dertig derde- en vierdejaarsstudenten Bouwkunde en Bouwmanagement van InHolland voerden onderzoek uit naar hoe de religieuze gebouwen in de gemeente Alkmaar voor de toekomst bewaard kunnen blijven, ook als daar minder of zelfs helemaal geen religieu-

ze activiteiten meer plaatsvinden. Elf kerkgebouwen werden onderzocht op context, gebruik, typologie, compositie en constructie. De onderzoeksresultaten zijn in maart 2024 tentoongesteld en de studieresultaten zijn uitgegeven in boekvorm. InHolland zal opnieuw een studieproject gaan uitvoeren gericht op Alkmaarse religieuze gebouwen.

[BJ]

Kerkenvisie
Alkmaar

Kerkenplatform
Alkmaar

Gemeente Doetinchem

59.623

23

Inleiding

De wens van Doetinchem is om in kaart te brengen wat er speelt bij de religieuze gebouwen om op die manier meer inzicht te krijgen in toekomstige ontwikkelingen. Hiervoor zijn gesprekken gevoerd met de gemeente, kerkbesturen, locatieraden en eigenaren. In totaal gaat het in Doetinchem om 23 religieuze gebouwen. Hiervan zijn vijf gebouwen reeds herbestemd. Naar aanleiding van die gesprekken zijn kerkenpaspoorten opgesteld, die een beknopt overzicht geven van zowel de waarden van de gebouwen als de behoeftes en toekomstperspectieven.

16

Visie

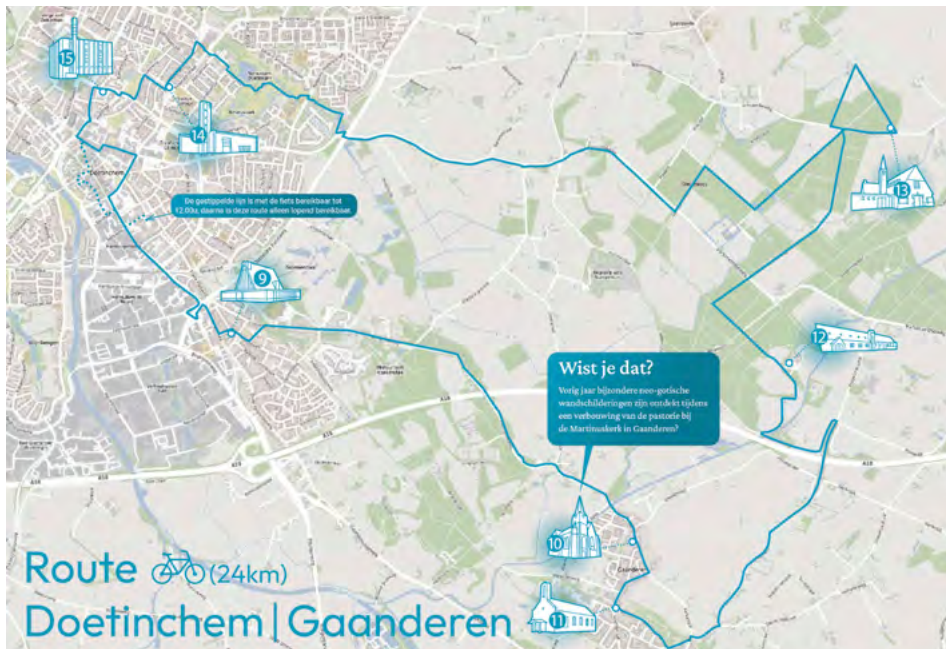
Uit de gesprekken met de kerkbesturen bleek bij een aantal religieuze gebouwen de behoefte te bestaan om de zichtbaarheid van de gebouwen in de buurt of wijk te vergroten. Veel religieuze gebouwen hebben een maatschappelijke functie in de wijk of buurt die zij wensen te versterken en meer zichtbaar te maken. Daarom heeft de gemeente Doetinchem in de tweede fase van de kerkvisie een religieuze fietsroute laten maken, die tijdens Open Monumentendag met een aantal activiteiten van start is gegaan. Alle kerkeigenaren krijgen tijdens Open Monumentendag de kans zichzelf te presenteren en de gebouwen open te stellen. Ook niet-monumentale en herbestemde religieuze gebouwen doen hieraan mee. Er zijn die dag orgelconcerten, rondleidingen, speurtochten en nog veel meer activiteiten die de religieuze gebouwen voor één dag in het zonnetje zetten.

Niet alleen hoopt de gemeente hiermee de gebouwen zichtbaarder te maken voor de inwoners en bezoekers, ook hoopt zij dat hiermee het onderling contact tussen kerkeigenaren wordt versterkt en zij elkaar en de gemeente in de toekomst beter weten te vinden voor inspiratie of hulp.

Praktijk

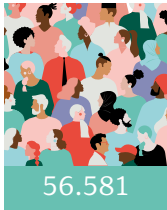
De gemeente blijft voorlopig betrokken bij de religieuze gebouwen in de vorm van een jaarlijks overlegmoment met alle kerkbesturen, waarbij ze elkaar inspireren en op de hoogte houden van actuele ontwikkelingen. Ook dorps- en wijkregisseurs worden hierbij betrokken. De rest van het jaar is er voor kerkeigenaren een vast aanspreekpunt, een loket, bij de gemeente. De fietsroute die op Open Monumentendag is geïntroduceerd blijft bestaan.

[MaD]

Religieuze fietsroute, Doetinchem - Afbeelding: Spectrum, Gelders Genootschap, 2024

Gemeente Hoogeveen

Inleiding

In Hoogeveen vinden op dit moment veranderingen in eigendom en gebruik van religieus erfgoed plaats. De komende tien jaar zullen nog meer veranderingen volgen. Recent is een geloofsgebouw verkocht en gedeeltelijk gesloopt. Andere wacht hergebruik door bijvoorbeeld samengevoegde geloofsgemeenschappen en/of extra nevenfuncties - in verband met kosten voor onderhoud en aanpassing aan de eisen van de tijd - of herbestemming. Deze veranderingen hebben hun weerslag op de ruimtelijke ordening en sociale voorzieningen van Hoogeveen. De gemeente besloot daarom een kerkenvisie op te stellen. Ter ondersteuning werkte ze samen met een extern bureau. De gemeente wil, zowel in het fysieke domein als wat betreft sociale levendigheid, beter omgaan met en anticiperen op de huidige en toekomstige eigendoms- en gebruiksveranderingen van het religieuze erfgoed. De *Kerkenvisie Hoogeveen* uit 2023-'24 heeft daarom tot doel een bijdrage te leveren aan het gesprek over behoud en beheer van het religieuze erfgoed. Het proces van de kerkenvisie bestaat uit twee startbesprekingen, vervolgens keukentafelgesprekken met elke geloofsgemeenschap afzonderlijk, analyse, een werkplaats waarin de thema's gebruik en verduurzaming centraal staan en verslaglegging met aanbevelingen. De gemeente toonde tijdens het proces bestuurlijke betrokkenheid om te komen tot een kerkenvisie. Zij benadrukte dat dit gezamenlijk met de geloofsgemeenschappen gedragen moest worden.

Visie

Uit de gevoerde gesprekken komt naar voren dat een groot aantal geloofsgemeenschappen in Hoogeveen met elkaar in gesprek wil blijven voor kennisuitwisseling en samenwerking. Ze willen onderzoeken of ze hun geloofsgebouwen proactief in kunnen zetten voor bredere maatschappelijke doeleinden en of ze de gebouwen gezamenlijk aan kunnen bieden voor nevenfuncties. De gemeente ziet voor zichzelf een ondersteunende en faciliterende rol waar het gaat om de toekomst van het religieuze erfgoed. Concreet gaat het hierbij om: heldere ingangen bij de gemeente, periodiek ambtelijk en bestuurlijk overleg, inzet van religieus

erfgoed voor maatschappelijke doeleinden in beleid en programma's en betere bescherming via de omgevingsvisie en/of het omgevingsplan. Met tegelijk ruimte voor verduurzaming en nevengebruik.

Praktijk

Gewerkt wordt aan concrete opname van de kerkenvisie in het omgevingsplan. In elk geval wil de gemeente de kerkenvisie als basisinformatie gebruiken bij ontwikkelingen in de fysieke en sociale omgeving en zullen de verhalen gekoppeld worden aan de Verhalenwerf Hoogeveen. Het proces om te komen tot een kerkenvisie heeft daarnaast een belangrijk doel bereikt en geleid tot een mooi resultaat.

Hoofdstraatkerk, Hoogeveen - Afbeelding: Het Overzicht

Namelijk het op gang brengen van het gesprek tussen de geloofsgemeenschappen onderling. Immers, al vóór de afronding van het kerkvisietraject, zijn geloofsgemeenschappen gestart met een reeks bijeenkomsten bij en in elkaars religieus erfgoed. De eerste keer stonden op de agenda: een plaatsspel (place-game) bij twee verschillende kerken en een gesprek na afloop.

[MiD]

Verhalenwerf
Hoogeveen

Gemeente Nissewaard

Inleiding

In 2022 is de gemeente Nissewaard gestart met het opstellen van de kerkvisie, dit deed zij in samenwerking met een extern bureau. Veel kerken in de gemeente zijn nog in religieus gebruik en blijven dat ook. De verwachting is dat in de toekomst enkele gebouwen van functie en eigendom veranderen. Ook voor kerken die hun oorspronkelijke functie blijven vervullen, spelen vaak allerlei vraagstukken. Dat kan gaan om bijvoorbeeld verduurzaming, het teruglopen van het aantal leden, inkomsten en mogelijkheden voor nevengebruik. Daarom zijn met alle eigenaren gesprekken gevoerd en zijn de opgaven, gezamenlijke uitdagingen en kansen in beeld gebracht, alsook onderzoek gedaan naar de cultuurhistorische waarde van de gebouwen. Op basis daarvan zijn oplossingsrichtingen aangedragen die aansluiten bij de ambitie en beleidsdoelen van de gemeente en culturele en maatschappelijke partners in Nissewaard. Dit resulteerde in een rapport dat ingaat op de religieuze bouwwerken en op vragen over wijkfuncties en de sociaal-maatschappelijke waarde van de gebouwen. In oktober 2023 is de *Kerkenvisie Nissewaard* door de gemeenteraad vastgesteld.

Visie

In de kerkvisie beschrijft de gemeente Nissewaard een zestal ontwikkelprincipes, waaruit de visie en ambities van de gemeente blijken op het gebied van religieus erfgoed. De gemeente geeft aan haar kerken te koesteren en daarom aandacht te zullen besteden aan de cultuurhistorische waarde van kerken bij nieuwe ontwikkelingen in en rondom de gebouwen. Een integrale wijkaanpak biedt haars inziens (ook) kansen voor kerkgebouwen, daarom zal de gemeente kerkbesturen betrekken bij het opstellen van de omgevingsvisie en Visie op Ontmoeten; op kern- en wijkniveau zal zij verbinding leggen tussen initiatieven van inwoners en vrijwilligersorganisaties en kerkeigenaren. Bij herbestemming van kerkgebouwen heeft de gemeente voorkeur voor een (semi)openbare functie, deze ambitie wordt meegenomen in ruimtelijk beleid en beslismomenten van de

gemeente als het gaat om ruimtelijke ordening. Zij ziet speciale projecten als placemaking-trajecten of prijsvragen als passende instrumenten als herbestemming onhaalbaar lijkt. Bij placemaking gaat het erom dat een ruimte wordt getransformeerd in een betekenisvolle plek. De gemeente zal daarbij de betreffende kerkeigenaren adviseren om dergelijke acties te ondernemen als de situatie daarom vraagt. Contact met kerkeigenaren vindt de gemeente belangrijk, zij zal zich inzetten om op de hoogte te blijven van wat er leeft en speelt. Tot slot zullen kerkeigenaren een verdere samenwerking afstemmen, hierin zal de rol van de gemeente beperkt zijn.

Praktijk

In de omgevingsvisie die momenteel wordt ontwikkeld neemt de gemeente Nissewaard standpunten in over de waarde van religieus erfgoed en de

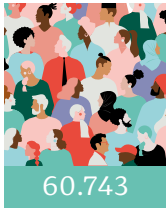
Hervormde Kerk, Geervliet - Afbeelding: G.J. Dukker, Collectie RCE

potentiële mogelijkheden die de invulling van kerken biedt voor maatschappelijke en culturele activiteiten. Aan de kerkvisie wil de gemeente daarnaast een concreet vervolg geven door een placemaking-traject op te zetten voor de Hervormde Kerk in Geervliet. Voor dit traject - en voor een verkenning naar regionale samenwerkingsmogelijkheden - heeft de gemeente geld gereserveerd uit het kerkvisiebudget. Dit budget is echter niet toereikend om het traject

op de gewenste manier voort te zetten. De gemeente onderzoekt daarom welke mogelijkheden er zijn om het resterende budget effectief in te zetten binnen de context van de kerkvisie. Daarnaast is zij bezig met de organisatie van een evenement ter viering van de vaststelling van de kerkvisie. Het evenement is tevens bedoeld als contactmoment met kerkeigenaren, kerkbesturen, betrokken wethouders en ambtelijke collega's.

[BJ]

Gemeente Roermond

60.743

18

Inleiding

Het opstellen van een kerkenvisie voor de gemeente Roermond maakte onderdeel uit van de *Erfgoedvisie Roermond (2019-2024)*. Het doel van de kerkenvisie was het inventariseren van de problematiek rondom de monumentale kerkgebouwen en geloofsgemeenschappen, het bieden van een perspectief op hoe de gemeente wil reageren op toekomstige ontwikkelingen, het vormen van een netwerk van betrokken partijen en het maken van afspraken over de rollen van deze partijen. De gemeente heeft een adviesbureau in de arm genomen voor de procesbegeleiding en het opstellen van de kerkenvisie. Voorafgaand aan het opstellen hebben gesprekken plaatsgevonden met het Bisdom Roermond en de eigenaren van de monumentale gebedshuizen. De gemeente was bij deze gesprekken aanwezig, maar had vooral een luisterende rol. Deze gesprekken staan samengevat in het rapport *Onderzoek Religieus Erfgoed Gemeente Roermond*. Op basis van dit rapport is vervolgens de kerkenvisie opgesteld. Het was van groot belang dat het document maximaal werd gedragen door alle partijen, vandaar dat gedurende het traject maximale transparantie werd nagestreefd en de partijen alle (deel)producten hebben gezien en becommentarieerd. De *Kerkenvisie Roermond* is op 7 juli 2022 door de raad vastgesteld.

Visie

Het doel van de kerkenvisie is om de monumentale kerkgebouwen te behouden, waar mogelijk in hun religieuze en historische functie. Hiertoe heeft de gemeente een aantal actiepunten geformuleerd. Deze actiepunten hebben enerzijds te maken met communicatie rondom het religieuze erfgoed en anderzijds het behoud ervan. De basis hiervoor is de erkenning van het historische belang van de religie voor de identiteit van de stad.

Voor wat betreft communicatie ambiert de gemeente om een vast aanspreekpunt bij de gemeente aan te stellen die kerkeigenaren de weg binnen het gemeentelijke apparaat kan wijzen. Een overlegstructuur van kerkeigenaren en de gemeente moet ontwikkeld worden en het verhaal van de religieus-historische identiteit van

Roermond moet beter toegankelijk worden gemaakt voor bezoekers van de stad. Ten aanzien van het behoud van de kerkgebouwen wordt, bij voorkeur in samenwerking met de provincie en andere gemeenten, gestreefd naar een apart aanspreekpunt dat eigenaren kan adviseren en ondersteunen bij het organiseren van het onderhoud. De gemeente pakt een faciliterende rol bij herbestemmingsprocessen. Voor een adequate financiële ondersteuningsregeling voor onderhoud is al gezorgd.

Praktijk

De gemeente geeft op verschillende manieren vervolg aan de actiepunten uit de kerkenvisie. In de nieuwe *Erfgoedvisie Roermond (2024-2030)* is het religieuze erfgoed opgenomen als thema dat de komende beleidsperiode extra aandacht

AANBEVELINGEN VISIE RELIGIEUS ERFGOED ROERMOND

Het is duidelijk dat de zorg voor de belangrijkste monumenten en beeldbepalende gebouwen van de stad op de schouders rust van voornamelijk vrijwilligers. Het zou mooi zijn als het mogelijk is die eigenaren actiever bij te staan. Dit kan op verschillende manieren.

Faciliteer het opzetten van een vrijwilligers-pool.

Realiseer een vast aanspreekpunt bij de gemeente.

Faciliteer toegang tot kennis en kunde.

Steun proactief bij het vinden van vrijwilligers als bredere openstelling gewenst is.

Ondersteun bij het aanvragen van subsidies.

Ondersteun bij transformatie-processen.

Faciliteer het ontsluiten van het erfgoed voor een breder publiek (ontwikkel bijvoorbeeld een toeristische app of fiets- en wandelroutes).

Borg de kennis en de samenwerking die tijdens het Visie gebedshuizen traject is opgedaan.

Stimuleer het onderlinge contact en het contact met de gemeente: Faciliteer een overlegstructuur.

23

Aanbevelingen visie religieus erfgoed Roermond - Afbeelding: erfgoed.nu, rapport onderzoek religieus erfgoed

verdient. In de bijbehorende Erfgoed-agenda wordt 'Uitvoeren Kerkenvisie' als een apart project genoemd. Ook het project 'Zichtbaar maken monumenten' en 'Monumententour' sluit aan bij de actiepunten uit de kerkenvisie. Voor de uitvoer van deze projecten is dekking gevonden. De kerkenvisie inclusief vervolgacties staat bovendien als beleidsdocument benoemd. De interactieve monumententour is te downloaden. De route laat wandelaars kennismaken met de bijzondere geschiedenis van de stad. De Christoffelkathedraal, Caroluskapel en de Munsterkerk maken daar onderdeel van uit.

[MaD]

Wandelroute:
Roermond Interactieve
Monumententour

Gemeente Tilburg

Inleiding

De gemeente Tilburg kent een rijk religieus, vooral (maar niet alleen) katholiek verleden. Naast de fysieke impact van gebouwen heeft dat ook op het gebied van onder andere onderwijs en gezondheidszorg veel impact gehad op de ontwikkeling van de stad. Binnen de gemeente wordt zo al jaren constructief en redelijk succesvol samengewerkt met diverse partijen om de herbestemming van kerken en kloosters goed te laten verlopen. Op een pragmatische wijze kan aan plannen worden gewerkt zonder te hoeven voldoen aan vooraf gestelde richtlijnen. Ofwel: maatwerk. Omdat de gemeente altijd integraal naar planvorming kijkt, is specifiek beleid ten aanzien van herbestemming van kerken niet noodzakelijk. Inzicht in de gebouwen is ruimschoots aanwezig of wordt waar nodig tijdig onderzocht. Ongeveer acht jaar geleden heeft een inventarisatie van het religieus erfgoed plaatsgevonden. Dit overzicht met kaarten, karakteristieken en kansen kan dienen bij eerste gesprekken over transformaties. Niettemin wilde het college in het verlengde van de *Omgevingsvisie Tilburg 2040* en *Routekaart-Ruimtelijk-Erfgoed 2023* beter inzicht verkrijgen in het religieus erfgoed. Daarom is een aanvraag gedaan voor een kerkenvisie. De kerkenvisie is vormvrij en de manier waarop de gemeente hieraan invulling heeft gegeven, is bijzonder en inspirerend.

Visie

Het idee is om het budget voor de kerkenvisie in eerste instantie in te zetten om beter inzicht te krijgen in wat er bij anderen speelt rondom religieuze ensembles in brede zin. Het vertrekpunt zijn de kerken, maar ook bijvoorbeeld kloosters, kapellen of grafmonumenten en groen spelen daarin een rol. De gemeente is daarom gestart met ondersteuning van enkele activiteiten om zo betrokkenen de gelegenheid te bieden hun inzicht te geven.

Praktijk

Het idee is vertaald in concrete projecten zoals het samenstellen van een QuickScan van grafmonumenten door een stichting of het financieel ondersteunen van een project van Fontys Hogeschool. Ook is een financiële bijdrage verleend voor een expositie over

herbestemming van religieus erfgoed en is eind 2022 een pilotproject gestart over verhalen rondom de Heikese Kerk en de vertaalslag daarvan naar een suggestie om dat op een eigentijdse wijze te verbeelden. De QuickScan van grafmonumenten geeft inzicht in wat de stichting Funerair Erfgoed als waardevol beschouwd. Dit materiaal werd gedeeld met de gemeenteraad en biedt voor de toekomst aanknopingspunten om samenwerk te maken van de instandhouding van waardevolle grafmonumenten.

Studenten van Fontys Hogeschool, met name de opleiding design (ArtCoDe), werkte aan een onderzoek bij drie grote kloosters. De uitkomsten werden vertaald naar een ontwerp voor objecten in de publieke ruimte door voor elke locatie een tijdelijk meubel te maken. Zo werd

Zusters in de schommelstoel, Oude Dijk in Tilburg - v.l.n.r. Zuster Anny de Jong, Sophie Hoogmoet, Zuster Toos Scholtes, Netty Daamen, Zuster Bernardie Schols, Mel Heuver en Lisa Machielsen - Afbeelding: J. Moors

er een schommelstoel bij het klooster aan de Oude Dijk in Tilburg geplaatst, bij Koningsoord in Berkel-Enschot een moderne variant op een biechtstoel waar je je verhalen kwijt kon en bij Huize Assisië in Biezenmortel nodigden acht stoelen in een cirkel uit tot het vertellen van verhalen. De resultaten zijn ook tijdens Open Monumentendag aan het publiek gepresenteerd en later in de Lochal tentoongesteld. Naast de fysieke objecten werden ook podcasts samengesteld tijdens het ophalen van verhalen, deze zijn breed ontsloten. Dit project was onderdeel van het omvattende project 'Gemeenschappelijke ruimte ge(re)activeerd'. Het geeft een hernieuwde kijk op ensembles van religieuze gebouwen en buitenruimten en hun bijdrage aan de gemeenschappelijkheid in Tilburg. Het project wordt afgerond in combinatie met een publicatie.

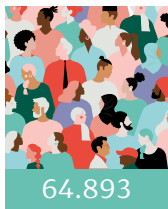
Tijdens de expositie over herbestemming van religieus erfgoed in het paviljoen van de stichting Peerke Donders konden veel burgers kennis maken met aanpak en resultaten. Ook deze activiteit zette in op interactie met inwoners van de gemeente. Tot slot wordt met de resterende financiële middelen een publicatie samengesteld met informatie over het religieus erfgoed

in Tilburg en wordt ingegaan op gerealiseerde herbestemmingen. Het doel is informatie over projecten, zoals inzichten van betrokkenen, aanbevelingen voor de toekomst als het gaat om renovatie en herbestemming en specifieke vragen als beleving en verduurzaming van erfgoed, te ontsluiten zodat het ontdekt, gewaardeerd en gedeeld wordt. De presentatie van dit boek wordt gekoppeld aan een publieksgerichte dag.

Zoals toegezegd aan de Tilburgse raad kunnen resultaten leiden tot bijstelling van beleid, beschermende maatregelen en/of bijdragen aan projecten. Op deze wijze wordt de kerkvisie op een andere, pragmatische manier realiteit.

[LG]

Gemeente Westerkwartier

64.893

81

Inleiding

In de gemeente Westerkwartier attendeerde de gemeenteraad het college op het belang van het opstellen van een kerkenvisie en de mogelijkheid hier middelen voor aan te vragen. Het college stemde in met een aanvraag voor deelname aan het kerkenvisieproject van de RCE. De gemeente kent een grote rijkdom aan religieus erfgoed met maar liefst 81 (voormalige) gebedshuizen. Daarnaast maakt de gemeente deel uit van het grotere gebied van noord Nederland en een stukje van noord Duitsland met de hoogste dichtheid aan middeleeuwse kerken van Europa. Een grote opgave dus. Omdat de gemeente slechts 1fte beschikbaar heeft voor erfgoed, is tijdens het traject besloten ter ondersteuning een extern deskundige te betrekken. De medewerker erfgoed is gedurende het gehele traject sparringpartner, zodat de kennis en bevindingen bekend zijn en binnen de gemeente blijven. Het rapport *Toekomst Religieus Erfgoed Westerkwartier* is opgeleverd en vastgesteld door het college en de raad is hierover geïnformeerd. De kerkenvisie bevat aanbevelingen en een stappenplan.

Visie

Uitgangspunt is dat de verantwoordelijkheid voor de instandhouding van de kerkgebouwen een primaire verantwoordelijkheid van de eigenaren is, maar de gemeente een faciliterende rol op zich neemt. De richtlijnen voor de toekomst zijn praktisch en pragmatisch en worden helder gecommuniceerd. Het doel is iedereen duidelijk te maken hoe er gehandeld kan worden bij mogelijke vraagstukken rondom religieus erfgoed en deze informatie laagdrempelig toegankelijk te maken.

Praktijk

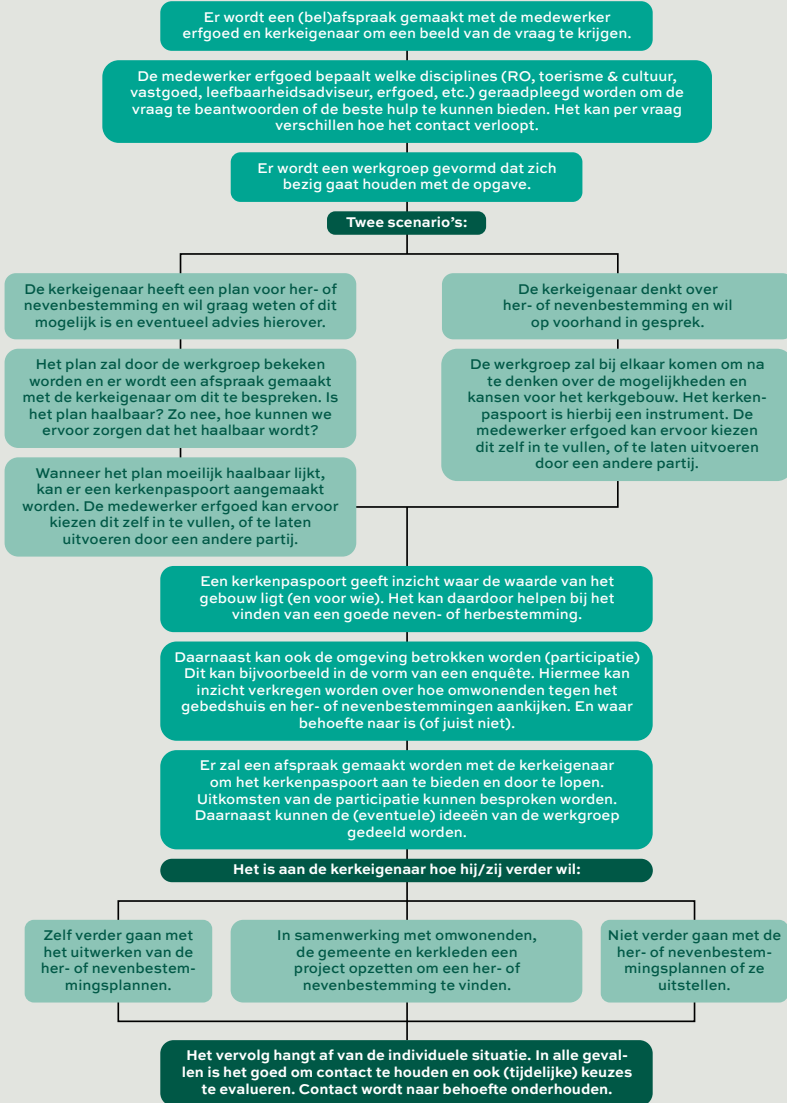
De faciliterende rol van de gemeente bestaat uit:

- Een duidelijk aanspreekpunt binnen de gemeente.
- Het faciliteren van het samenstellen van een kerkenpaspoort als een kerkelijke eigenaar nadenkt over her- of nevenbestemming. Het paspoort is een vertrekpunt en een handvat bij het zoeken naar een nieuwe (neven)functie van een gebedshuis.

- Het organiseren van een netwerk-bijeenkomst waarbij mensen uit verschillende disciplines en kerkeigenaren met elkaar in contact worden gebracht. Centraal staan het gesprek aangaan, inspiratie uitwisselen of het delen van moeilijkheden. Ook is er een helder stappenplan opgesteld.

Op de website van de gemeente is een speciale sectie ingericht met richtlijnen voor de toekomst. Je vindt er een toelichting op de faciliterende rol van de gemeente en de daaruit voortvloeiende acties. Aangegeven is dat gewerkt wordt met een aanspreekpunt, wat je daarvan kunt verwachten en hoe je dit kunt bereiken. Voor initiatiefnemers, eigenaren en burgers is er een webpagina waar aspecten om aan te denken bij her- en nevenbestemmingen helder worden weergegeven. Ook vind je er tips voor kerkelijke gemeenten die de gemeente graag wil meegeven. Dit zijn geen verplichtingen, maar aanbevelingen die kerkelijke eigenaren in overweging

Stappenplan bij her- of nevenbestemmingen

Stappenplan gemeente Westerkwartier, schematische weergave

kunnen nemen. De deelnemers aan de kerkenvisie trajecten hebben ingestemd met de richtlijnen, maar ze zijn nergens in het beleid vastgelegd. De kerkenvisie is voornamelijk een losstaand element, maar kan in de toekomst een plek krijgen in de omgevingsvisie.

[LG]

Richtlijnen voor de toekomst - gemeente Westerkwartier

VIJF VRAGEN AAN: **Dorien de Wit**

Dorien de Wit is lid van de Commissie Omgevingskwaliteit van de gemeente Apeldoorn als adviseur leefbaarheid.

Ze kijkt daarbij naar nieuwe ontwikkelingen vanuit een invalshoek van sociale kwaliteit. Verder is ze zelfstandig adviseur, professioneel verbonden aan coöperatie De Beuk, en voorzitter van de Raad van Commissarissen van wooncorporatie Talis, toezichthouder bij Welzijnsorganisatie PK in Utrecht en bestuurslid van Ringpark Dichterswijk in Utrecht.

Afbeelding: Dorien de Wit

WAAROM IS RELIGIEUS ERFGOED BELANGRIJK? WAT BETEKENT HET VERLIES ERVAN VOOR DE SAMENLEVING?

“Religieuze gebouwen, zoals kerken, hebben altijd een cruciale rol gespeeld in het leven van mensen. Bijna iedereen heeft wel een herinnering of associatie met een gebedshuis. Voor velen zijn kerken plekken van ontmoeting, stilte en veiligheid, een plek waar je even naar binnen kunt gaan en je geborgen voelt. Natuurlijk zijn er ook mensen die minder positieve ervaringen hebben, maar juist het oproepen van emoties maakt religieus erfgoed zo belangrijk. Zowel in oude als nieuwe wijken zie je te veel uniformiteit in bebouwing, met weinig ruimte voor andere functies dan wonen. Kerken doorbreken deze eenvormigheid; ze vallen op door hun bijzondere architectuur en schaal en bieden vaak ook groen in de omgeving doordat er begraafplaatsen naast liggen. Ook begraafplaatsen met hun groen en rust vervullen een belangrijke functie in de stad die je zou moeten willen behouden.”

WELKE ROL SPEELT LEEFBAARHEID BIJ DE TRANSFORMATIE EN HERBESTEMMING VAN RELIGIEUS ERFGOED?

“Leefbaarheid omvat voor mij geschiedenis, betrokkenheid, diversiteit en schoonheid. Een kerk fungeert vaak als herkenningspunt in de wijk, zonder GPS weet je nog steeds waar je bent. Het is cruciaal dat buurtbewoners betrokken worden bij de nieuwe bestemming van het gebouw, zodat er een nieuwe gemeenschap kan ontstaan met meer betrokkenheid en eigenaarschap. Zo blijft een kerkgebouw relevant voor de omgeving.”

HOE ZORG JE ERVOOR DAT RELIGIEUS ERFGOED RELEVANT BLIJFT VOOR DE TOEKOMST?

“Het is belangrijk om een functie te zoeken die op de een of andere manier iets van de betekenis van het gebouw vasthoudt. In mijn buurt stond een kerk te koop. Nu is er een sportschool in gevestigd, waarbij het interieur grotendeels intact is gebleven. De kerkdeur staat altijd open en mensen kunnen gewoon even binnenlopen. Het zou geweldig zijn als kerken een nieuwe functie krijgen waar ontmoeting centraal blijft staan, net zoals dat vroeger het geval was: een buurthuis, een sportschool, een horecavoorziening, kinderopvang, ateliers, een bibliotheek, wonen. Zoveel is mogelijk. Het doel van kerkenvisies is om kerkeigenaren en gemeenten met elkaar in gesprek te laten gaan.”

HOE ZORG JE DAT DIT GESPREK EN DE BETROKKENHEID BLIJVEN VOORTBESTAAN?

“Organiseer nieuwe gemeenschappen, stimuleer betrokkenheid van omwonenden en creatieve denkers en doeners en geef ruimte aan onverwachte ideeën. Zoek naar slimme verbindingen en sluit geen mogelijkheden bij voorhand uit.”

WELKE TIP ZOU JE GEMEENTEN WILLEN GEVEN OVER LEEFBAARHEID IN RELATIE TOT RELIGIEUS ERFGOED?

“Mijn advies is om met allerlei mensen na te denken over nieuwe functies voor kerkgebouwen en begraafplaatsen: hoe we de essentie van het gebouw kunnen behouden terwijl we noodzakelijke aanpassingen doorvoeren. Betrek hierbij niet alleen mensen uit het fysieke domein, maar ook domeinen als sport, zorg, en het sociale domein en uiteraard omwonenden. We moeten het gesprek blijven voeren en aandacht houden voor het toekomstperspectief van gebedshuizen. Nu zijn we er druk mee bezig en weten we wie de nieuwe eigenaren zijn. Maar wat als een herbestemming mislukt en de kerk weer te koop komt? Het is belangrijk om een visie te hebben die verder reikt dan de eerste verkoop, zodat de gemeente eisen kan blijven stellen en ook in de toekomst zicht houdt op de sociale, maatschappelijke, en cultuurhistorische waarde van het gebouw.”

[MaD]

**Het is belangrijk
om een visie te
hebben die verder
reikt dan de
eerste verkoop**

Hoofdstuk 2 | Domein- overstijgend

Gebedshuizen zijn zoveel meer dan alleen een gebouw. Ze vertegenwoordigen vaak een centrale plek in de samenleving. Wanneer het gebouw een nieuwe functie krijgt, kijk dan niet alleen naar het gebouw zelf, maar ook naar de sociale, maatschappelijke en ruimtelijke waarde. Het is belangrijk om meerdere beleidsterreinen te betrekken bij het proces van herbestemming. Denk daarbij niet alleen aan ruimtelijke ordening maar ook aan leefbaarheid, welzijn, duurzaamheid, zorg, toerisme, cultuur en sport. Met deze integrale benadering koppel je kansen en uitdagingen aan elkaar, wat zorgt voor duurzame oplossingen voor leegkomende gebouwen.

Er zijn verschillende gemeenten die deze opgave domeinoverstijgend benaderd hebben. Arnhem, Berkelland, Borne, Enschede, Haaksbergen en Harderwijk zijn daar voorbeelden van.

Gemeente Arnhem

167.632

42

Inleiding

De gemeente Arnhem heeft samen met twee externe partijen een *Toekomstverkenning Religieus Erfgoed Arnhem* en *Actieplan Religieus Erfgoed Arnhem* opgesteld. In 2022 werd met de eerste fase gestart. Hierin is op basis van gesprekken, enquêtes en cultuurhistorisch onderzoek een overzicht gegeven van de kansen en bedreigingen voor de toekomst van Arnhemse kerkgebouwen. Daarnaast zijn door middel van workshops gemeenschappelijke doelen vastgesteld. De toekomstverkenning is begin 2023 afgerond. Naar aanleiding van de conclusies en aanbevelingen is vervolgens het *Actieplan Religieus Erfgoed Arnhem* opgesteld met vijf concrete acties, die een routekaart vormen om de essentie van het religieuze erfgoed van Arnhem te waarborgen, beleefbaar te maken en te versterken.

Visie

Religieus erfgoed heeft veel raakvlakken met andere beleidsterreinen binnen de gemeente. Intern is bij de gemeente gewerkt met een klankbordgroep vanuit de afdelingen erfgoed, stedenbouw, duurzaamheid en team leefomgeving. Ook zijn er meerdere workshops gehouden met andere afdelingen: vastgoed, strategie en beleid, cultuur, recreatie en toerisme, zorg en welzijn, en het aanspreekpunt vanuit het Overleg Kerk en Overheid (OKO). Deze workshops hadden tot doel om kansen voor samenwerking tussen de burgerlijke gemeente en de religieuze gemeenschappen te ontdekken en vorm te geven. De invalshoek was om toekomstgericht naar de ontwikkeling van Arnhem te kijken, langs de ingezette en voorgenomen beleidslijnen, naar het fenomeen leegkomende gebedshuizen. En om met elkaar na te denken over nieuwe betekenisvolle invullingen voor het religieuze erfgoed die bijdragen aan de gewenste toekomst. Ook zijn workshop-sessies georganiseerd met de eigenaren

van de gebedshuizen en met de cultuurhistorische verenigingen in Arnhem.

Praktijk

In het *Actieplan Religieus Erfgoed Arnhem* zijn vijf acties opgenomen: het inrichten van een loket; het bieden van hulp aan gebedshuiseigenaren bij het werken aan een toekomstvisie; het bieden van hulp aan gebedshuiseigenaren bij verduurzaming; het borgen van erfgoed waarden, bijvoorbeeld door middel van mogelijke aanwijzing als gemeentelijk monument; het delen van verhalen en waarden. Bij het organiseren en uitvoeren van deze acties wordt zoveel mogelijk integraal en domeinoverstijgend te werk gegaan en aangehaakt op bestaande initiatieven binnen en buiten de gemeentelijke organisatie.

Het loket gaat functioneren als aanspreekpunt voor eigenaren maar ook als spin in het web binnen de gemeente. Vanuit dit loket wordt ook hulp geboden bij het werken aan een toekomstvisie.

Ex- en interieur Koepelkerk, Arnhem - Afbeelding: Gelders Genootschap

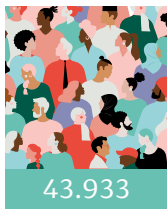
De hulp zal in veel gevallen bestaan uit het doorverwijzen naar bestaande tools en regelingen binnen en buiten de gemeente. Interessant in dit verband is het Makelpunt Arnhem. Dit Makelpunt, dat geïnitieerd is vanuit de afdeling vastgoed van de gemeente, verbindt vraag en aanbod op het gebied van maatschappelijk vastgoed. Voor gebedshuizen die op zoek zijn naar medegebruikers is dit een interessante optie.

De hulp bij verduurzaming wordt vormgegeven door het afsluiten van de Green Deal gebedshuizen Arnhem.

Door het opzetten van een Green Deal voor religieus erfgoed staat de gemeente eigenaren en gebruikers bij in het brede verduurzamingsproces met begeleiding, (inzicht in) subsidies, inspiratiesessies en een duidelijk aanspreekpunt voor vragen en verbinding. De looptijd van de Green Deal is twee jaar, 2023-2025, en iedere gebruiker van een gebedshuis met een toekomstperspectief kan zich melden. De projectleiding van Green Deal wordt verzorgd door de gemeentelijke afdeling die aan de energietransitie, verduurzaming en klimaatadaptatie werkt.

[MaD]

Gemeente Berkelland

43.933

25

Inleiding

In 2020 is de gemeente Berkelland gestart met het opstellen van de kerkenvisie. Deze vloeide voort uit de overkoepelende visie *Kijk op Cultuur- en Erfgoed Berkelland 2030*. De visie is tijdens corona opgesteld aan de hand van een bureaustudie en gesprekken met kerkbesturen en inwoners. In deze gesprekken kwam de stand van zaken en het toekomstperspectief voor de gebedshuizen aan de orde. In 2023 is een adviesbureau betrokken en is een nieuwe gespreksronde gehouden met de kerkbesturen en zijn ook bezoeken aan de kerken gebracht. Er werd nagedacht over kansen, dromen, ideeën en zorgen. Ook de beleidsmakers van de gemeente zijn betrokken en hebben in een workshop input geleverd. Afsluitend was er een grote kerkenbijeenkomst. Het doel van de kerkenvisie was om samen de eerste stappen tot een duurzaam toekomstperspectief voor de gebedshuizen te zetten. De *Visie op Religieus Erfgoed Berkelland* is begin 2024 vastgesteld door de gemeenteraad. De voorraad bestaat uit 24 kerken en een synagoge. Uit de gesprekken kwam naar voren dat over vijftien jaar naar verwachting geen enkele kerk meer in religieus gebruik is. In 2020-2021, tijdens de eerste ronde, waren vijftien kerken nog in functie. In 2023 is dit aantal al gedaald tot zes. Het afstoten van kerken vindt in Berkelland in een relatief hoog tempo plaats in vergelijking met de rest van Nederland.

Visie

Het is de ambitie van de gemeente om initiatiefnemers te ondersteunen bij het vinden van een nieuw duurzaam toekomstperspectief voor gebedshuizen. Het streven is dat zoveel mogelijk (monumentale) gebedshuizen openbaar toegankelijk blijven. Een woon/zorgbestemming of commerciële functie wordt hierbij niet uitgesloten; het belangrijkste is dat sloop wordt voorkomen.

De gemeente is op verschillende manieren betrokken: als inspirator, erfgoeddeskundige, beleidsmaker binnen het culturele en sociaal-maatschappelijke domein, huisvester van maatschappelijke functies, visiemaker ten aanzien van de vitaliteit van kernen, als netwerk, RO-autoriteit (bestemmingsplan en vergunningen) en subsidieverstrekker,

eigenaar van kerktorens en belastinginner. In vijf van de tien dorpen zijn al initiatieven tot stand gekomen waarin de kerk voor het dorp blijft behouden, bijvoorbeeld de Antoniuskerk in Rekken waarin een nieuw cultureel centrum wordt gerealiseerd. Dit initiatief is genomineerd voor de Erfgoed Duurzaamheidsprijs. Hoewel niet in de kerkenvisie genoemd, wordt veel aandacht aan verduurzaming in relatie tot erfgoed en de kerken besteed. De gemeente wil ook de andere dorpen stimuleren en faciliteren in hun zoektocht naar nieuwe functies voor de leegkomende kerken.

Praktijk

De gemeente organiseert minimaal één keer per jaar een gesprek tussen wethouders, ambtenaren en alle kerkbesturen en stichtingen. Dit gesprek is bedoeld

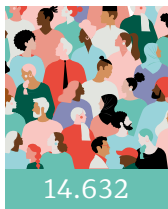
om het contact tussen partijen warm te houden, actief bezig te zijn en op de hoogte te blijven om indien nodig op tijd te kunnen handelen. Daarnaast hebben alle kernen een eigen gebiedscontactpersoon, het aanspreekpunt binnen de gemeente voor kerkbesturen en stichtingen. De gemeente wil ondersteuning

bieden en aan tafel zitten om mee te denken over koppelkansen om de *Visie Religieus Erfgoed Berkelland* te verbinden met verschillende beleidsterreinen en ontwikkelingen, bijvoorbeeld met betrekking tot bestemmingsplannen en cultuur of maatschappelijk aanbod.

[MaD]

Gemeente Borne

Inleiding

Eind 2021 zijn verschillende disciplines van de gemeente Borne bij elkaar gekomen om samen het gesprek te openen over een gemeentelijke kerkenvisie. Vertegenwoordigd waren het sociaal domein, ruimtelijke ordening, erfgoed, maatschappelijk vastgoed, energietransitie, grondzaken, wijk coördinatie en communicatie. In dit gesprek bleek dat er veel verbindingen liggen tussen de gemeente Borne en de ontwikkelingen in en om geloofsgebouwen. Bijvoorbeeld via bestemmingsplanprocedures, bouwvergunningen, erfgoedbeheer, grondaankoop voor woningbouwuitbreiding, onderhoud van de torens die soms in eigendom van de gemeente zijn, dorpsvisies, eenzaamheidsbestrijding, vrijwilligersnetwerk en toerisme. Het toerisme van Borne draait op de geschiedenis van de kloosters, die unieke verhalen vertellen. De gemeente vindt het belangrijk dat kansen en bedreigingen per object duidelijk in beeld zijn. Zij wilde dan ook dat de kerkenvisie werd opgesteld in nauwe samenwerking met de beleidsmedewerker erfgoed, onder andere door het voeren van keukentafelgesprekken. Ook wilde de gemeente een advies ten aanzien van (toekomstige) bescherming tegen (mogelijke) sloop. Sommige gebouwen hadden nog geen monumentale status. Daarnaast wilde de gemeente dat er in de werkplaatsen aandacht zou zijn voor de verschillende kernen: Hertme, Zenderen en Borne.

Visie

Uit de analyse van kansen en bedreigingen blijkt dat bijna al het religieus erfgoed van de gemeente Borne als cultuur-historisch waardevol gezien wordt, maar ook dat meer dan de helft ervan nog niet is beschermd tegen sloop of functie-verandering. Verdiepend, waardestellend onderzoek en vervolgens meer bescherming zijn daarom aanbevolen.

De werkplaatsen in de drie kernen zijn heel verschillend ingestoken en zijn aangepast aan de lokale betrokkenheid, wensen, bedreigingen en kansen. Ze leverden veel op: kennismaking en verdiepend gesprek, inzicht in de betekenis van het religieus erfgoed en de samenhang met het landschap en de omgeving,

wensen voor de kernen, locatieprofielen voor de gebouwen en samenwerkingsmogelijkheden.

De gemeente gaat de resultaten van de *Kerkenvisie Borne naar een duurzaam toekomstperspectief* een plek geven in het gemeentelijke beleid, onder andere in de omgevingsvisie.

Praktijk

De kerkenvisie heeft heel wat gesprekken op gang gebracht: binnen de gemeente, tussen geloofsgemeenschappen en gemeente, maar ook met dorpsvertegenwoordigers en bedrijven in de directe omgeving. Er is nu veel meer overzicht en inzicht wat betreft de toekomstbestendigheid van het religieus erfgoed.

Hervormde Oude Kerk, de preekstoel van Bentheimer zandsteen, Borne - Afbeelding: W.A. Hemsing, Collectie RCE

De geloofsgebouwen fungeren als bakens en zijn van belang voor de instandhouding van cultuurhistorie, stedenbouwkundige structuur en levendigheid van de dorpen en wijken. De gemeente oriënteert zich momenteel over een vervolgaanpak. Wellicht kan er een visie op meervoudig gebruik, herbestemming en verduurzaming van religieus erfgoed worden ontwikkeld.

[MiD]

Gemeente Enschede

Inleiding

De gemeente Enschede heeft voor het religieus erfgoed na een tweetal startbijeenkomsten ingestoken op twee invalshoeken: een cultuurhistorisch onderzoek en het inventariseren van toekomstplannen, kansen en bedreigingen. Op basis hiervan zijn informatieve werkplaatsen gehouden, waarin de onderlinge kennismaking met en tussen de geloofsgemeenschappen verder is bestendigd en waarin handvatten zijn gegeven op weg naar een duurzaam toekomstperspectief. Daarop zijn aanbevelingen afgestemd met de gemeente. Die stond een drietal doelen voor ogen: een actuele (her)waardering van het Enschedese religieus erfgoed en een actueel beeld van het toekomstperspectief, de vragen, kansen en zorgen die geloofsgemeenschappen hebben als het gaat om de instandhouding van de gemeenschap en het gebouw. En tot slot het samen met de geloofsgemeenschappen nadenken op welke manier de gemeente bereikbaar is voor die geloofsgemeenschappen voor vragen en opgaven als het gaat om de instandhouding en/of herbestemming.

Visie

De visie heeft als titel meegekregen: *Zicht op gebedshuizen. Gids religieus erfgoed Enschede*. Deze gids bevat een wegwijzer voor geloofsgemeenschappen en een uitvoeringsagenda voor de gemeente. Als bijlagen zijn onder andere opgenomen het cultuurhistorisch onderzoek, factsheets van alle betrokken geloofsgebouwen en een kaart. De gids is eerst gedeeld met de geloofsgemeenschappen en de erfgoedverenigingen, vervolgens gepresenteerd aan de gemeenteraad en aan de Gemeentelijke Adviescommissie (GAC) en in juli 2024 vastgesteld door het college van B&W. De wegwijzer voor geloofsgemeenschappen gaat in op onderhoud en restauratie, duurzaamheid, nevenactiviteiten en herbestemming.

Praktijk

Het cultuurhistorisch onderzoek laat zien dat de juiste mate van bescherming van het religieus erfgoed nog niet overal van toepassing was. Door een verdiepend waardestellend onderzoek uit te laten voeren voor een aantal gebedshuizen, de gehele collectie van het religieus erfgoed op te nemen op de cultuurhistorische waardenkaart en deze kaart vervolgens juridisch te verankeren in het omgevingsplan, kan het erfgoed passend beschermd worden.

Synagoge, Enschede - Afbeelding: Ens, Collectie RCE

Naast deze bescherming heeft de gemeente zich voorgenomen om:

- Jaarlijks een bijeenkomst te organiseren met alle geloofsgemeenschappen.
- Een programma te wijden aan het actiever inzetten (door de geloofsgemeenschappen) van de gebedshuizen voor maatschappelijke doeleinden.
- De gebedshuizen in te zetten voor cultuur, recreatie en toerisme.
- Zeven gebedshuizen als voortrekkers te kiezen om het religieuze erfgoed in de gemeente beter op de kaart te zetten.
- Een platform (Makelpunt) op te zetten voor vraag en aanbod van ruimte voor maatschappelijke activiteiten.
- Het religieus erfgoed te borgen in een van de drie verhaallijnen die als bouwstenen dienen voor de omgevingsvisie.
- De ruimtelijke en cultuurhistorische waarden van het religieus erfgoed te betrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen.

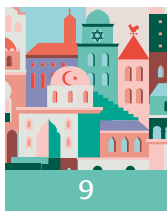
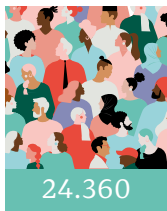
Al tijdens de totstandkoming van de *Gids Religieus Erfgoed Enschede* is gezorgd voor opname in een van de drie verhaallijnen die als basis dienen voor de omgevingsvisie. Bovendien is een traject in gang gezet om voor enkele gebedshuizen de procedure tot aanwijzing als gemeentelijk monument te starten. Ook zal er structureel overleg met de geloofsgemeenschappen worden georganiseerd.

[MiD]

Gids Religieus Erfgoed
Enschede

Gemeente Haaksbergen

Inleiding

Het kerkvisietraject van de gemeente Haaksbergen door een externe partner begon met twee startbesprekingen: één binnen de burgerlijke gemeente en één met de gemeente en alle geloofsgemeenschappen. Daarna hebben gesprekken plaatsgevonden bij en met alle afzonderlijke geloofsgemeenschappen, om te horen wat er speelde aan problemen en plannen, kansen en bedreigingen. Vervolgens zijn de gebouwen met hun omgeving geïnventariseerd op architectuurhistorische, landschappelijke en stedenbouwkundige kwaliteiten. Met de opgedane bagage over de vraagstukken die speelden, is vervolgens een werkplaats georganiseerd waarin drie thema's centraal stonden: gebruik, verduurzaming en stedenbouwkundige situatie. De rapportage met aanbevelingen is voorgelegd aan het college van B&W.

Visie

Het maakt Haaksbergen bijzonder dat vijf verschillende en markante geloofsgebouwen dichtbij elkaar staan. En dat de gemeente van het begin tot het eind domeinoverstijgend heeft meegedacht in het kerkvisietraject: medewerkers van zowel het ruimtelijk als het sociaal domein. De gemeente heeft echter weinig middelen om extra menskracht in te zetten en wil daarom een bescheiden, faciliterende rol naast de formele, toetsende. De gemeente zal dus geen trekker zijn van transformaties. Bij een initiatief van de geloofsgemeenschappen, kan de gemeente wel een participatieproces ondersteunen. Ook kan zij verwijzen naar het kerkensprekuur en/of het Steunpunt Cultureel Erfgoed Overijssel.

Het merendeel van het religieus erfgoed in Haaksbergen is beschermd. Voor het overige religieuze erfgoed is in de kerkvisie een verdiepend cultuurhistorisch waardestellend onderzoek aanbevolen.

Uitwisseling tussen de gemeente Haaksbergen en de geloofsgemeenschappen vindt plaats via de sociaal werkers van Wijkkracht, de katholieke parochie en de diaconie van de protestantse gemeente Haaksbergen. Zij werken samen in verschillende projecten zoals schuldhulpverlening, de coalitie tegen eenzaamheid en het Alzheimercafé. Dit zorgt voor een effectieve samenwerking, die mogelijk uit te breiden is met de andere geloofsgemeenschappen.

Tijdens de werkplaats is het idee geopperd om heel concreet in het ruimtelijk domein de beleving van het religieus erfgoed met het bijbehorende groen te versterken. Samen met de geloofsgemeenschappen kunnen deze plekken dan aan elkaar verbonden worden met bankjes, routes en groen om zo het cultuurhistorische en religieuze verhaal ruimtelijk te versterken. Het is eenvoudig, herkenbaar, verbindend en stimuleert de dialoog.

Praktijk

In het verlengde van de veelvuldig toegepaste participatie gedurende het kerkenvisieproces wil de gemeente Haaksbergen het traject op eenzelfde wijze afsluiten met de geloofsgemeenschappen. Het idee hierbij is om tijdens een bijeenkomst het rapport te bespreken met als doelen dat het gedragen wordt door zowel de gemeente als geloofsgemeenschappen en dat ze het rapport in gezamenlijkheid naar

buiten kunnen brengen richting de samenleving. Budget hiervoor is gereserveerd vanuit Inclusiviteit.

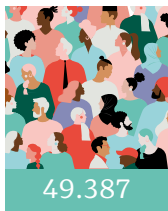
Gemeente en geloofsgemeenschappen gaan nog onderzoeken hoe zij de overige resultaten uit de kerkenvisie *Toekomst Religieus erfgoed Haaksbergen inventarisatie en dialoog* kunnen omzetten in beleid en concrete acties.

[MiD]

In het midden de Synagoge van de Liberaal Joodse Gemeente Twente. Links de Protestantse kerk en rechts de Rooms-Katholieke Pancratiuskerk, Haaksbergen - Afbeelding: Het Overzicht

Gemeente Harderwijk

Inleiding

De gemeente heeft samen met een extern bureau de *Visie Religieus Erfgoed gemeente Harderwijk* opgesteld. In 2021 heeft het college hiertoe opdracht gegeven. Aanleiding was de sloop van een aantal beeldbepalende kerkgebouwen en de oproep van de historische vereniging Herderewich om een visie op te stellen voor het nog bestaande religieuze erfgoed. De gemeenteraad heeft de visie in 2024 vastgesteld. In 2011 werden in de gemeenteraad al vragen gesteld over de voorraad kerken in de gemeente, omdat vanwege de oprichting van de PKN naar verwachting drie tot vier kerkgebouwen zouden worden afgestoten. Geopperd werd om een kerkenvisie op te stellen over hoe om te gaan met de aankomende leegstand. Het college heeft toen besloten om geen specifieke visie op te stellen en per geval te kijken of herbesteding mogelijk was. In de praktijk bleek dat geen enkel afgestoten kerkgebouw kon worden behouden. Al deze kerken zijn gesloopt ten behoeve van woningbouw. Met deze ervaring heeft de gemeente ervoor gekozen om bij het opstellen van de visie religieus erfgoed, waar vooral wordt gekeken naar een duurzame toekomst voor de gebedshuizen, ook in te zetten op de waardering en/of bescherming van een aantal waardevolle gebedshuizen.

Visie

In de visie komt het toekomstperspectief van de gebouwen en gemeenschappen aan bod. Wat zijn de opgaven en hoe kan de gemeente eigenaren hierbij ondersteunen. Een inventarisatie van de gebedshuizen is uitgevoerd en een participatietraject met eigenaren en gebruikers heeft plaatsgevonden. Dit participatietraject bestond uit gesprekken met de doelgroep, onder andere over de toekomstverwachting van de gemeenschap en het gebouw. Afsluitend is er een bijeenkomst geweest waarin de resultaten van de gesprekken en de kansenverkenning met stakeholders is gedeeld. In deze bijeenkomst was ook ruimte voor het bespreken van gemeenschappelijke thema's, het delen van tips en ervaringen en het stellen van hulpvragen. Inwoners van Harderwijk konden input leveren via een enquête op Stadsgesprek Harder-

wijk. Ook is met ambtenaren van verschillende domeinen van de gemeente gesproken en met externe stakeholders van maatschappelijke, culturele en toeristische organisaties uit Harderwijk. De historische vereniging Herderewich is hierin een belangrijke partij. Bij deze gesprekken kwamen (beleids)doelen en ambities, huidige ontwikkelingen in Harderwijk en Hierden en toekomstige ontwikkelkansen voor religieuze gebouwen aan bod. De informatie uit deze verschillende gespreksrondes zijn verwerkt in de kerkenvisie en paspoorten.

Praktijk

De gemeente heeft een aantal concrete vervolgstappen geformuleerd. De erfgoedwaarden van niet-beschermd, karakteristieke gebouwen worden onderzocht en waar nodig worden de gebouwen aangewezen als gemeentelijk monument

of beeldbepalend pand. Deze aanbeveling wordt meegenomen in de uitvoering van de op 26 januari 2023 vastgestelde *Beleidsnotitie aanwijzen gemeentelijke monumenten*. Ander religieus erfgoed zoals kerkhoven, begraafplaatsen en roerend erfgoed wordt ook geïnventariseerd. Wanneer een beschermd gebouw leegkomt, dan worden verschillende disciplines betrokken voor een integrale aanpak en afstemming. Criteria worden opgesteld aan de hand waarvan de gemeente kan toetsen of de plannen voor herbestem-

ming passend zijn. Overkoepelend zorgt de gemeente ervoor dat de visie wordt ingebed in lopende en nieuwe visies en beleidsstukken, zoals de omgevingsvisie en binnenstadsvisie. Bij het opstellen van de uitvoeringsagenda duurzaamheid 2025-2026 wordt bepaald of capaciteit en middelen beschikbaar kunnen worden gesteld om eigenaren te stimuleren en te ondersteunen bij het verduurzamen van hun gebouw.

[MaD]

VIJF VRAGEN AAN:

Gert Harm ten Bo

Gert Harm ten Bolscher (SGP) is gedeputeerde van onder andere erfgoed en leefbaar platteland in de provincie Overijssel. Hij heeft een achtergrond als werktuigbouwkundige en is ruim 25 jaar actief geweest in de zakelijke markt. Vanaf 2015 zit hij in de Overijsselse politiek. Eerst als Statenlid en sinds 2019 als gedeputeerde. Voor Overijssel is hij de vertegenwoordiger in het Interprovinciaal Overleg (IPO).

46 |

Afbeelding: Provincie Overijssel

WAAROM IS EEN VISIE OP RELIGIEUS ERFGOED VOOR GEMEENTEN EN PROVINCIËS BELANGRIJK?

“Als er geen visie op religieus erfgoed is, is de kans groot dat onze inwoners een belangrijk gebouw voor verbinding en ontmoeting kwijtraken. Steeds meer kerkgebouwen komen leeg te staan en verliezen daarmee hun functie. En die is van oudsher belangrijk: elkaar ontmoeten, met elkaar meeleven in vreugde en verdriet en samen de betrokkenheid op het geloof belijden. Een kerkgebouw staat voor verbinding, verbinding met elkaar en verbinding met het geloof. Een kerkgebouw is een gebouw van rouw en trouw waar de grote mijlpalen uit het leven worden gevierd en gezamenlijk worden beleefd. De toren trekt onze aandacht vanuit het hier en nu omhoog. Waarschijnlijk kent iedereen zelf wel het gevoel dat je ‘thuiskomt’ als je vanaf de snelweg de afslag naar je dorp of stad neemt en al van verre de kerktoren ziet. Als een kerkgebouw leeg komt te staan, wordt die verbinding verbroken. Dat raakt me persoonlijk omdat het geloof voor mij belangrijk is. Door gezamenlijk een visie voor religieus erfgoed op te stellen, kun je bewust keuzes maken, sturen richting de toekomst en daarmee deze waardevolle gebouwen bewaren voor de toekomst.”

HOE KRIJGT U COLLEGA BESTUURDERS MEE EN HOE WERKT U SAMEN, WAT ZIJN DE BEWEEGREDEKEN, KOPPELKANSEN, STRATEGIE?

“Het zou makkelijk zijn als ik een grote zak met geld mee zou kunnen nemen. Gelukkig hebben we in onze provincie nog budget beschikbaar om materieel en immaterieel erfgoed te beschermen en beleefbaar te houden. In het Overijsselse coalitieakkoord zijn daarvoor eenmalig extra middelen afgesproken. Ik vind het vooral belangrijk om een substantieel deel van dat geld in te zetten om kennis te ontwikkelen die breder inzetbaar is, bijvoorbeeld over financierings- en exploitatievormen, deskundigheid aan te bieden aan initiatiefnemers, verbindingen te leggen enzovoorts. Dan is het belangrijk dat collega-bestuurders in de gemeenten meedenken over een effectieve inzet, zodat het provinciale aanbod zo goed mogelijk aansluit bij wat de gemeenten kunnen bieden en de initiatiefnemers nodig hebben. Ik merk dat deze aanpak bijdraagt aan draagvlak en betrokkenheid. De kunst is om andere collegeleden ook mee te krijgen. Want dan ontstaan er vaak nieuwe mogelijkheden om erfgoed in

stand te houden. Ik heb zelf bijvoorbeeld ook ‘Leefbaar Platteland’ in portefeuille. Religieus erfgoed biedt bijna altijd kansen om een bijdrage te leveren aan leefbaarheid. Daar ontstaat een meerwaarde. Als het gaat om de realisatie van een toekomstbestendige exploitatie van het gebouw dan betrek ik mijn collega erbij die energie en verduurzaming in portefeuille heeft. Soms zijn er vanuit regionale economie verbindingen mogelijk met recreatie of toerisme. Ik probeer op dezelfde manier de collega-bestuurders van gemeenten vanuit een gezamenlijk belang te inspireren om andere collegeleden te betrekken bij hun uitdagingen. Dan ontstaat een brede effectieve samenwerking tussen gemeenten en provincie. Daarnaast zorgt zo’n soms eeuwenoud gebouw ook voor verbinding tussen mensen. Dat hebben we nodig! Alleen al daarom zou het een gezamenlijke uitdaging moeten zijn. Dat draag ik graag uit.”

ERVAART U OBSTAKELS EN KANSEN ALS HET GAAT OM HET WAARBORGEN VAN TOEKOMST VOOR RELIGIEUS ERFGOED?

“Het onderhouden, restaureren en een nieuwe bestemming vinden voor religieus erfgoed is kostbaar. Dat geldt voor al het cultureel erfgoed, dus ook voor religieus erfgoed. Gemeenten kijken daarom al gauw naar de provincie, maar deze financiële opgave stijgt ons ook boven het hoofd. Vervolgens wordt naar het Rijk gekeken en zelfs op landelijk niveau is te weinig geld beschikbaar. Ik heb helaas in de plannen van het nieuwe kabinet ook nog niet gezien dat er meer geld beschikbaar komt. Dat maakt het ingewikkeld. Tegelijkertijd biedt die noodzaak ook kansen, want als je een kerkgebouw wilt herbestemmen of zoekt naar nevengebruik, dan kom je altijd bij andere domeinen terecht. Denk bijvoorbeeld aan verduurzaming, toerisme, wonen, economie, cultuur en leefbaarheid. Een slimme combinatie kan dan ook financieel wat opleveren.”

WELKE TIP WILT U MEEGEEVEN AAN GEMEENTEN?

“Blijf met elkaar overleggen. Er is de afgelopen jaren al veel in gang gezet, denk bijvoorbeeld aan de kerkensies die vanuit het Rijk zijn aangeboden aan gemeenten. Veel gemeenten hebben hier ook gebruik van gemaakt. Daarmee is dialoog gestart tussen kerkelijke gemeenten, burgerlijke gemeenten, kerkleden, vrijwilligers, betrokken inwoners, besturen, dorpsbelangen, noem maar op.

Er is met de kerkenvisies een begin gemaakt om met elkaar in gesprek te gaan. Ik denk dat het heel waardevol is als dit gesprek in iedere gemeente een vervolg krijgt. Als je in gesprek bent en blijft, leer je elkaar kennen en kun je gemakkelijker vertellen wat er speelt, tegen welke problemen je aanloopt en zoeken naar oplossingen. Op die manier krijg je meer begrip voor elkaars situatie en kun je van elkaar leren en keuzes maken. Zoals al eerder genoemd: religieus erfgoed is niet alleen een opgave voor de wethouder erfgoed, het is veel breder. Dus mijn advies is ook om het thema college breed te agenderen! Het bezoeken van een mooie oude kerk draagt immers ook bij aan een aantrekkelijke stad en culturele infrastructuur.”

WAT ZOU EEN GOEDE VERVOLGSTAP KUNNEN ZIJN VOOR PROVINCIËN EN RIJK?

“In gezamenlijkheid blijven samenwerken aan de opgave. Zelf zet ik mij namens IPO in voor het samenwerkingsverband *Toekomst Religieus Erfgoed*. Daarin zetten overheden, eigenaren van gebedshuizen en vertegenwoordigers van erfgoed- en burgerorganisaties zich in voor de toekomst van het religieus erfgoed. Vooralsnog is het onduidelijk of er een vervolg aan dit programma komt, ik hoop van harte dat er een vervolg komt. Het is zo’n grote opgave, zonder landelijke aansturing en betrokkenheid verliezen we de gezamenlijkheid en leggen we teveel opgaven op de schouders van gemeenten. De provincie Overijssel vindt het belangrijk dat deze bijzondere gebouwen behouden blijven voor de toekomst van de gemeenschap en biedt daarom de leerlijn *Behoud het kerkgebouw Overijssel* aan. Door in te zetten op kennisdeling, dragen we op een andere manier bij aan de opgave. Dat slaat ook erg goed aan! Samen met de Erfgoed Academie en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hebben we een Overijsselse maatwerk leerlijn ontwikkeld: in deze leerlijn gaan deelnemers aan de slag met toekomstplannen voor hun kerkgebouw. Daarbij krijgen zij hulp van experts.”

[MiD]

Hoofdstuk 3 | Duurzaamheid

Aanpassing aan de hedendaagse eisen en wensen van de gebruiker en de leefomgeving is een absolute noodzaak om ons erfgoed door te geven aan volgende generaties. Zeker nu Nederland voor de grote opgave staat om de CO₂ uitstoot drastisch te reduceren. Vanwege de vaak hoge leeftijd is religieus erfgoed op zichzelf al duurzaam. Ook draagt het groen rondom kerkgebouwen, op kerkhoven en begraafplaatsen bij aan de biodiversiteit. Veel winst valt echter nog te behalen, bijvoorbeeld op het energieverbruik. Maar religieus erfgoed verduurzamen vraagt wel om specifiek maatwerk.

Veel beheerders, bestuurders en eigenaren van gebedshuizen worstelen met de vraag hoe ze praktisch aan de slag kunnen met het verduurzamen van hun gebouw. Tijdens het samenstellen van verschillende kerkenvisies is vooral dit onderwerp herhaaldelijk door eigenaren aangekaart. In dit hoofdstuk worden enkele gemeenten uitgelicht die in het kader van de kerkenvisie aan het werk zijn gegaan met het onderwerp duurzaamheid. Het zijn inspirerende voorbeelden van specifieke mogelijkheden waarop eigenaren van religieus erfgoed een beroep kunnen doen. Veel informatie over het verduurzamen van kerkgebouwen is te vinden op de website van het Programma Toekomst Religieus Erfgoed.

Inspiratie over duurzaamheidsprojecten is te lezen in de voorbeelden Smallingerland en Wierden.

Gemeente Smallerland

Inleiding

In 2021 is de gemeente Smallerland begonnen met het opstellen van een kerkenvisie. In Smallerland staan 33 kerkgebouwen en twee kloosters. De kerkenvisie werd in eigen beheer opgesteld en geeft inzicht in de waarde van het religieuze erfgoed voor de samenleving en wat de kansen en problemen zijn. Om dit inzichtelijk te krijgen is een digitale enquête gedeeld met alle eigenaren van de kerken en kloostergebouwen, waarin vragen zijn gesteld over de waarde van het gebouw voor de gemeenschap, welke kansen en uitdagingen er zijn voor de toekomst en of er mogelijkheden zijn om de gebouwen (deels) een andere functie te geven. De uitkomsten van de enquête zijn de basis geweest voor verdere gesprekken en visievorming. In 2023 is de *Kerkenvisie Kerk(en) aanpak, zicht op kerken, voortgang en voorstel* vastgesteld door de gemeenteraad.

Visie

In de kerkenvisie heeft de gemeente haar ambities voor de toekomst opgenomen als het gaat om religieus erfgoed. De gemeente ambieert het bevorderen van de leefbaarheid in en rondom deze kerkgebouwen door het aangaan van (nieuwe) onderlinge verbindingen en het behoud van de waardevol geachte kerkgebouwen, al of niet herbestemd met een nieuwe functie. In de kerkenvisie beschrijft de gemeente welke rol zij voor zichzelf ziet weggelegd. De gemeente wil een jaarlijks overleg organiseren met de kerk- en kloostereigenaren. Vanuit de resultaten van de enquête en de gevoerde gesprekken legt zij daarnaast de focus op drie thema's: keuzes in het afstotingsproces, de omgeving van de kerk en duurzaamheid.

Als het gaat om het afstotingsproces ziet de gemeente kans om een (overleg) structuur op te zetten om in een vroegtijdig stadium de situatie te bespreken en mogelijk afspraken te maken over eventuele

nevenbestemming of een afstotingsproces. Hierbij streeft zij naar maatwerk, aangezien elke situatie specifiek is en een-op-eengesprekken in een vertrouwelijke sfeer wenselijk en nodig zijn.

Met betrekking tot de omgeving van de kerk wil de gemeente een aanspreekpunt instellen om de omgeving vroegtijdig te bespreken en binnen de gemeente door te geleiden naar de juiste medewerker. Ook hier wordt gestreefd naar maatwerk.

Voor wat betreft duurzaamheid gaat de gemeente woning- en gebouweigenaren informeren over de *Transitievisie Warmte* met daarin het tijdpad aardgasvrij richting 2050 en de warmte-alternatieven. Daarnaast zal zij kerkeigenaren met bezit in wijken en dorpen die voor 2030 van het aardgas af gaan, betrekken bij de wijkuitvoeringsplannen. De gemeente gaat bovendien onderzoeken of er mogelijkheden zijn om in regionaal of provinciaal verband een informatiefolder op te stellen voor kerkeigenaren.

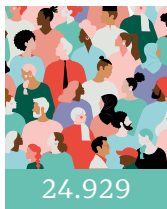
Beglazing in kerkgebouw Doarpsjerke, Rottevalle - Afbeelding: W. van der Sar, Collectie RCE

Praktijk

De gemeente Smallingerland heeft het restant van de decentralisatie uitkering beschikbaar gesteld voor energiebesparende maatregelen bij kerken. Hiermee heeft zij een actieve rol genomen als het gaat om de verduurzaming van kerkgebouwen, actiever dan de informerende rol die zij in de kerkenvisie voor zichzelf zag weggelegd. De opdracht voor het uitvoeren van de maatregelen heeft de gemeente verleend aan een energiebedrijf.

[BJ]

Gemeente Wierden

Inleiding

De gemeente Wierden wil graag faciliterend zijn aan de geloofsgemeenschappen in opgaven die gaan over het toekomstbestendig maken van hun gebedshuizen. Met de kerkvisie wilden de gemeente en de betrokken geloofsgemeenschappen inzicht creëren in kansen en mogelijke verbindingen. In het najaar van 2021 hebben gemeente en geloofsgemeenschappen tijdens een gezamenlijke bijeenkomst het doel en de vorm van de kerkvisie vastgesteld. Vervolgens is met iedere geloofsgemeenschap afzonderlijk een gesprek gevoerd. In die gesprekken is informatie opgehaald over de gebouwen en gronden, het huidige gebruik, de toekomstverwachtingen, sociale structuren, kansen en bedreigingen, en de perceptie van de betreffende geloofsgemeenschap op cultuurhistorie en ruimtelijke kwaliteit van het religieus erfgoed. Daarna is een gezamenlijke werkplaats gehouden waarin twee onderwerpen centraal stonden: gebruik, (intensiever -, mede-, neven- en hergebruik) en duurzaamheid. Vervolgens is een rapport met bevindingen en aanbevelingen opgesteld.

Visie

Binnen nu en tien jaar zullen meer vragen over aanpassingen in verband met valorisatie (intensiever gebruik), medegebruik, neven- en herbestemming bij de gemeente terechtkomen. Vragen over verduurzamingsmogelijkheden lagen al op tafel.

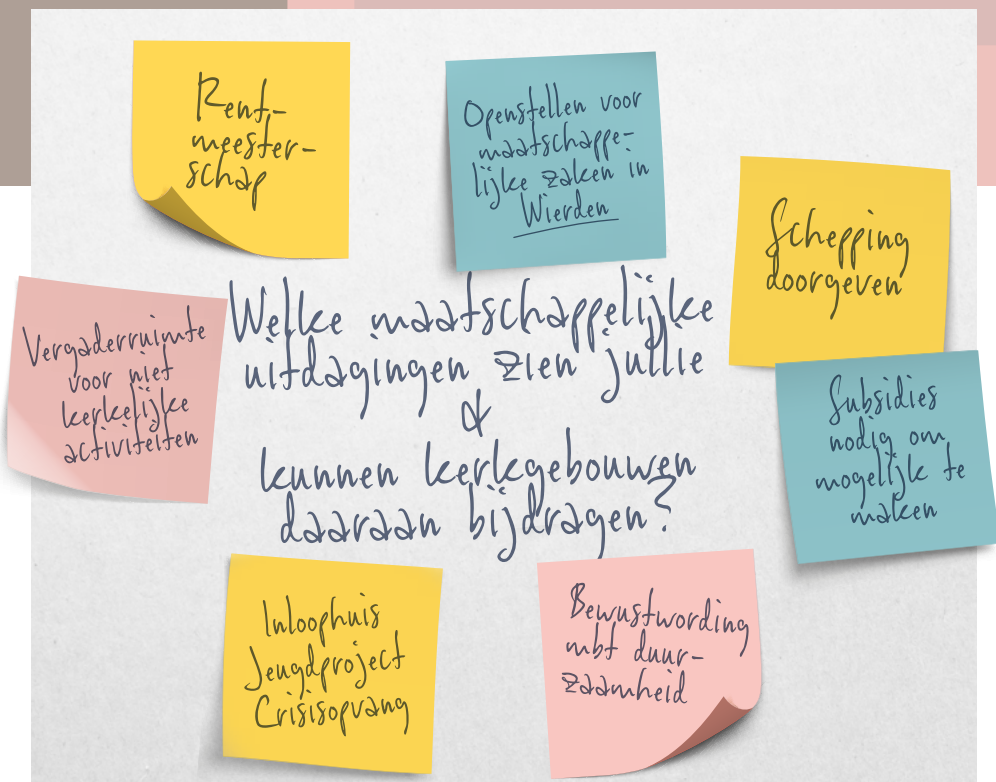
De volgende aanbevelingen zijn gedaan. Zorg voor een duidelijk aanspreekpunt, een loket: om niet alleen vragen op te vangen, maar ook om eens in de zoveel tijd rond te bellen naar contactpersonen van de kerken om te vragen hoe het gaat. Denk mee waar het gaat om mogelijkheden voor nevenfuncties en herbestemming. Geef de geloofsgebouwen een belangrijke rol als het gaat om verduurzaming, want veel geloofsgemeenschappen zien rentmeesterschap, het goed doorgeven van de schepping en bewustwording met betrekking tot duurzaamheid als belangrijke maatschappelijke uitdagingen van deze tijd en waar zij zich graag voor inzetten. Bijvoorbeeld ook

door de gebouwen een rol te geven in de Wijk Uitvoerings Plannen (WUP) voor de warmtevisie. Zorg voor samenwerking op het sociaal domein, inclusief aansluiting op het vrijwilligers- of (re-)integratienetwerk. Onderzoek gezamenlijk eventuele juridische of financiële belemmeringen zoals langdurige vergunningstrajecten of WOZ-vraagstukken. Organiseer samenwerking tussen geloofsgemeenschappen onderling.

Praktijk

In 2022 heeft het college van B&W ingestemd met de *Kerkvisie Wierden*. Op basis van de aanbevelingen uit de kerkvisie is besloten dat er - binnen de afdeling ruimtelijke ontwikkeling - een vast aanspreekpunt met een faciliterende rol voor de kerkbesturen zal komen. De toekomstbestendigheid van de kerken vormt voor deze functionaris een constant punt van aandacht. Vervolgens heeft de Gemeenteraad eenmalig € 30.000 beschikbaar gesteld voor het

Gesprekstafel kerkenvisie, Wierden

opstellen van duurzaamheidsadviezen, die in 2023 werden opgesteld. Tevens is een afsluitende gezamenlijke bijeenkomst met toelichting gehouden. Tijdens deze bijeenkomst wisselden kerken ervaringen en tips uit. Voorts is de kerkenvisie ingebed in de gemeentelijke *Toekomstvisie 2030 - Thuis in de gemeente Wierden*, met daarin een aparte paragraaf met de titel: een duurzaam toekomstperspectief voor de kerken.

De Hervormde Kapel in Wierden is geschikt gemaakt om meer activiteiten voor de samenleving te huisvesten, onder andere als open huis voor verenigingen. Voor aanpassingen van de tuin bij de katholieke kerk in Enter is Leader subsidie aangevraagd, met als doel te komen tot een kruidenpluk- en ontmoetingstuin.

[MiD]

De gemeente is bezig met organisatieontwikkeling en de vraag hoe om te gaan met participatie: een stimulerende en/of toetsende rol? Bijvoorbeeld denkt de gemeente aan het eenmaal per twee jaar organiseren van een bijeenkomst met de twaalf kerken. Op dit moment komt een soortgelijk 'platform landelijk gebied' tweemaal per jaar bij elkaar om te praten over erven, stikstof, veiligheid, enzo voorts.

Toekomstvisie
gemeente Wierden

VIJF VRAGEN AAN:

Jeroen Diepemaat

Jeroen Diepemaat was ten tijde van het interview wethouder van Enschede met onder andere erfgoed in zijn portefeuille. Diepemaat is niet kerkelijk, toch loopt hij tijdens vakanties altijd wel even een kerk binnen. “Religieus erfgoed weerspiegelt het karakter van een gemeenschap in dorp of stad. En je wordt er als mens even wat kleiner van. Dat vind ik mooi.” Sinds oktober 2024 is Jeroen Diepemaat burgemeester van de gemeente Losser.

56 |

Afbeelding: gemeente Enschede

WAAROM IS EEN VISIE OP RELIGIEUS ERFGOED BELANGRIJK?

“Religieuze gebouwen, prominent aanwezig in Enschede, schetsen het karakter en de geschiedenis van een plek. Religieus erfgoed is vaak beeldbepalend en draagt daarmee bij aan de identiteit van dorp of stad. Dat moet je koesteren, zeker nu belijdende geloofsgemeenschappen kleiner worden en gebouwen minder gebruikt worden. Dit is hét moment om te bepalen: hoe nu verder? Hoe zorgen we ervoor dat we gebouwen in stand houden of een nieuwe bestemming kunnen geven die past bij wat de gemeente en de geloofsgemeenschap zelf voor ogen heeft? En als ik het heb over gebouwen, bedoel ik ook het groen en de ruimte eromheen, want een gebouw is meer dan alleen de stenen waaruit het is opgebouwd.”

HOE HEBT U COLLEGA-BESTUURDERS MEEGEKREGEN, SAMENGEWERKT MET DERDEN EN WAT WAREN KOPPELKANSSEN?

“Het thema van behoud en de ontwikkeling van waardevol erfgoed leeft zowel binnen het college als in de raad. Ik hoefde dus niemand te overtuigen van de noodzaak om een visie op te stellen. Dat was enkele jaren geleden wel anders. In het verleden is veel erfgoed uit met name de textielindustrie gesloopt. Inmiddels zetten we in op behoud en ontwikkeling. Nadat ik in 2018 wethouder voor erfgoed werd, heb ik ook ingezet op betere samenwerking met erfgoedverenigingen. Dat was nodig, want we stonden soms lijnrecht tegenover elkaar. Ik wilde daarom het proces anders insteken, met meer participatie van de erfgoedverenigingen. De kennis die daar zit, is ook voor de gemeente heel waardevol. En het onderlinge vertrouwen is helemaal hersteld. Wat betreft de koppelkansen, we hebben voor erfgoed in het algemeen en voor religieus erfgoed in het bijzonder werkplaatsen georganiseerd waar ook andere domeinen bij aansloten. Dat werkte heel goed. Als gemeente hebben we bijvoorbeeld de ambitie om ontmoeting in de wijk te bevorderen; daarvoor willen we meer plekken realiseren en daar ligt een mooie kans voor het sociale domein. Geloofsgebouwen kunnen hierin een belangrijke rol spelen, juist vanwege hun vaak centrale ligging. Religieus erfgoed kun je breed inzetten, bijvoorbeeld voor sociaal-maatschappelijke functies, ruimtelijke en duurzaamheidsvraagstukken, of voor recreatie of toerisme. Het is daarbij wel belangrijk om goed

te kijken naar het gebouw en naar de voorzieningen die bepaalde functies vereisen, zoals parkeerruimte.”

ZIET U OBSTAKELS ALS HET GAAT OM HET WAARBORGEN VAN DE TOEKOMST VAN RELIGIEUS ERFGOED?

“Er zijn zeker aandachtspunten. Zo zijn de financiële mogelijkheden beperkt, terwijl de uitdagingen groot zijn. Zoals ik aangaf, vereisen bepaalde functies specifieke voorzieningen en die zijn niet op elke locatie eenvoudig te realiseren. Ook heb je te maken met bepaalde eisen bij herontwikkeling. Veel oude religieuze gebouwen zijn slecht geïsoleerd. Om te voldoen aan de huidige eisen, met beperkte financiële middelen én zonder het karakter van het gebouw aan te tasten, zijn creativiteit en het maken van keuzes nodig. Bovendien zijn gemeenschappen die eigenaar zijn van een religieus gebouw geen vastgoedontwikkelaar, terwijl veel keuzes wel vragen om specifieke kennis en expertise. Dat maakt het proces complex.”

WELKE TIP WILT U MEEGEEVEN AAN GEMEENTEN DIE EIGENAREN, OF POTENTIËLE EIGENAREN, WILLEN ONDERSTEUNEN BIJ HET TOEKOMSTBESTENDIG MAKEN OF HERONTWIKKELEN VAN HUN GEBOUW?

“Ga in een vroeg stadium met elkaar in gesprek over mogelijkheden, verwachtingen, wensen en eisen. Het is voor alle partijen vervelend wanneer een initiatiefnemer veel tijd en energie in een plan steekt om vervolgens te horen dat het niet haalbaar of wenselijk is. Daarnaast hebben wij in Enschede een deel van de beschikbare middelen ingezet voor grondig cultuurhistorisch onderzoek. Alle geloofsgebouwen werden gewaardeerd. Dit helpt bij het maken van keuzes rondom behoud en ontwikkeling. Omdat je weet waarover je praat, helpt het ook bij het voeren van gesprekken met andere belanghebbenden. In het kader van goed voorbereid zijn, zetten we in Enschede ook een Makelpunt op, een soort Funda voor maatschappelijke initiatieven. We krijgen nu al veel vragen van partijen die op zoek zijn naar ruimtes voor specifieke activiteiten. Met het Makelpunt kunnen we deze vragen beter kanaliseren en onderbouwd beantwoorden. Vraag en aanbod van religieus erfgoed krijgt hierin ook een plek.”

EEN BELANGRIJK DOEL VAN DE KERKENVISIE IS OM EIGENAREN EN GEMEENTEN MET ELKAAR IN GESPREK TE LATEN GAAN. HOE ZORG JE DAT DIT GESPREK EN DE BETROKKENHEID BLIJVEN VOORTBESTAAN?

“Wij gaan jaarlijks een gesprek organiseren met de geloofsgemeenschappen, zodat de visie niet alleen een mooi document blijft, maar de aanbevelingen ook daadwerkelijk worden geborgd in de organisatie. Door elk jaar met elkaar in gesprek te gaan, houden we elkaar scherp. Zet die jaarlijkse afspraak gewoon in de agenda!”

[MiD]

Zet die jaarlijkse afspraak met geloofsgemeenschappen gewoon in de agenda!

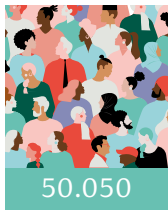

Hoofdstuk 4 | Erfgoedbeleid

In het erfgoedbeleid legt een gemeente de visie en ambities met betrekking tot het eigen erfgoed vast. Een actieplan of uitvoeringsagenda maakt hier vaak onderdeel van uit. In een aantal gemeenten liep het proces van het opstellen van de kerkervisie gelijk aan het vormgeven van nieuw erfgoedbeleid. Hierdoor vond een kruisbestuiving plaats. Op deze manier zorgen gemeenten ervoor dat vervolg aan de kerkervisie wordt gegeven. Wanneer de kerkervisie ook als beleidsdocument is vastgesteld, dan wordt in een aantal gevallen belang gehecht aan een periodieke evaluatie van de ambities en vervolgstappen die genomen zijn. Concrete vervolgstappen kunnen zijn dat vanuit de kerkeigenaren zelf, politiek of bevolking wordt aangedrongen op het aanwijzen van gemeentelijke monumenten. Met het onderzoek naar de cultuurhistorische waarden van een gebedshuis kan worden aangesloten bij andere actuele thema's zoals wederopbouw en Post 65 architectuur. Onderzoek en actualisatie van de gemeentelijke monumentenlijst biedt ook een kans om het ensemble te onderzoeken en eventueel een begraafplaats en pastorie mee te nemen in de bescherming als gemeentelijk monument, karakteristiek pand of bijzondere aanleg. Een aantal gemeenten laat bovendien interieurbeschrijvingen maken of actualiseren door het Museum Catharijneconvent.

In de hierna volgende voorbeelden uit de gemeenten Noordoostpolder, Opsterland en Utrecht is te lezen hoe zij daarmee om zijn gegaan.

Gemeente Noordoostpolder

Inleiding

De vraag ligt voor: hoe koesteren we het betekenisvolle erfgoed van de Noordoostpolder, nu en in de toekomst? Daar gaat de gemeente Noordoostpolder de komende tijd over besluiten, aan de hand van een advies van een extern bureau. Met het opstellen van een kerkenvisie gaf het bureau haar visie op die opgave. Dat deed zij door er vanuit maatschappelijk en stedenbouwkundig oogpunt naar te kijken en door met de kerken en dorpen erover te praten. Voor het kerkenvisietraject hebben de adviseurs verschillende stappen doorlopen. De eerste fase bestond uit het inventariseren en analyseren van alle religieuze gebouwen - nog in gebruik als gebedshuis of al herbestemd - en hun kernwaarden. In deze fase is ook geadviseerd over bescherming en is onderzocht aan welke beleidsnota's van gemeente, provincie en landelijk het thema van de kerkenvisie raakt. Ook is een kansenverkenning voor leegkomende kerken uitgevoerd. De rapportage *Kerkenvisie Noordoostpolder. Toekomst religieus erfgoed* is het resultaat van deze eerste fase. Met de geloofsgemeenschappen zijn individuele gesprekken gevoerd en twee gezamenlijke bijeenkomsten gehouden, met een hoge opkomst. De uitkomsten van het onderzoek zijn gepresenteerd in een informerende bijeenkomst aan de Commissie Bestuur Financiën en Economische zaken van de gemeenteraad. Vanuit deze commissie is de wens geuit om ook de dorpsbewoners en de Dorpsbelangen van de tien dorpen te betrekken. Hieraan is uitvoering gegeven door twee dorpsavonden te organiseren. Eén voor de noordelijke dorpen, Espel, Creil, Rutten, Bant en Luttelgeest, en één voor de zuidelijke dorpen, Marknesse, Kraggenburg, Ens, Nagele en Tollebeek. Tijdens de bijeenkomsten werden de dorpen geïnformeerd over de uitkomsten van het onderzoek en werden zij uitgenodigd om actief mee te denken over de toekomst van de kerken en het vervolg op het onderzoek. De uitkomsten van deze avonden zijn in een nieuw, hoofdstuk aan de rapportage toegevoegd.

Visie

Bij het ontwerpen van de Noordoostpolder had men een overzichtelijke wereld voor ogen met een zekere beslotenheid en beschutting en de menselijke maat als norm. Het oorspronkelijke ontwerp kenmerkt zich door het streven naar eenheid in verscheidenheid. Dit vertaalt zich ook in het kerkenlandschap van Noordoostpolder. Met het plannen van de

polder is zorgvuldig nagedacht over de plaats van religie binnen de polder. Geen van de stromingen mocht een dominante positie innemen. Dit kwam tot uiting in de spreiding van de verschillende gelovigen over de polder, maar ook in de stedenbouwkundige structuur. Wel markeren de kerken belangrijke stedenbouwkundige elementen: dorpsbrinken, pleinen en/of entrees.

PKN Kerk, Nagele - Afbeelding: J. van Galen, Collectie RCE

In het kerkensierapport komt naar voren dat veel kerkbesturen aangeven dat de toekomst van hun kerkgemeenschap onzeker is. Op het moment van onderzoek waren al 17 van de 49 kerkgebouwen herbestemd en stonden er twee leeg (in transitie). In de komende vijftien jaar zullen naar verwachting nog twintig kerken hun religieuze functie verliezen. Dit betreft juist de monumentale kerken en de potentieel beschermenswaardige kerkgebouwen.

Veel kerkgebouwen zijn destijds ontworpen en gebouwd als multifunctionele ruimten, wat maakt dat inpassing van sociaal-maatschappelijke functies relatief eenvoudig is. Het rapport meldt dat kerkeigenaren aan zet zijn. In het rapport staat bovendien als besturen van bedreigde kerken en de gemeente hun krachten bundelen, dat de kansen aanzienlijk zal vergroten om passende functies te vinden.

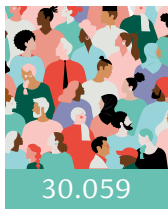
Praktijk

In het rapport zijn elf aanbevelingen opgenomen. De gemeente Noordoostpolder

besluit komende tijd welke aanbevelingen zij overneemt en welke rol zij pakt bij het streven naar behoud van de kerkgebouwen. Dat kan zijn om een proces te starten voor aanwijzing tot beeldbepalend pand van een aantal van de 49 in het rapport genoemde geloofsgebouwen, zodat deze niet zomaar gesloopt kunnen worden. Of het kan het vaststellen van een beleidsregel zijn met een beslisladder, waarin voorkeuren voor herbestemming op volgorde worden gezet, zodat het DNA, de ruimtelijke opzet van de dorpen, zoveel mogelijk intact blijft.

[MiD]

Gemeente Opsterland

Inleiding

De gemeente Opsterland is in 2022 gestart met het opstellen van een kerkvisie. Met de integrale visie op het religieuze erfgoed wil de gemeente komen tot breed gedragen principeafspraken om de kerkgebouwen duurzaam te laten voortbestaan. Opsterland telt 34 kerken; in twintig worden nog religieuze diensten gehouden. Sinds circa 1875 zijn in Opsterland zestien kerken verdwenen. Van de nog aanwezige kerken zijn negentien eigendom van een kerkgenootschap, negen in particuliere handen en vijf kerken zijn eigendom van stichtingen. De gemeente Opsterland is zelf eigenaar van vier kerktorens. De visie religieus erfgoed van de gemeente richt zich op de kerkgebouwen die oorspronkelijk zijn gebouwd voor religieus gebruik. Dat wil zeggen dat een kerkgebouw in deze visie een gebouw is dat door of in opdracht van een religieus genootschap gerealiseerd is ten behoeve van het gezamenlijk belijden van het geloof. De visie religieus erfgoed gaat niet alleen over herbestemming, maar over alle situaties waarin kerkgebouwen terecht kunnen komen, ook reeds herbestemde. In maart 2024 is de kerkvisie *Takomst foar Tsjerken, Visie religieus erfgoed Opsterland* afgerond.

Visie

Volgens de gemeente zijn kerken meer dan plekken waar gelovigen samenkomen. Ze zijn bakens in het landschap en hebben een verbindende functie in dorpen en steden. Kerken zijn bovendien cultuurhistorisch waardevol erfgoed, maar tegelijkertijd zijn er problemen rond het voortbestaan van kerkgebouwen. De eigenaar van het gebouw, niet zelden het kerkbestuur, bepaalt de toekomst van de kerk. De eigenaar is bepalend en richtinggevend. De gemeente ziet zichzelf als gesprekspartner en is graag bereid om mee te denken en indien gewenst te adviseren. Daarnaast heeft zij een formele juridische rol, onder andere waar het gaat om functiewijzigingen of het verlenen van vergunningen. Op basis van de gesprekken en vragenlijst die werd ingevuld door de eigenaren van kerkgebouwen en de bevindingen die daaruit naar voren zijn

gekomen, heeft de gemeente Opsterland de ambitie uitgesproken om een bijdrage te leveren aan het behoud van kerkgebouwen voor de toekomst. Onder andere door in te zetten op ondersteuning, informatievoorziening en communicatie met kerkeigenaren, nieuw erfgoedbeleid, een verduurzamingsregeling, een compensatie in de energiekosten, het vormen van nieuw beleid aangaande het overnemen van particuliere begraafplaatsen en het verankeren van de cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarden in het omgevingsplan.

Praktijk

Er is een vast aanspreekpunt voor eigenaren op het gemeentehuis georganiseerd. De gemeentewebsite is geactualiseerd met een informatiepagina voor kerkeigenaren en andere geïnteresseerden, waarop informatie over duurzaamheids-

Sint Hippolytuskerk, Olterterp - Afbeelding: F. Kabel

subsidies, kerkinterieur en religieuze voorwerpen te vinden is. Tevens is daar een wegwijzer over subsidies, instanties en advisering aan kerkeigenaren te vinden.

Opsterland kent momenteel nog geen gemeentelijke monumenten. Uit de kerkenvisie is echter gebleken dat er kerken zijn die mogelijk dusdanig waardevol zijn dat zij als gemeentelijk monument beschermd zouden moeten worden. Mede naar aanleiding van de kerkenvisie worden deze kerkgebouwen meegenomen in het beoordelingsproces van potentiële monumenten, dat uitgevoerd wordt om te komen tot een gemeentelijk monumentenbeleid.

[BJ]

Informatie voor
kerkeigenaren gemeente
Opsterland

Gemeente Utrecht

374.238

125

Inleiding

De visie van de gemeente Utrecht is ontstaan vanuit een beweging van burgers. De vereniging Oud-Utrecht nam in 2015 het initiatief tot een symposium over kerkgebouwen in Utrecht. Dit leidde uiteindelijk tot de *Utrechtse visie religieus erfgoed*, opgesteld door de vakgroep erfgoed van de gemeente en in 2017 vastgesteld. Deze visie biedt een overzicht van de stand van zaken ten aanzien van de (toekomstverwachting van) Utrechtse monumentale religieuze gebouwen. Om de visie op te stellen is met een grote hoeveelheid stakeholders en partijen gesproken. Voor de visie zijn vooraf vier speerpunten benoemd: exploitatie, herbestemming, toeristisch bezoek en de rol van de overheid. In 2020 is de kerkenvisie, met behulp van de decentralisatie-uitkering van het Rijk, uitgebreid met onderzoek naar de religieuze gebouwen zonder monumentale status waaronder kloosters, kapellen en bijgebouwen. Hierin worden de stedenbouwkundige en maatschappelijke waarden van naar schatting 67 gebouwen beschreven en gesprekken gevoerd met de eigenaren en beheerders. Alle religieuze gebouwen zijn in kaart gebracht via ArcGIS. Op 1 juli 2024 is een samenvatting van de uitbreiding naar de gemeenteraad gestuurd. Naar aanleiding van dit onderzoek zijn vijf religieuze gebouwen aangewezen als gemeentelijk monument. Drie hiervan zijn onderzocht en beschreven binnen het inventarisatieproject Jong Erfgoed waarmee het Post 65 erfgoed uit de gemeente in kaart is gebracht.

Visie

De ambitie van de gemeente Utrecht is om middels de kerkenvisie handvatten te bieden voor het in stand houden van bestaande kerken en het herbestemmen van leegkomende kerkgebouwen. De handvatten kunnen worden gebruikt door eigenaren, beheerders en ontwikkelaars en vormen een sturingsmiddel voor de gemeente. Een voorbeeld is het met de visie opgestelde ‘stappenplan herbestemming monumentale kerkgebouwen’ waarmee initiatiefnemers worden ondersteund bij herbestemmingen. Met de visie wil de gemeente het historische landschap van religieuze gebouwen van Utrecht duurzaam behouden voor de toekomst. Thema’s die hieraan raken

zijn: groen, kwaliteit van de openbare ruimte, duurzaamheid en energie, gezonde verstedelijking en participatie.

In de uitbreiding van de *Utrechtse visie religieus erfgoed* wordt veel aandacht besteed aan de omgeving van de kerk en de sociaal-maatschappelijke betekenis voor de wijk en de stad.

Praktijk

De gemeente heeft de *Utrechtse visie religieus erfgoed* geëvalueerd en hierover gedeeld in de raadsbrief van 22 mei 2019. Sindsdien is voor een groot aantal kerken het herbestemmingsproces gestart. Per kerk is een rapport met kernwaarden en een herbestemmingsprofiel opge-

Overzicht Utrecht - Afbeelding: A.J. van der Wal, Collectie RCE

steld. Deze rapportages werden door de gemeente betaald vanuit een structureel budget voor religieus erfgoed en de eigenaren aangeboden. Een voorzichtige conclusie is dat het rapport een goed vertrekpunt is voor een gesprek, als sturingsmiddel kan worden gebruikt en voor de gemeente dient als toetsingskader. Uitgangspunt van het onderzoek en proces is dat er een balans moet worden gevonden tussen gebruiksbelangen en monumentale waarden. Ook wordt speciaal aandacht gevraagd voor het interieur.

De uitbreiding is verankerd in de nieuwe *Erfgoednota; Utrechts erfgoed verbindt mensen en tijden*. Utrecht streeft naar een gezonde stedelijke leefomgeving. Erfgoed is hierbij een van de startpunten en structureerende elementen voor verdere verstedelijking. Bij de transformatie van grote monumentale panden zet de gemeente in op sociaal-maatschappelijke, culturele en andere openbare functies, zodat gebouwen (gedeelte-

lijk) openbaar toegankelijk blijven. Die sociaal-maatschappelijke rol van het gebouw is in het omgevingsplan vastgelegd. Wanneer naar een nieuwe (neven) functie moet worden gezocht, wordt het proces vanuit de omgevingstafel begeleid. Het ontwikkelen van gebedshuizen als 'oorden voor ontmoeting' past binnen de verdichtingsopgave van de gemeente en biedt dus de kans om verschillende doelstellingen te combineren.

[MaD]

Stappenplan herbestemming

Mogelijkheden en kansen:

- Onderzoek de behoefte in de wijk
- Benut de locatie
- Wees flexibel
- Onderzoek financiële haalbaarheid
- Zoek een economische drager voor exploitatie
- Onderzoek mogelijkheden van subsidies en financiering
- Onderzoek het tijdelijk gebruik en genereer zo inkomsten
- Kerk als ontmoetingsplek in de wijk
- Nieuwe functie kan bijdragen aan gezonde verstedelijking
- Herbestemmen is een kwestie van lange adem
- Onderzoek de bouwkundige staat van het kerkgebouw, het interieur en de inventaris

1 Eigenaar zet zijn kerkgebouw te koop en

2 Initiatiefnemer (koper/ ontwikkelaar) fo
de gemeente. (Erfgoed, Gebiedsmanage

3 Gemeente onderzoekt reikwijdte besche
er in het bestemmingsplan qua functie
welke kennis heeft de gemeente al in hu

4 Initiatiefnemer (laat) architectuur- en bo

5 Herbestemmingsprofiel: gemeente beno
en uitgangspunten voor herbestemming

6 Initiatiefnemer/eigenaar onderzoekt exp

7 Schetsontwerp of voorlopig ontwerp lat

8 Initiatiefnemer communiceert met omw

9 Start ruimtelijke procedures (zoals Utre
afweging, wijziging bestemmingsplan e

10 Afgifte omgevingsvergunning en afha

monumentale kerkgebouwen

in informeert de gemeente.

formuleert wensen en zoekt contact met
(bestuur of anders)

herming van het monument, wat staat
en bebouwingsmogelijkheden,
huis?

uwhistorische waarden onderzoeken

beemt kernwaarden van het monument
)

exploitatie en financiering

en toetsen

onenden en belanghebbenden

chts Plan Proces) integrale belangen-
(aanvraag omgevingsvergunning)

andelen bezwaar en beroepprocedures

Ambities van Utrecht:

- Behoud van het erfgoed
- Ruimte voor religieus (neven-)gebruik
- Gezonde verstedelijking
- Functie met meerwaarde voor de wijk
- Duurzaamheid en energie
- Sociaal maatschappelijke meerwaarde
- Participatie
- Groen
- Kwaliteit van de openbare ruimte
- Stad van kennis en cultuur

Maatwerk en samenwerking

Draagvlak buurt en omwonenden

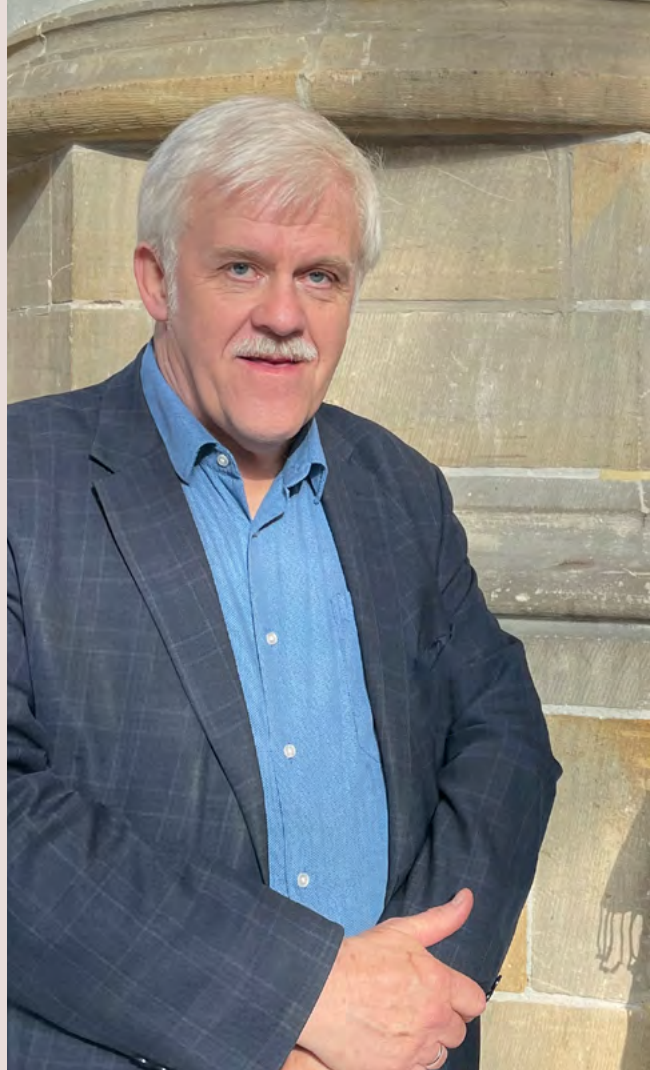

VIJF VRAGEN AAN:

Jaap Broekhuizen Karien van Velsen

Jaap Broekhuizen is jurist bij de Protestantse Kerk Nederland in Utrecht en secretaris interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO-K). Karien van Velsen is architect en hoofd bouwzaken van het bisdom Rotterdam.

Beiden zijn lid van de projectgroep Toekomst Religieus Erfgoed namens de commissie kerkelijke gebouwen van het CIO-K. Dit is een samenwerkingsverband van 28 landelijke kerkgenootschappen dat de zakelijke belangen van de achterban bij de (Rijks) overheid behartigt.

Afbeelding: Het Oversticht

WAAROM IS RELIGIEUS ERFGOED BELANGRIJK?

“Voor kerkleden is een kerkgebouw een middel, een dak boven het hoofd, om op zondag of in het weekend bij elkaar te komen voor een kerkdienst of een bijeenkomst doordeweeks. Daarnaast is religieus erfgoed een belangrijk onderdeel in een woonomgeving, doordat kerkgebouwen veelal centraal zijn gelegen in dorpen, wijken of steden en torens vaak worden gebruikt als oriëntatiepunt. Mensen voelen zich hierdoor in zekere zin verbonden met deze gebouwen. Kerkleden zijn daarnaast onderdeel van de lokale gemeenschap. Religieus erfgoed gaat dan ook over meer dan de gebouwen alleen, het gaat ook over mensen: kerkleden, vrijwilligers en omwonenden.”

ERVAREN JULLIE OBSTAKELS ALS HET GAAT OM HET WAARBORGEN VAN DE TOEKOMST VAN RELIGIEUS ERFGOED?

“Het in stand houden van de kerkgebouwen vraagt om financiën die de kerkbesturen vaak niet (voldoende) hebben. Ook na subsidies is de eigen bijdrage vaak dusdanig hoog dat het niet lukt om een kerkgebouw voor langere termijn in gebruik te blijven houden. Kerkbesturen kiezen daarom vaker voor een ander

gebouw, dat minder kostbaar en duurzamer is. Het voortbestaan van religieus erfgoed is grotendeels afhankelijk van vrijwilligers, maar het wordt steeds moeilijker deze te vinden. Tegelijkertijd is de taak van de vrijwilliger complexer geworden. Een zekere professionaliteit en kennis van regelgeving en processen is noodzakelijk, bijvoorbeeld als het gaat om het aanvragen van vergunningen voor aanpassingen of subsidies voor onderhoud. De hoeveelheid regels waar zij rekening mee moeten houden wordt als een obstakel ervaren. Voor kerkbesturen die door fusies met meerdere gemeenten te maken hebben is het lastig dat regels en beleid per gemeente kunnen verschillen.”

WAT IS VOLGENS JULLIE NODIG OM DE TOEKOMST VAN RELIGIEUS ERFGOED TE WAARBORGEN VOOR KOMENDE GENERATIES?

“Voldoende financiële ondersteuning vanuit het Rijk, de provincies en gemeenten in de (meer)kosten van monumentale kerkgebouwen draagt bij aan de toekomst van religieus erfgoed. Daarnaast is duidelijkheid over regelgeving, beperkingen en mogelijkheden belangrijk voor de kerkbesturen en vrijwilligers. Ook is het van belang dat gemeenten religieus erfgoed integraal in hun beleid opnemen, waarbij ook ruimte moet worden geboden aan maatwerk. Dat maatwerk kan ook inhouden dat het interieur van een monumentaal kerkgebouw aangepast moet worden aan veranderingen in de manier waarop een kerkdienst wordt gevierd in dat gebouw; het liturgische gebruik.”

WAAROM IS HET BELANGRIJK DAT GEMEENTEN MET DIT ONDERWERP AAN DE SLAG (ZIJN GE-) GAAN?

“Actieve aandacht voor religieus erfgoed blijft noodzakelijk. In de komende jaren zal het aantal kerkgebouwen dat wordt afgestoten toenemen. Er is ook nog steeds veel onwetendheid binnen gemeenten over ontwikkelingen rondom religieus vastgoed. De invalshoek waarmee kerkbesturen en gemeenten naar religieus erfgoed kijken is vaak heel verschillend. Het is daarom belangrijk om met elkaar in gesprek te gaan. Deze verbinding ontbreekt op veel plekken nog. Dit betekent dat religieus erfgoed een onderwerp van gesprek moet zijn en moet blijven.”

WELKE TIP Zouden Jullie aan Gemeenten willen meegeven?

“Allereerst: ga alsnog aan de slag met het opstellen van een kerkenvisie als dat nog niet is gebeurd. Vindt daarbij niet zelf het wiel uit, maar haal inspiratie uit alle goede voorbeelden in het land. Als er al een kerkenvisie is gemaakt, zet dan ook in op een vervolg: blijf in contact met kerkbesturen, nodig ze één keer per jaar uit voor een bijeenkomst en denk mee over gebruiksmogelijkheden. Een goed voorbeeld is het project Buurtbakens in Haarlem. Door elkaars ogen kijken, elkaars problematiek zien en begrijpen is van groot belang voor de toekomst van religieus erfgoed.”

[BJ]

De invalshoek waarmee kerkbesturen en gemeenten naar religieus erfgoed kijken is vaak heel verschillend

Hoofdstuk 5 | Gebruik en toekomst

De kerkenvisies maken duidelijk dat er op veel locaties in het land nagedacht wordt over gebruik en toekomst van religieus erfgoed. De eigenaren vinden het steeds moeilijker om te voorzien in onderhoud en instandhouding van het gebouw. Het is duidelijk dat zij voor moeilijke en vaak pijnlijke keuzes komen te staan. Veel kerkenvisies maken inzichtelijk welke concrete opgaven er zijn. Ontegenzeggelijk is het meest passend gebruik van het religieuze erfgoed het oorspronkelijke. Een andere optie kan mede- of multifunctioneel gebruik zijn. Naast de eredienst vindt dan ook ander gebruik plaats. Op deze manier blijft het erfgoed open en toegankelijk voor iedereen. Verhuuropbrengsten kunnen ten goede komen aan bekostiging van onderhoud en verduurzaming van het gebouw. Medegebruik vraagt meestal geen grote aanpassingen. Multifunctioneel gebruik gaat vaak gepaard met wat meer ingrijpende bouwfysische aanpassingen. Aandachtspunt bij multifunctioneel gebruik is dat veel geloofsgemeenschappen niet willen concurreren met de door

de gemeente gefinancierde multifunctionele accommodatie en dat extra vrijwilligers nodig zijn om dergelijk nevengebruik te organiseren, administreren en begeleiden. Ook zijn er gebedshuizen die leeg komen te staan, dan is sprake van een herbestemmingsopgave of zelfs de keuze van sloop.

Verspreid door het land zijn voorbeelden te vinden waarbij gemeenten zich, los van de toetsende, wettelijke taak bij vergunningsprocedures of omgevingsplanwijzigingen, proactief inzetten voor programmering van maatschappelijke activiteiten of toerisme en recreatie in en om het religieus erfgoed. Ook zijn er gemeenten die een platform faciliteren voor vraag en aanbod van maatschappelijk vastgoed, of ondersteuning in vraagstukken rondom duurzaamheid, zodat multifunctioneel gebruik haalbaarder wordt. Onder meer in de gemeenten Culemborg, Deventer, Haarlem, Purmerend, Rheden en Súdwest-Fryslân is naar aanleiding van de kerkenvisie gewerkt aan inzet voor gebruik en toekomst van religieus erfgoed.

Gemeente Culemborg

29.944

11

Inleiding

In april 2019 heeft de gemeenteraad het college middels een breed gedragen motie opdracht gegeven een kerkvisie voor de binnenstadkerken op te stellen. Het doel was om samen met kerkeigenaren, burger- en erfgoedorganisaties een duurzame toekomstvisie te ontwikkelen voor het religieuze erfgoed binnen de gemeente. Ook vanuit een aantal kerkgemeenschappen kwam de behoefte om samen met de gemeente naar een duurzaam toekomstperspectief voor hun kerkgebouw te zoeken. De toenmalige wethouder heeft een werkgroep samengesteld met daarin vertegenwoordigers van de vijf binnenstadkerken en de gemeente. De beleidsadviseur was voorzitter en coördinator. Vanaf 2020 is een extern bureau betrokken bij het opstellen van de kerkvisie, die in 2021 door de gemeenteraad is vastgesteld.

Visie

De kerkvisie heeft als doel om de waardevolle kerkgebouwen in de gemeente te behouden en een duurzaam toekomstperspectief te bieden. De visie biedt inzicht in de ontwikkelingen van de komende jaren en hoe de gemeente de geloofsgemeenschappen hierbij kan ondersteunen. Hiermee kan de gemeente proactief handelen wanneer een probleem zich voordoet. Gedurende het proces hebben meerdere overleggen plaatsgevonden. Bij het eerste overleg waren alleen de geloofsgemeenschappen aanwezig. Bij het tweede sloten ook andere culturele en maatschappelijke organisaties aan. Aangestuurd werd op een zorgvuldig proces waarbij nieuwe functies en relevante waarden werden afgewogen. Er was een voorkeur voor publieke functies, zodat de kerkgebouwen toegankelijk blijven. Opgemerkt werd ook dat de Grote Kerk zijn religieuze functie

en karakter moet behouden. Daarnaast heeft in 2020 een overleg met zeven raadsleden plaatsgevonden waar is uitgesproken dat sloop van monumentale kerkgebouwen niet bespreekbaar is. Ook zijn mogelijkheden tot samenwerking en kruisbestuiving met culturele- en maatschappelijke initiatieven besproken.

De gemeente heeft een waarderings- en transformatiemethodiek opgesteld. De vijf binnenstadkerken blijven behouden, zoveel mogelijk met een religieuze functie, eventueel aangevuld met een culturele of sociaal-maatschappelijke rol. Het is voor de leefbaarheid van de stad van belang dat kerken hun publieke functie behouden. Ook na de herbestemming moet het verhaal van de kerk en stad beleefd kunnen worden. Bij een herbestemming wordt niet alleen gekeken naar het gebouw zelf, maar ook naar de rol die het in de omgeving speelt.

Ladder gebruiksmogelijkheden

Transformatieladder - Afbeelding: Kaader kerkadvies

Praktijk

De gemeente geeft op drie manieren vervolg aan de kerkenvisie en aan haar rol bij de instandhouding van de monumentale kerken:

- De kerkenvisie is opgenomen in de omgevingsvisie en wordt verder verankerd in bestaand en toekomstig gemeentelijk beleid. Het contact met de kerken wordt bij een van de wethouders belegd en daarnaast komt er een ambtelijk aanspreekpunt voor vragen over kerken en de kerkenvisie.
- De instelling van een regulier kerkenvisie-overleg waarin actuele onderwerpen worden besproken en waar wordt gekeken naar kansen voor kruisbestuiving, zodat een afwisselend aanbod

ontstaat. Dit geldt niet alleen voor kerken onderling, maar ook voor andere partijen. Het nauwe contact tussen kerkeigenaren en gemeente biedt de kerkeigenaren en gemeente ook de kans om in een vroegtijdig stadium de gemeente te informeren over financieringsproblemen of leegstand. Ook kerkeigenaren buiten de binnenstad kunnen bij dit overleg aansluiten.

- De transformatieladder met daarin een gezamenlijke aanpak voor kerkeigenaar en gemeente: de rol van de gemeente is faciliterend, ondersteunend en verbindend. De gemeente denkt mee in wat vanuit beleid wenselijk en mogelijk is.

[MaD]

Gemeente Deventer

103.415

28

Inleiding

Al in de periode 2013-2015 heeft Deventer gewerkt aan een kerkenvisie *avant-la-lettre*. Naar aanleiding daarvan is beleid opgesteld voor kerken en andere geloofsgebouwen: de *Lokale agenda herbestemming religieus erfgoed* en de door de raad vastgestelde principelij over de rol van de gemeente bij vragen over religieus erfgoed. De gemeente had geen behoefte meer aan een nieuwe kerkenvisie, maar heeft de decentrale uitkering van het Rijk ingezet om te werken aan een vervolg en bij te dragen aan een eenmalige subsidieregeling. In mei 2024 heeft het college van B&W dat vervolg, het *Uitvoeringskader religieus erfgoed* vastgesteld. Hierin zijn bestaande beleidskaders samengevoegd en geactualiseerd. Deventer wil zuinig zijn op erfgoed en tradities. De gemeente realiseert zich dat veel van het beeldbepalende religieuze erfgoed niet alleen een hoge cultuurhistorische en/of stedenbouwkundige waarde heeft, maar ook een emotionele en economische waarde voor gebruikers en omwonenden. Dat eigenaren en gebruikers weliswaar belang hechten aan instandhouding van het erfgoed, maar dit niet als kerntaak van de geloofsgemeenschap zien.

Visie

De betrokken eigenaren en gebruikers van religieus erfgoed hebben gezamenlijk de drie hoofdthema's bepaald voor het uitvoeringskader. Dat zijn:

- Verduurzaming: instandhouding van het interieur of bouwkundig onderhoud.
- Exploitatie- en transformatiemogelijkheden van her- of nevenbestemming.
- Omgang met krimp of vermindering van vrijwilligers in relatie tot het behoud van religieus erfgoed.

De gemeente heeft een incidentele eenmalige subsidieregeling religieus erfgoed ingesteld. Het doel van het uitvoeringskader en de subsidieregeling is om eigenaren en gebruikers met praktijkprojecten (projecten in het kader van verduurzaming, een gezonde exploitatie of vrijwilligers aantallen) te ondersteunen bij het toekomstbestendig maken van 'religieuze gebouwen van betekenis'. De gemeente ziet haar rol bij vragen over

de omgang met religieus erfgoed als: agenderen en op de hoogte zijn van elkaars agenda, verbinden en ondersteunen bij programmeren. De Deventer werkwijze voor de omgang met vragen over religieus erfgoed gaat uit van praktijkprojecten, maatwerk en verbinding en een integrale en gebiedsgerichte benadering. Het uitvoeringskader wordt betrokken bij de nadere ontwikkeling van de omgevingsvisie.

Praktijk

De kracht van het Deventer uitvoeringskader schuilt enerzijds in het laagdrempelige aanspreekpunt bij de gemeente, de beleidsadviseur erfgoed en adviseurs omgevingsvergunning, en anderzijds in het onderlinge netwerk van de geloofsgemeenschappen. Deventer onderkent dat voor de gemeente het loont om proactief met de geloofsgemeenschappen te praten, omdat het drempelverlagend werkt en kansen en belangen verheldert.

Grote of Sint Lebuinuskerk, Deventer - Afbeelding: K. Roderburg, Collectie RCE

De gemeente kan ondersteunen bij het leggen van verbindingen tussen diegenen die ruimte zoeken, ruimte bieden en mogelijke financiers (makel- en schakelfunctie). En ook intern kan zij zorgen voor verbinding als een initiatiefnemer dat wenst, omdat een ontwikkeling rondom een gebedshuis nooit op zichzelf staat en multidisciplinariteit vereist. De gemeente heeft deelbescherming, bijvoorbeeld van kap of toren, mogelijk gemaakt. En ter voorbereiding op eventuele planologische bescherming van onder andere religieus erfgoed heeft ze gezorgd voor QuickScans. Deventer heeft bewust niet gekozen voor een kerkenpaspoort, om te voorkomen dat er teveel een blauwdruk op transformatieopgaven zou komen te liggen en om juist te bevorderen dat maatwerk mogelijk blijft. De gemeente verwijst geloofsgemeenschappen voor informeel advies naar het kerkenspreekuur van het Steunpunt Cultureel Erfgoed Overijssel.

[MiD]

Raadsmededeling
Religieus erfgoed
gemeente Deventer

Gemeente Haarlem

16.7636

54

Inleiding

In de gemeente Haarlem ontstond het initiatief voor het ontwikkelen van een kerkenvisie vanuit de kerkbesturen zelf. In 2019 werd een klankbordgroep gevormd die de gemeente benaderde met het verzoek om gezamenlijk een kerkenvisie op te stellen. Deze visie richt zich op het behoud van cultureel erfgoed en de maatschappelijke betekenis van kerken, zelfs in een tijd waarin de geloofsgemeenschappen krimpen. Het doel was om de belangen van de kerkbesturen, gericht op het toekomstige gebruik van de gebouwen door geloofsgemeenschappen, te verenigen met die van de burgerlijke gemeente, die zich richt op de instandhouding van gebouwd cultureel erfgoed. In 2022 werd de kerkenvisie *Haarlemse kerken: Kansen voor de stad!* voltooid.

Visie

Uit de kerkenvisie bleek dat er in Haarlem een groeiende behoefte is aan sociale voorzieningen. Tegelijkertijd neemt het aantal kerkleden af, wat leidt tot exploitatietekorten bij kerkbesturen. Hierdoor worden kerken minder frequent gebruikt, hoewel de vaak monumentale gebouwen juist ruimte kunnen bieden aan sociaal-maatschappelijke organisaties. Het participatieve proces van de kerkenvisie onthulde dat veel kerkbesturen op zoek zijn naar een nieuwe, betekenisvolle rol in hun omgeving. Ze staan open voor de mogelijkheid om de gebouwen in te zetten voor maatschappelijke voorzieningen, naast bestaande religieuze functies. De gemeente Haarlem sprak in de kerkenvisie daarom de ambitie uit om bij te dragen aan een betekenisvolle toekomst voor kerken als ‘buurtbaken’ in de wijk.

Praktijk

De kerkenvisie is verankerd in de erfgoednota 2023-2024 *Haarlems Erfgoed Verbindende kracht in de stad* en vastgesteld

door de gemeenteraad. Daarnaast is een kerkencoach aangesteld. De coach is beschikbaar voor kerkbesturen, initiatieven en gemeenschappen om mee te denken over de toekomst van de kerken, advies te geven over verduurzamingssubsidies en inspiratie te bieden voor nevenbestemmingen. De ambitie om kerken als ‘buurtbaken’ te positioneren, werd verder uitgewerkt in het project Buurtbakens, ondersteund door de Erfgoed Deal. Dit is een samenwerkingsverband tussen de rijksoverheid, gemeenten, provincies en maatschappelijke organisaties die actief zijn in ruimtelijke ordening en erfgoedzorg. Bij het project wordt samengewerkt met diverse architectenbureaus en adviseurs.

Buurtbakens streeft naar een sterkere verbinding tussen kerken en inwoners van de stad, waarbij kerken worden ingezet om het sociale weefsel van de buurt duurzaam te versterken. Het doel is om plekken te bieden die dienen als ankerpunten voor zorg en welzijn, ontmoetin-

Kinderen werken in een kerktuin aan de 'tuin van de toekomst', als onderdeel van Buurtbakens - Afbeelding: gemeente Haarlem

gen en momenten van stilte en contemplatie in de wijk. Daarbij richt het project zich op het vinden van maatschappelijke en culturele functies voor de lange termijn naast de religieuze functies, en voor kerken die (gedeeltelijk) leeg komen te staan.

In totaal nemen zeven kerkgebouwen deel aan het project. Voor elk gebouw is onderzocht welke functies passend zouden zijn, welke bouwkundige en energiebesparende aanpassingen nodig en welke ontwerprichtingen mogelijk. Een transformatiekader werd opgesteld om grenzen en kansen te identificeren. Het project maakte duidelijk dat kerkgebouwen goed bruikbaar zijn voor andere dan religieuze doeleinden en dat er zeker potentie zit in de bijgebouwen rondom de kerken. Veel kerkeigenaren waren zich hier niet van bewust. Waar aanvankelijk werd gedacht dat nieuwe functies grootschalige ingrepen zouden vereisen, bleek uit Buurtbakens dat de noodzakelijke aanpassingen vaak beperkt

zijn. Het vroegtijdig identificeren van de erfgoedwaarden van kerkgebouwen bleek bovendien waardevol in gesprekken met kerkeigenaren, de gemeente en erfgoedinstanties. Het droeg bij aan een beter begrip hoe ruimtelijke kwaliteiten inzetbaar zijn voor toekomstige ontwikkelingen. Tot slot is gebleken dat het essentieel is om deze kwaliteiten te blijven benadrukken, zodat de ruimtes daadwerkelijk in gebruik worden genomen en blijven. Het project Buurtbakens wordt als succesvol ervaren.

[BJ]

Erfgoed Deal
Project: Buurtbakens
Haarlem

Gemeente Purmerend

95.168

12

Inleiding

De gemeente Purmerend, inclusief het gebied van de voormalige gemeente Beemster, startte in 2022-2023 met het opstellen van een kerkenvisie voor twaalf kerkgebouwen. Het kerkenvisietraject begon met een inventarisatie van de kerkgebouwen en gesprekken met alle kerkeigenaren. Deze eerste fase richtte zich op het verzamelen van informatie en het vaststellen van de huidige staat en het gebruik van de kerkgebouwen. In 2023 werd de eerste fase van de kerkenvisie afgerond, met de *Kerkenvisie Purmerend: een inventarisatie van de gebedshuizen* werd een basis gelegd voor verdere stappen.

Visie

De gemeente Purmerend heeft binnen de kerkenvisie ambities geformuleerd die gericht zijn op het behoud en de duurzame herbestemming van religieus erfgoed. De visie erkent de historische en culturele waarde van kerkgebouwen en benadrukt het belang van hun rol binnen de gemeenschap.

Praktijk

Tijdens de eerste fase van het kerkenvisietraject kwam naar voren dat de herbestemming van een aantal kerkgebouwen zich al op korte termijn zal voordoen. Dit inzicht heeft geleid tot het initiëren van een tweede fase van de kerkenvisie, waarin de focus ligt op herbestemming. In deze fase wordt duidelijkheid geboden over het gemeentelijke proces rond herbestemming van religieus erfgoed. Daarbij ligt de focus op de verschillende aandachtspunten en tips voor herbestemming. Een herbestemmingskader biedt inzicht in de risico's en kansen van diverse functies in kerkgebouwen. De gemeente heeft ervoor gekozen geen herbestemmingsladder op te nemen in de

visie of uitspraken te doen over voorkeursfuncties, omdat zij ruimte wil bieden voor maatwerk. Elk kerkgebouw heeft unieke eigenschappen en een specifieke context, waardoor algemene richtlijnen vaak onvoldoende toereikend zijn. Daarnaast kunnen de behoeften op de verschillende locaties verschillend zijn. De gemeente streeft daarom naar een flexibele aanpak, waarbij per situatie wordt gekeken naar de meest geschikte oplossing.

Een ander concreet gevolg van de eerste fase is het onderzoek naar de monumentale waarden van een aantal kerkgebouwen. Als onderdeel van de tweede fase worden deze gebouwen verder onderzocht en maken zij kans op de status van gemeentelijk monument.

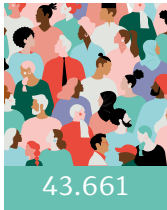
Met deze stappen zet de gemeente Purmerend zich in voor het behoud van haar religieuze erfgoed, waarbij de historische waarde van kerkgebouwen wordt erkend en waarmee een herbestemmingstraject op zorgvuldige wijze kan worden doorlopen.

[BJ]

Keyserkerk met uitbreiding de Keyserin, Middenbeemster - Afbeelding: André Russcher i.o. gemeente Purmerend

Gemeente Rheden

43.661

32

Inleiding

De gemeente Rheden heeft de *Toekomstverkenning religieus erfgoed* uitgevoerd met als doel om een toekomstperspectief te ontwikkelen voor het waardevolle religieuze erfgoed in de gemeente. Met de verkenning maakt de gemeente inzichtelijk welke opgaven op de gemeente afkomen en wat kansen en mogelijkheden zijn om de religieuze gebouwen een toekomst te geven. De kerkenvisie is opgesteld samen met een extern bureau en is in 2023 vastgesteld door het college van B&W en ter kennisneming behandeld in de gemeenteraad. Het proces bestond uit een aantal stappen. In de eerste plaats werd een inventarisatie gemaakt van alle religieuze gebouwen in de gemeente. Naast 32 religieuze gebouwen werden ook zeven kerkhoven en begraafplaatsen en een Joodse begraafplaats meegenomen. Tegelijkertijd voerden het bureau en de gemeente gesprekken met eigenaren en gebruikers. Nadrukkelijk werd ook gesproken over de toekomstverwachting voor de kerk. Daarop is van elk gebouw een paspoort opgesteld. De uitkomsten van de gesprekken werden gedeeld in twee bijeenkomsten met eigenaren. Tijdens deze bijeenkomsten kwamen bovendien gemeenschappelijke thema's aan bod, werden tips en ervaringen uitgewisseld en was er ruimte voor het stellen van vragen. De inwoners van de gemeente konden ook meedenken via het inwonerspanel Rheden Spreekt door middel van een online enquête. Zij beantwoordden vragen over het belang van het voortbestaan van kerkgebouwen; hoe vaak en met welk doel inwoners naar de kerk gaan en wat passende neven- of nieuwe functies zijn. Zo kwam naar voren dat 53% van de respondenten wonen een goede nieuwe invulling vindt. Op de vraag wat in de kerkenvisie niet mag ontbreken, werd onder meer geantwoord: "woningnood en verminderd kerkgebruik." De gemeente heeft interne en externe partijen betrokken bij het formuleren van (beleids)doelen en ambities, ontwikkelingen in de verschillende dorpen en toekomstige ontwikkelkansen voor de kerken.

Joodse begraafplaats, Dieren - Afbeelding: JanB46, Wikimedia Commons

Visie

Over vijftien jaar zal naar verwachting de helft van de huidige achttien gebouwen hun religieuze functie hebben verloren. Hierdoor blijft slechts een kwart van de 32 religieuze gebouwen nog in gebruik voor religieuze doeleinden. De gemeente kan, wanneer de initiatiefnemer daarom vraagt, ondersteuning bieden bij het verkennen van mogelijkheden voor medegebruik, neven- en herbestemming en verduurzaming. Ook ziet de gemeente wonen als een mogelijke functie voor leegkomende kerkgebouwen, mits monumentale waarden en karakteristieke elementen behouden blijven en het gebouw niet wordt 'verkaveld'. Kerkgebouwen bevinden zich vaak op interessante locaties, midden in een wijk of kern, wat ze geschikt maakt voor specifieke woonvormen met gedeeltelijk gezamenlijk gebruik. Er is al interesse getoond voor Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO) vanuit diverse groepen.

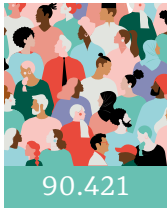
Een andere optie die specifiek door kerk-eigenaren wordt benoemd, zijn culturele nevenfuncties. De gemeente Rheden streeft naar een rijk en divers cultuur-aanbod en bevordert een cultureel leven

in de dorpen. Daarnaast is er vraag naar maatschappelijke voorzieningen. Samenwerking tussen welzijnsorganisaties, culturele organisaties en kerkgemeenschappen zorgen ervoor dat kerken een centrale rol in een gemeenschap kunnen blijven vervullen.

Praktijk

In de verkenning zijn concrete vervolgstappen geformuleerd, onderverdeeld in acties voor zowel eigenaren als de gemeente zelf. De gemeente zal de bouwsteen religieus erfgoed opnemen in de omgevingsvisie, waardoor dit onderdeel wordt van het bredere ruimtelijke beleid en er een meer integrale kijk op de leefomgeving ontstaat. De gemeente helpt eigenaren op weg door hen te informeren over beschikbare subsidies voor onderzoek, onderhoud, verduurzaming, enzovoorts. Ook zal de gemeente meedenken met het vormen van een werkgroep en de organisatie van kennis- en netwerkbijeenkomsten, zodat de verschillende geloofsgemeenschappen en eigenaren met elkaar in gesprek kunnen blijven, actualiteiten en ervaringen delen en elkaar leren.

Gemeente Súdwest-Fryslân

Inleiding

De gemeente Súdwest-Fryslân was een van de eerste gemeenten die een decentralisatie-uitkering aanvraag. In samenwerking met een extern bureau voerde zij het onderzoek uit. In de gemeente staan 160 kerkgebouwen. In 2020 werd de kerkenvisie *Kerkenaanpak Súdwest-Fryslân* vastgesteld.

Visie

De gemeente benadrukt in de kerkenvisie het belang van kerkgebouwen voor de mienskip, de gemeenschap, en beschouwt ze als waardevolle erfgoedobjecten, zowel qua exterieur als interieur. Het gebruik of hergebruik van deze gebouwen wordt als duurzaam beschouwd en de gemeente streeft naar behoud en ontwikkeling van het religieus erfgoed, waarbij zij kerkeigenaren wil ondersteunen.

De gemeente geeft in de visie aan een voorkeursvolgorde te hebben voor vijf mogelijke gebruiksfuncties. Van religieus gebruik naar meervoudig gebruik, van herbestemming met publiek gebruik, herbestemming met privégebruik tot tijdelijk gebruik/ leegstand. De gemeente streeft ernaar de meest geschikte functie te vinden voor elk gebouw, rekening houdend met de historische waarde, de kenmerken van het gebouw, de locatie binnen het landschap en de gemeenschap. Bij panden met grote monumentale waarde ligt de voorkeur op behoud, terwijl bij minder monumentale gebouwen ontwikkeling een optie is.

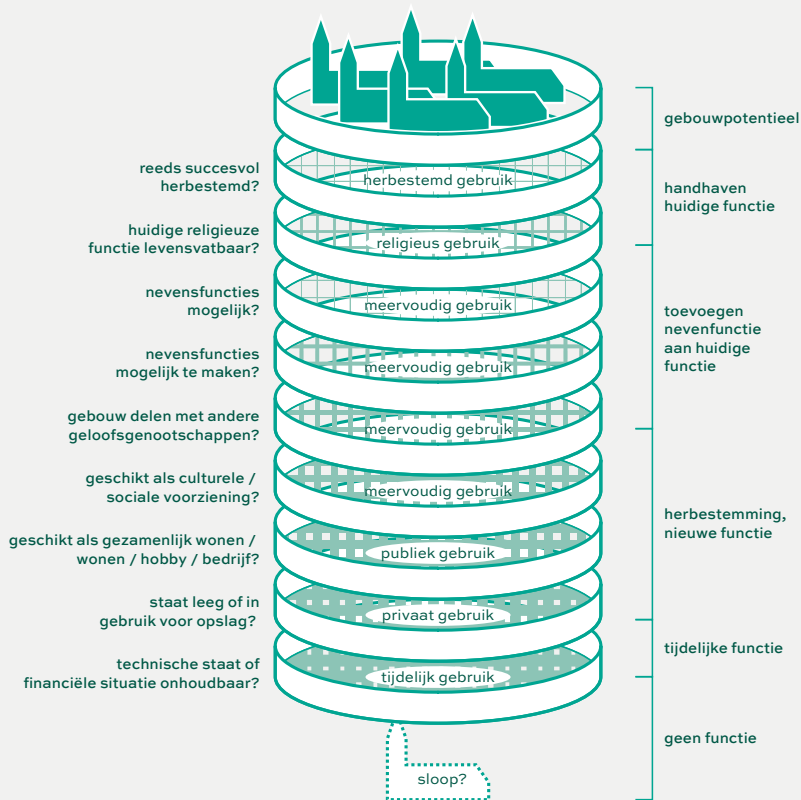
Praktijk

Als vervolg op de kerkenvisie is de *Beleidsnota Religieus Erfgoed Kerkgebouwen* opgesteld. In het kader van dit beleid organiseert de gemeente jaarlijks bijeenkomsten voor kerkeigenaren. Daarnaast is er een speciaal e-mailadres, de 'kerkenhelpdesk', opengesteld om ondersteuning te bieden. Ook is er een webpagina gelanceerd waar bezoekers de handreiking *Kerkenaanpak Súdwest-Fryslân* kunnen opvragen. Deze biedt ook praktische tips, handvatten en ideeën voor kerkeigenaren. De webpagina bevat daarnaast informatie over het kerkenpaspoort en een wegwijzer naar relevante informatie en hulpbronnen. De kerkenhelpdesk is beschikbaar voor alle vragen en ideeën van kerkeigenaren met betrekking tot kerkgebouwen.

De communicatievoorzieningen rondom de kerken worden als positief ervaren door de gemeente. Twee medewerkers zijn verantwoordelijk voor het beheer van het e-mailadres, het actualiseren van de website, het verzorgen van nieuwsbrieven in de gemeentelijke nieuwsbrief en het onderhouden van contacten met

toekomstvisie kerkgebouwen

Kerkenvisie zeefmodel - Afbeelding: JADE Architecten

kerkeigenaren. Een van deze medewerkers, gespecialiseerd in monumenten, informeert kerkeigenaren over de monumentale waarden van hun kerken en geeft advies, vaak ondersteund, door een bezoek ter plaatse. Via het e-mailadres worden nog niet veel vragen gesteld, wat mogelijk komt doordat veel kerkeigenaren nog geen acute problemen ervaren en eerst zelf oplossingen willen zoeken. De bijeenkomsten blijken daarnaast goede momenten om vragen en onduidelikheden te bespreken.

In de kerkenvisie heeft de gemeente ook haar standpunt over herbestemming geformuleerd. De 'herbestemmingszeef' maakt deel uit van dit proces, waarbij een kerkenpaspoort wordt opgesteld om alle mogelijkheden voor een gebouw zorgvul-

dig af te wegen. Hoewel de uitkomsten van de herbestemmingszeef niet altijd een-op-een worden uitgevoerd, is gebleken dat dit instrument een waardevolle hulp is bij het herbestemmingstraject. Enkele kerken hebben dit traject al succesvol doorlopen.

[BJ]

VIJF VRAGEN AAN:

Thijs Hendrix en Rian Schonkeren-

Rian Schonkeren-Hendrix en haar broer Thijs Hendrix zijn de drijvende kracht achter twee succesvolle herbestemmingsprojecten: het Franciscus Huis en het Fatima Huis in Weert. Het Franciscus Huis biedt een podium aan sociale, educatieve en culturele activiteiten. De pastorie van de Fatimakerk is omgetoverd tot een bijzonder vakantiehuis en biedt accommodatie aan twaalf gasten in zes slaapkamers. De kerk wordt sinds 2019 gebruikt door de Eritrese Oriëntaalse Orthodoxe Tewahedo Kerk.

Afbeelding: Donatus Verzekeringen

Hendrix

WAAROM IS RELIGIEUS ERFGOED BELANGRIJK? WAT KAN HET VERLIES DAARVAN BETEKENEN VOOR DE SAMENLEVING?

“Waarom Religieus erfgoed belangrijk is en wat het verlies kan betekenen voor de samenleving werd voor mij goed verwoord,” zegt Thijs Hendrix, “tijdens de Kees Fens Lezing ‘De Versteende Droom’ in 2016 door Prof. Sible de Blaauw. In die lezing wordt de blijvende noodzaak van het kerkgebouw als een monument van Europese cultuur benadrukt. De lezing richt zich op de onderlinge samenhang tussen het kerkgebouw, het interieur, en de eredienst. De Blaauw bespreekt hoe het kerkgebouw niet alleen een plek is voor religieuze vieringen, maar ook een weerspiegeling van sociale verhoudingen, kunstzinnige ambities en een reservoir van herinneringen. Deze samenhang is essentieel voor de betekenis en functie van de kerk door de eeuwen heen. Bijzonder belang wordt gehecht aan hoe kerkarchitectuur is geëvolueerd om de liturgische en gemeenschapsfuncties te vervullen, waarbij de esthetiek van het interieur een verlengstuk is van de eredienst. De kunsthistorische benadering van de lezing benadrukt hoe architectuur, inrichting, en rituelen elkaar versterken om een betekenisvolle ervaring voor de

gelovigen te creëren. Deze synergie tussen de fysieke ruimte en de liturgie is volgens De Blaauw essentieel voor de blijvende relevantie van het kerkgebouw in de moderne samenleving.”

WELKE ROL KUN JE ZELF SPELEN OM HET RELIGIEUS ERFGOED TE HELPEN BEHOUDEN?

“Investeren als mecenas in de aankoop van het gebouw en ervoor zorgen dat de essentie van de kerk zoals beschreven onder de vorige vraag behouden blijft. Daarnaast vrijwilligers inspireren om met je op te trekken om het gebouw dezelfde maatschappelijke, educatieve en culturele rol te laten vervullen als toen het alleen voor de Heilige Mis werd gebruikt. Dus ik pleit voor een waardig medegebruik. Tevens niet onderschatten hoe groot de motivatie kan zijn van de vrijwilligers die ook al eerder in de parochie actief waren, als zij zien dat de kerk op een waardige manier in de toekomst gebruikt blijft worden door de gemeenschap, inclusief de eredienst.”

HOE ZORG JE ERVOOR DAT HET RELIGIEUS ERFGOED OOK IN DE TOEKOMST RELEVANT BLIJFT?

“Kerken zijn al eeuwenlang voertuigen van geloof en gemeenschap. Het is een illusie te veronderstellen dat de samenleving zonder deze mooie waardevolle gebouwen kan, mede ook ter behoud van de culturele identiteit van Europa, verankerd in het christendom, humanisme en de Verlichting. Er zitten zoveel mogelijkheden tussen kerken openhouden en kerken sluiten.”

IS EEN OVERHEID, DUS OOK EEN GEMEENTE BELANGRIJK VOOR HET LATEN SLAGEN VAN EEN INITIATIEF?

“Ja. Het belangrijkste is om ruimte te geven aan initiatieven zoals ik die voorsta. Faciliteren is het kernwoord. Ook is het van belang je te realiseren dat alle stakeholders rondom een proces van herbestemming belangrijk zijn. Het is een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Het moet co-making zijn. Vecht elkaar niet de tent uit! Bij herbestemming moet je in kansen denken, luister goed naar elkaar. De herbestemming van het Franciscus Huis en het Fatima Huis zijn hier exemplarisch: www.franciscushuisweert.nl en www.fatimahuis.nl.”

WELKE TIP ZOU JE GEMEENTEN WILLEN MEEGEVEN? WAT KUNNEN ZIJ EIGENAREN OF POTENTIËLE EIGENAREN, INITIATIEFNEMERS EN PIONIERS AAN MOGELIJKHEDEN BIEDEN?

“Laat je inspireren door voorbeelden zoals het Fatima Huis en het Franciscus Huis. Beide voormalige kerken hebben een herbestemming gekregen, maar als basis gemeenschap vormen, samenkomen en verbinding leggen tussen hemel en aarde. Een mooi voorbeeld van een activiteit die sinds vier jaar plaatsvindt in het Franciscus Huis is Eten met Franciscus. De activiteit wordt georganiseerd in de Week tegen de Eenzaamheid. Meer dan 300 ouderen eten dan bij ons. Leerlingen van een plaatselijke vmbo-school bereiden de soep en Gerard Heesterbeek, de gardiaan van de Franciscanen OFM (sinds 1461 in Weert), komt een toespraak houden. Prachtig toch?” zegt Rian Schonkeren-Hendrix.

“Heb vertrouwen dat het goed komt. Ga samen op weg en dan komen er veel mooie zaken op je weg: bijvoorbeeld in ons geval dat het Fatima Huis nu al sinds 2019 gebruikt wordt door de Christelijke Eritrese Oriëntaalse Orthodoxe Tewahedo gemeenschap van vluchtelingen uit Eritrea en Ethiopië. Of de ontwikkeling van de orgelkring die we konden faciliteren in het Franciscus Huis. Dat zijn ontwikkelingen die we nooit aan de voorkant hadden kunnen bedenken, maar ze kwamen op ons pad toen we hiermee begonnen” vult Thijs Hendrix aan.

[LG]

Hoofdstuk 6 | **Procesverloop**

Processen die betrekking hebben op behoud en beheer van religieus erfgoed zijn in veel gemeenten nog niet duidelijk ingericht. Processen zijn nog vaak sectoraal, afhankelijk van de vraag worden bijvoorbeeld alleen medewerkers van de afdeling erfgoed, ruimtelijke ordening of sociaal domein geconsulteerd. Samen optrekken gebeurt nog veel te weinig. Uit tal van kerkenvisies is gebleken dat zowel gemeenten als kerkeigenaren gebaat zijn bij duidelijk ingerichte processen en interdisciplinair werken. De kerkenvisie-trajecten hebben op veel plaatsen geleid tot hernieuwde inzichten, bijvoorbeeld om een meer proactieve en initiërende rol te nemen in vraagstukken over onder andere gebruik en verduurzaming, recreatie en toerisme en communicatie.

De meeste kerkenvisies zijn - na bijeenkomsten met de eigenaren van het religieus erfgoed - vastgesteld door het college van B&W of door de gemeenteraad. In veel gemeenten is er vervolgens een uitvoeringsprogramma of uitvoeringsagenda aan gekoppeld. Vaak hebben de kerkenvisies een plek gekregen in het erfgoedbeleid en het omgevingsbeleid.

Onder andere is nagedacht over processen die ingaan op de toekomst van religieus erfgoed in de gemeenten Den Haag, Dinkelland, 's-Hertogenbosch, Leiden, Medemblik, Meppel, Nijmegen, Rotterdam, Schouwen-Duiveland, West Betuwe en Zwolle. Bijzonder zijn ook de procesafspraken van de gemeenten Alphen Chaam, Baarle-Nassau en Gilze en Rijen, deze gemeenten werken ambtelijk samen als ABG, maar zijn bestuurlijk zelfstandig.

ABG organisatie

Gemeenten Alphen Chaam/Baarle-Nassau/Gilze en Rijen

Inleiding

De gemeenten Alphen Chaam, Baarle-Nassau en Gilze en Rijen, ambtelijk samenwerkend als ABG en verder te noemen ABG, zijn in 2023 gestart met het opstellen van een religieus erfgoed visie per gemeente. De visies worden opgesteld in samenwerking met een extern bureau. Op dit moment bevinden de visies zich in een afrondende fase. Bijzonder aan dit voorbeeld is dat de drie gemeenten, elk bestaande uit diverse kleine kernen, één gezamenlijke ambtelijke organisatie hebben. Het ontwikkelde interne werkproces bij de ABG organisatie wordt ingezet bij alle drie de gemeenten.

Visie

Door een teruglopend ledenaantal kunnen geloofsgemeenschappen de vaak grote religieuze gebouwen en complexen steeds moeilijker betaalbaar exploiteren en onderhouden. Gehele of gedeeltelijke onttrekking aan de eredienst dreigt, gevolgd door neven- of herbesteding, verval of zelfs sloop. Het is een gevoelig thema waar veel eigenaren van religieuze gebouwen mee worstelen. Voor de start van de verschillende *Visies Religieus Erfgoed* is er alleen sprake van ad hoc contacten met eigenaren. De gemeenten zijn dus niet op de hoogte van (toekomstige) ontwikkelingen die van invloed kunnen zijn op het religieus erfgoed en daarmee de markante gebouwen en gronden in het centrum van de diverse kernen. Doelstellingen van de visies zijn het inventariseren van de huidige stand van zaken op het gebied van religieus erfgoed, het vormen van een netwerk van betrokken partijen, het maken van afspraken over de rol van die partijen en het ontwikkelen van een werkproces.

Praktijk

Na het afronden van de visies ontstaat er een werkproces dat bestaat uit drie elementen: een vast aanspreekpunt; periodiek overleg; een duidelijk intern werkproces. Binnen de drie gemeenten is een groot deel van de gebouwen beeldbepalend voor de dorpen. Vaak is er ook sprake van een monumentale status. Het project *Visies Religieus Erfgoed* is belegd bij de adviseur erfgoed binnen de afdeling ruimtelijke ordening. Deze wordt ook het vaste aanspreekpunt voor de toekomst. Ook aan de eigenaren zal worden gevraagd een vast aanspreekpunt kenbaar te maken.

Met het opstellen van de *Visies Religieus Erfgoed* is een start gemaakt met het verbinden van eigenaren van religieuze gebouwen en de gemeentelijke organisatie. Een belangrijk doel hierbij is het creëren van onderling vertrouwen en begrip dat de belangen van de verschillende partijen anders zijn. De gesprekken zijn een eerste start en zullen periodiek, twee contactmomenten per jaar, worden gecontinueerd.

Bij te verwachten veranderingen is het mogelijk dat een overleg voorbereid wordt door de contactpersonen en het werkelijke overleg in een breder verband plaatsvindt, waarbij bestuurlijke aanwezigheid mogelijk is. Vanaf het moment dat veranderingen in procedure worden gebracht, wordt het reguliere RO-proces gevolgd. In geval van (dreigende) leegstand of herbestemming kan effectief geschakeld worden wanneer de gemeente

een duidelijk werkproces heeft waar betrokkenen op terug kunnen vallen. Door steeds dezelfde werkwijze te gebruiken, te evalueren en eventueel bij te sturen, weet iedereen wat te verwachten en kan meer snelheid geboden worden. De ABG organisatie faciliteert het proces totdat het initiatief kan instromen in de reguliere RO-procedure.

LG

Schematische weergave van het werkproces

Gemeente Den Haag

566.221

64

Inleiding

In 2020 heeft de gemeenteraad van Den Haag de *Visie op religieus erfgoed* vastgesteld, een document dat vooral gericht is op de omgang met niet-beschermd religieuze gebouwen en opgesteld door de gemeente in samenwerking met een extern bureau.

Den Haag telt 56 kerken, zes moskeeën, en twee mandirs die geen monumentale status hebben. De kerkvisie beperkt zich tot gebouwen die in gebruik zijn voor de eredienst en die ouder zijn dan tien jaar, dit betreft 36 kerken en zes moskeeën. Het toekomstperspectief van deze gebouwen staat centraal in de visie.

Visie

De gemeente streeft naar een heldere aanpak voor de omgang met vrijkomende kerkgebouwen, zowel beschermd als niet-beschermd. De bestaande aanpak hanteert een ‘2x2 jaar’ procedure. De eerste twee jaar na het vrijkomen van een kerkgebouw wordt gezocht naar een nieuwe religieuze invulling. Als dit niet lukt, wordt in de tweede twee jaar gekeken naar maatschappelijke functies, bijvoorbeeld gebruik als buurthuis. De gemeente streeft ernaar om deze ‘2x2 jaar’ aanpak te herzien en uit te breiden, omdat de procedure niet bij iedereen bekend bleek en niet altijd succesvol. Behoud van kerkgebouwen blijft ook in de nieuwe aanpak een belangrijk uitgangspunt. Bovendien ambiert de gemeente een actievere rol in het participatieproces rond herbestemming, door bijvoorbeeld omwonenden en de gemeenteraad goed en tijdig te informeren en te betrekken. Hiermee wil zij zoveel mogelijk draagvlak creëren voor de toekomst van de religieuze gebouwen in Den Haag.

Praktijk

Naar aanleiding van de kerkvisie is de aanpak voor vrijkomende kerkgebouwen aangepast. De gemeente stelt een maximale termijn van vier jaar vast waarin een kerkgebouw moet worden herbestemd. Deze termijn start zodra de eigenaar aangeeft de kerk te willen afstoten. Gedurende vier jaar probeert de gemeente actief om een nieuwe bestemming te vinden, bij voorkeur met behoud van de bestaande verschijningsvorm en bestemming. Als er binnen vier jaar geen geschikte bestemming is gevonden, dan kan medewerking verleend worden aan een bestemmingsverruiming en eventueel wijzigen van de bestaande verschijningsvorm. In het uiterste geval kan gekeken worden naar sloop van niet-beschermd gebouwen.

Mocht er voor het verstrijken van de maximale termijn van vier jaar een plan gepresenteerd worden dat kan rekenen op voldoende draagvlak uit de buurt en uitgaat van het behoud van het kerkgebouw, dan wil de gemeente meewerken

De Pauluskerk tijdens de verbouwing naar appartementen, Den Haag - Afbeelding: giesbersrotterdam.nl

aan een bestemmingswijziging. Aanvullend op de procedurewijziging start de gemeente een communicatietraject zodra een kerkgebouw vrijkomt, zodat zowel omwonenden als potentiële nieuwe gebruikers geïnformeerd worden en kunnen meedenken over de toekomst van het gebouw. Daarnaast voert de gemeente een bruikbaarheidsonderzoek uit om te kijken welke maatschappelijke functies in de wijk gewenst zijn en welke mogelijkheden er zijn voor hergebruik. Indien nodig stelt de gemeente een herbestemmingsprofiel op, waarin de mogelijkheden en beperkingen van een gebouw worden beschreven. Dit profiel helpt bij het vinden van een passende nieuwe functie, waarbij zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met de monumentale waarde.

De gemeente werkt daarnaast aan een aanvulling op de kerkvisie, specifiek gericht op beschermd religieus erfgoed.

[BJ]

Visie op
religieus erfgoed
Den Haag

Gemeente Dinkelland

26.741

13

Inleiding

De gemeente Dinkelland heeft eigenaren van verschillende geloofsgebouwen uitgenodigd om bij de gemeente eenmalig een subsidie aan te vragen voor het opstellen een kerkenvisie per kern. Dat leidde tot nu toe tot twee kerkenvisies: voor de H.H. Simon en Judas in Lattrop-Breklenkamp en de H. Jozef in Noord-Deurningen. Voor sommige andere kernen bleken kerkenvisies niet nodig, vanwege de verwachte continuïteit in het gebruik van het geloofsgebouw. In de gemeente Tubbergen, waarmee Dinkelland ambtelijk samenwerkt, zijn zes van zulke lokale kerkvisietrajecten doorlopen. De kerkenvisie voor de kerk in Noord-Deurningen is opgesteld door leden van de locatieraad in samenwerking met de pastoraatgroep en leden van de Kernraad en is tijdens de algemene jaarvergadering van de Kernraad Noord-Deurningen besproken met de gemeenschap. Deze kerkenvisie gaat over de kerk, speelplaats, parkeerplaats, ondergrond van het Kulturhus, pastorie, het parochiecentrum, de twee kapellen, het kerkhof en over landbouwgrond. De kerkenvisie voor de kerk in Lattrop-Breklenkamp is opgesteld na overleg met de Locatieraad, de Buurtschapsraad en de bewoners. De kerkenvisie gaat over de kerk en toren - eigendom van de parochie - en in samenhang met de pastorie en omliggende gronden, die in eigendom zijn van de stichting B.C.E.L.B., die de pastorie en de omliggende gronden in 2021 kocht van de parochie.

Visie

De kerkenvisie voor de kerk H. Jozef in Noord-Deurningen vermeldt dat deze ‘nog alle kenmerken heeft die men van een plattelandskerk mag verwachten, zoals kerkbetrokkenheid, saamhorigheid en gemeenschapsgevoel’. In 2009 werd in samenwerking met het toenmalige kerkbestuur van de H. Jozef het Kulturhus De Mare gebouwd. De ondergrond van De Mare is eigendom van de kerk en in erfpacht gegeven aan stichting Kulturhus De Mare. Het Kulturhus wordt gezien als een aanwinst voor de inwoners van Noord-Deurningen. In de kerkenvisie voor de H. Jozef wordt geconstateerd dat eventuele sluiting van de kerk in Noord-Deurningen veel consequenties zal hebben voor de leefbaarheid van de dorpsgemeenschap. Niet alleen het kerk-

gebouw verdwijnt dan, maar ook andere faciliteiten kunnen verdwijnen. De visie is dat wat door de plaatselijke gemeenschap van de H. Jozef parochie bij elkaar is gebracht, ook zoveel mogelijk in deze geloofsgemeenschap ter beschikking blijft. In welke vorm dan ook.

Voor de H.H. Simon en Judas in Lattrop-Breklenkamp wordt de eerste tien jaar nog geen kerksluiting verwacht. Er is een financiële overeenkomst/garantstelling met de stichting B.C.E.L.B. Op termijn, na onttrekking van de kerk aan de eredienst, is overdracht aan deze stichting een optie. Ook zou de kerk alvast op onderzoek kunnen gaan hoe het geloofsgebouw in samenhang met de verkochte pastorie en de overige ruimtes verhuurd of verkocht kan worden, naast behoud

Inspiratiemagazine Mijn Dinkelland 2030 - Afbeelding: gemeente Dinkelland

van een ruimte voor de vitale geloofs-gemeenschap. Mogelijk kan de gemeente een rol spelen waar het aankomt op matchen tussen ruimtezoekers en de kerk als ruimtebieder.

Praktijk

De gemeente Dinkelland heeft ervoor gekozen eigenaren en kernen zelf aan zet te laten en zichzelf een faciliterende rol

toe te delen. Alleen als het om monumentaal erfgoed gaat, zal de gemeente wat meer sturen op behoud. In het kader van *Mijn Dinkelland 2030* zijn de dorpsraden gevraagd actief na te denken over de toekomst van hun dorp. Daarbij komen als vanzelfsprekend ook de kerkenvisies aan de orde.

[MiD]

Gemeente 's-Hertogenbosch

160.740

39

Inleiding

's-Hertogenbosch heeft als hoofdstad van Brabant een rijk verleden. Onder de gemeente vallen ook acht omliggende dorps-kernen. De stad telt circa 540 rijksmonumenten en 626 gemeentelijke monumenten, honderden beeldbepalende gebouwen en 36 archeologische monumenten. De afdeling erfgoed is gevestigd in het Groot Tuighuis, een veelvuldig herbestemde, rijksmonumentale en voormalige kerk uit 1430. De afdeling erfgoed zorgt ervoor dat de kennis van het verleden een substantiële bijdrage levert aan de ontwikkeling van de stad. Erfgoed wordt gezien als een 'unique selling point'. 's-Hertogenbosch heeft geen kerkenvisie middelen aangevraagd daar zij reeds sinds 2013 over een actieve integrale succesvol bewezen werkwijze bij herbestemming van monumenten beschikt en een goed inzicht in de herbestemmingsopgave(n) van het religieuze erfgoed heeft.

Visie

De cultuurhistorische visie *Op weg naar 2029 rijk verleden - kansrijke toekomst* is in 2013 vastgesteld door de gemeenteraad. In het raadsbesluit was unaniem steun voor de instelling van het integrale Herbestemmingsteam Monumenten (hierna te noemen H-team). Sindsdien beschikt zij over een actieve multidisciplinaire werkwijze bij de herbestemming van monumenten met een goed inzicht in de herbestemmingsopgave(n) en dat van het religieuze erfgoed in het bijzonder. Daarbij zijn er goede contacten met de eigenaren en betrokkenen van te herbestemmen erfgoed. De insteek is het structureel vraaggericht, in een zo vroeg mogelijk stadium, geven van integrale input bij de grote opgaven van herbestemming van monumenten, waaronder het religieuze erfgoed. Waarbij overeenkomstig de cultuurhistorische beleidsvisie het verleden een inspiratiebron blijft voor nieuwe ontwikkelingen en zo bijdraagt aan een kansrijke toekomst voor de

stad. Ook komende jaren zullen veel grote monumentale gebouwen, waar- onder religieuze gebouwen, beschikbaar komen voor een nieuwe bestemming. 's-Hertogenbosch kent daarin een grote variatie zoals kloosters, kerken, een kathedraal, gebouwen verbonden aan het bisschoppelijke domicilie enzovoorts. Deze hoeven uiteraard niet allemaal te worden herbestemd. Maar waar dat wel nodig is, zal op verzoek van de eigenaren afstemming plaatsvinden in het informele traject voorafgaand aan de planvorming. Voor de gemeenschap is bij religieus erfgoed vaak sprake van een belangrijke herinneringswaarde en bovendien bevinden de gebouwen zich meestal op stedenbouwkundig belangrijke plekken. Daarom is het nodig dat dergelijke locaties bij herbestemming tijdig nieuwe functies krijgen die aangepast zijn aan hedendaagse eisen en behoeften en in samenhang met de daar rechtstreeks aan verbonden gebiedsontwikkeling.

Herbestemming van de Heilige Hartenkerk, 's-Hertogenbosch - Afbeelding: Wijnen Architectuur

Praktijk

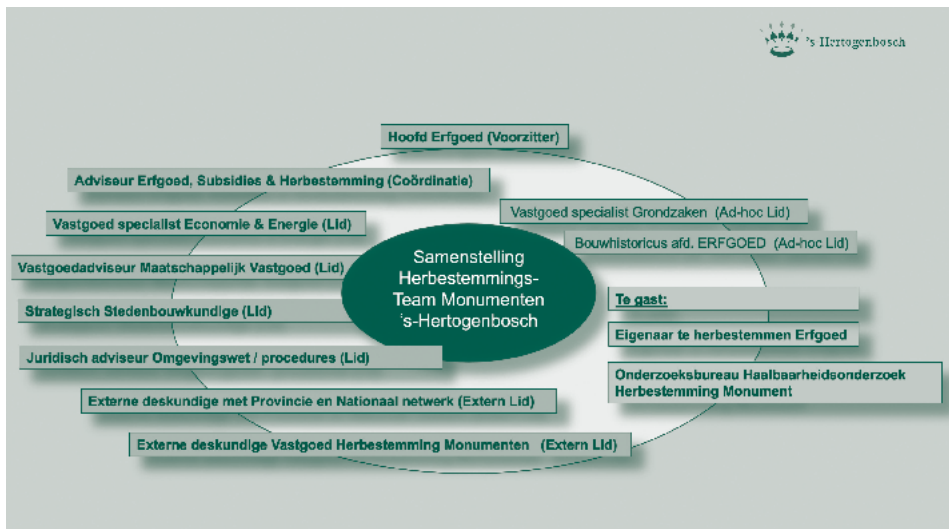
De hoofdtaak van het H-team is het tegengaan van (langdurige) leegstand bij grote monumenten en beeldbepalende gebouwen, die van invloed zijn op het aanzien en het imago van de stad.

In het H-team is kennis aanwezig over de beschikbare en maatschappelijke functies via een adviseur maatschappelijk vastgoed evenals inzicht in de economische behoeften van de stad bij herbestemmingslocaties via de vastgoedspecialist economie. Dit is belangrijk, in het bijzonder als het gaat om religieus erfgoed. Kerkbesturen hebben een nauwe relatie met maatschappelijke doelen. De gemeente heeft dus structureel in beeld welke behoeften er zijn qua maatschappelijke opgaven en economie. Zo kan er altijd gekeken worden welke doelen en opgaven met elkaar verenigbaar zijn. De coördinatie van het H-team ligt bij de afdeling erfgoed. Het team vormt een laagdrempelig loket voor

eigenaren en betrokkenen. Zij attendeert vroegtijdig op de mogelijkheden en stimuleert integraal overleg, ruim voordat de planontwikkeling start. Er wordt gewerkt met een helder stappenplan. Ook geeft het H-team informatie over subsidiemogelijkheden en spart met eigenaren over de aanpak en aandachtspunten per fase, houdt het overzicht en geeft vrijblijvend informatie over de procedurele aspecten bij bepaalde keuzes en afwijgingen. In een vroeg stadium verstrekt zij gemeentelijk relevante informatie via het speciaal ontwikkelde QuickScan-formulier dat eigenaren veel uitzoekwerk en tijd bespaart. Ook verzamelt het H-team gerealiseerde en goede voorbeelden en

verstrekt - net zoals het Rijk - informatie hierover. Bij complexe herbestemmingen met een integraal karakter en onderzoeksduur van een jaar kan - wanneer de rijkssubsidie voor herbestemming monumenten vanwege complexiteit niet haalbaar is - in een aantal specifieke omstandigheden door de gemeente een haalbaarheidsonderzoekssubsidie worden toegekend. De voorwaarde is dan wel dat de eigenaar en het onderzoeksbureau de door de gemeente tijdens de zogenaamde input-meetings verstrekte informatie verwerkt heeft in het haalbaarheidsonderzoek.

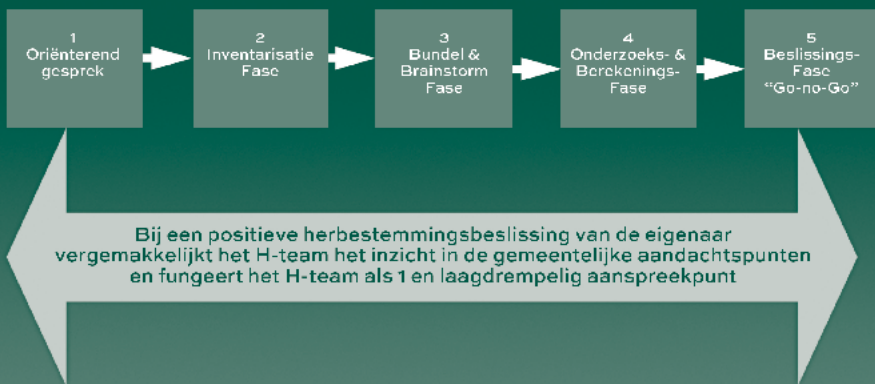
LG

Indeling H-team - Afbeelding: gemeente 's-Hertogenbosch

Stappenplan werkwijze Herbestemmingsteam 's-Hertogenbosch

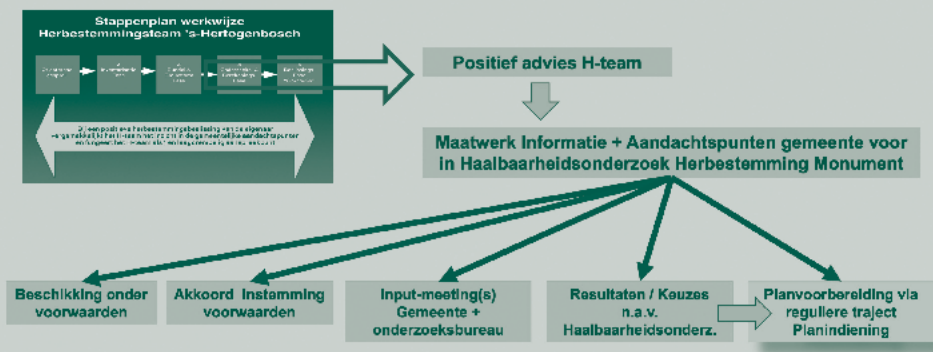

103

Instrumenten Herbestemmingsteam gemeente 's-Hertogenbosch

Subsidieregeling Haalbaarheidsonderzoeken Herbestemming Monumenten 's-Hertogenbosch 2024

Stappenplan werkwijze herbestemmingsteam - Afbeelding: gemeente 's-Hertogenbosch

Gemeente Leiden

130.108

43

Inleiding

De gemeente Leiden heeft in 2022 de nota *Leids religieus erfgoed. Kaders voor de toekomst*, vastgesteld. Gekozen is om de term religieus erfgoed te gebruiken in plaats van kerkenvisie, omdat de nota niet alleen kerken beslaat maar ook andere religieuze gebouwen. De nota werd in nauwe samenwerking met eigenaren van een kerngroep van twintig monumentale gebedshuizen opgesteld, evenals met diverse belanghebbenden uit de stad en de gemeentelijke organisatie. De kerkenvisie wordt gezien als document, dat een belangrijke basis legt qua inventarisatie, informatie en waardering van de monumentale gebouwen.

Visie

Met de nota *Leids religieus erfgoed. Kaders voor de toekomst* beoogt de gemeente een transformatieperspectief voor de monumentale en waardevolle bedehuizen te geven als transformatie aan de orde is. Het achterliggende doel is daarbij het behoud van de gebouwen en hun culturele waarden voor de toekomst voor de stad en haar inwoners. Voor gebedshuizen met beperkte cultuurhistorische waarde is behoud niet per se het doel, maar de gemeente zet zich in voor een zorgvuldige afweging van mogelijke bestemmingen. De nota fungeert als basisdocument voor de inventarisatie en beoordeling van religieus erfgoed en biedt inzicht in de huidige mogelijkheden binnen de kaders van beschikbare capaciteit en middelen. In de kerkenvisie heeft de gemeente - naast de rol en verantwoordelijkheid van bedehuizen - haar eigen rol en verantwoordelijkheden opgeschreven als het gaat om religieus erfgoed. Zij ziet voor zichzelf een actieve rol in het beoordelen van plannen en het

verlenen van vergunningen, waarbij ze tijdens het reguliere vooroverleg advies geeft over wat wenselijk en haalbaar is. Hierbij wordt de Leidse transformatieladder toegepast, een instrument dat helpt bij het beoordelen van de geschiktheid van verschillende nieuwe functies voor religieus erfgoed.

Praktijk

Naast het vaststellen van de nota heeft de gemeente ook een contactpersoon voor religieus erfgoed aangesteld, een kerkenhelpdesk geopend en het verstrekken van duurzaamheidsadvies geïntensiveerd. Zij is tevens betrokken bij de oprichting van de Tafel Religieus Erfgoed, een plek voor dialoog tussen eigenaren van religieus erfgoed en de gemeente en waar men samenkomt om actuele kwesties te bespreken. De opkomst bij de eerste bijeenkomst was beperkt, met vertegenwoordigers van slechts drie organisaties, maar de bijeenkomst bood een waardevol platform voor kennisuitwisseling en samenwerking. Op

Hooglandse Kerk, Leiden - Afbeelding: O. Brinkkemper, Collectie RCE

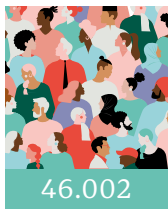
individueel niveau biedt de gemeente ondersteuning aan eigenaren, bijvoorbeeld door gratis duurzaamheidsadvies van Erfgoed Leiden en Omstreken of door vooroverleg over plannen voor de verbouwing van monumenten.

Tijdens de behandeling van de nota in de gemeenteraad werd verder een motie aangenomen die het college oproept om proactief de nota uit te voeren en oog te hebben voor individuele situaties waarin het bredere erfgoedbelang van Leiden in het geding is. Een specifieke casus betreft de Hooglandse Kerk, waar het

college in december 2022 op bezoek ging om te praten over de maatschappelijke rol van het gebouw en de uitdagingen rondom de renovatie van de vele vensters. De eigenaar van de kerk heeft bij de gemeenteraad aangedrongen op hulp, gezien de hoge kosten van de renovatie, die de beschikbare instandhoudingsmiddelen te boven gaan. De gemeente Leiden heeft zich ingezet om deze problematiek onder de aandacht te brengen bij de landelijke overheid door een brief te sturen aan de staatssecretaris voor Cultuur en Media.

[BJ]

Gemeente Medemblik

Inleiding

De gemeente Medemblik startte in 2022 met de ontwikkeling van een kerkenvisie, die in 2024 werd vastgesteld onder de naam *Kerkenvisie Medemblik: de kerken en hun torens, bakens in stad en land*. De gemeente telt 36 kerkgebouwen en is eigenaar van een aantal torens. Tijdens het opstellen van de kerkenvisie werden met 25 kerkeigenaren gesprekken gevoerd om inzicht te krijgen in de behoeften en mogelijkheden rondom het religieuze erfgoed.

Visie

De kerkenvisie richt zich op het behoud en de toekomst van religieus erfgoed in Medemblik. De gemeente heeft haar ambities ten aanzien van dit erfgoed vastgelegd in een handelingsperspectief. Een belangrijk speerpunt hierin is het voorkomen van sloop van kerkgebouwen, vooral die met een erfgoedwaarde. De gemeente benadrukt het belang van zorgvuldig beheer en gebruik van kerktorens en streeft naar het borgen van de culturele en historische waarden van de kerken binnen het ruimtelijk beleid. Bovendien erkent zij het belang van verduurzaming van deze gebouwen en het behoud van kerkhoven en begraafplaatsen. In de kerkenvisie is een herbestemmingsladder opgenomen, waarmee de gemeente haar voorkeur uitsprekt voor het herbestemmen van kerkgebouwen voor sociaal-maatschappelijke of openbare functies, daarna semi openbare functies, een semi private functie en tot slot een private functie. De herbestemmingsladder is niet dwingend, dat wil

zegen dat deze bedoeld is als een handvat voor de gemeente en kerkeigenaren in de te voeren gesprekken. De ambitie van de gemeente is om de kerken te behouden en te hergebruiken op een manier die past bij de behoeften en waarbij de waarden van het gebouw gerespecteerd worden. Met de herbestemmingsladder stuurt zij op zorgvuldigheid tijdens het herbestemmingsproces.

Praktijk

Bij de vaststelling van de kerkenvisie door de gemeenteraad is onder andere gesproken over het actualiseren van de kerkenvisie, waarbij de elf kerkeigenaren die aanvankelijk niet deelnamen aan het onderzoek opnieuw benaderd kunnen worden. De gemeenteraad heeft de motie 'Er gaat niets boven een kerktoren' aangenomen, waarmee de gemeente uitsprekt in overleg te gaan met de eigenaren van beeldbepalende kerktorens en te streven naar een beschermde status als gemeentelijk monument en de zeven kerktorens, in eigendom van de gemeen-

Torenkart

Torenkart van de gemeente Medemblik - Afbeelding: MOOI Noord-Holland i.o gemeente Medemblik

te, als kernportefeuille te benoemen. Verder gaat de gemeente aan de slag met de uitvoering van het handelingsperspectief, waarvoor zij op voorhand een deel van het budget van de decentralisatie uitkering reserveerde.

De ambitie van de gemeente om zorgvuldig om te gaan met herbestemming van kerken en sloop van kerken zo veel mogelijk te voorkomen, komt in de praktijk al naar voren tijdens de gesprekken die zij voert met kerkgenootschappen van kerken die hun religieuze functie zullen verliezen. Hierin wordt de herbestemmingsladder gebruikt als leidraad voor gesprek en als hulpmiddel bij het navigeren door de mogelijkheden en prioriteiten bij herbestemming.

[BJ]

Albert Reinstra, RCE over kerktorens:

“In de discussies over het gebruik en de waarden van kerkgebouwen blijven kerktorens in kerkenvisies vaak wat onderbelicht. Toch geven zij identiteit aan dorp en stad, en zijn ze beeldbepalend. Toren en kerk behoren bij elkaar en veranderingen bij de een heeft gevolgen voor de ander. Aandacht voor kerktorens met klokken en uurwerken is daarom noodzakelijk, al is het alleen al omdat er verschil kan zijn in eigenaar. Zo is bijvoorbeeld eenderde van alle kerktorens van voor 1798 nog eigendom van de burgerlijke gemeente terwijl het kerkgebouw behoort aan het kerkgenootschap.”

Gemeente Meppel

35.814

12

Inleiding

Het Meppeler Kerkengesprek - Toekomstperspectief religieus erfgoed Meppel - is de weergave van de gesprekken die zijn gevoerd over behoud van religieus erfgoed. De gemeente is daarvoor vanuit haar faciliterende rol in gesprek gegaan met de verschillende geloofsgemeenschappen, zowel samen als afzonderlijk, om alle geloofsgebouwen in samenhang te bezien. De belangen zijn daarbij gehoord en informatie over het multifunctioneel inzetten en verduurzamen van de gebouwen is gedeeld. De gemeente Meppel wilde met het kerkenvisietraject een bijdrage leveren aan het gesprek over behoud en beheer van het religieus erfgoed en wil klaar zijn om vragen over de fysieke en sociale levendigheid in en om dit erfgoed te kunnen opvangen. De gemeente staat open voor het maken van procesafspraken en het helpen verbinden van enerzijds partijen aan elkaar en anderzijds gebouwen aan maatschappelijke en ruimtelijke opgaven van de (burgerlijke) gemeente. Het kerkenvisietraject had tot doel: inzicht te geven in de vraagstukken van de geloofsgemeenschappen voor het religieus erfgoed en een bijdrage te leveren aan het gesprek over behoud en beheer.

Visie

Het kerkenvisietraject is uitgewerkt in *Het Meppeler Kerkengesprek - Toekomstperspectief religieus erfgoed Meppel* en biedt een overzicht van de geloofsgemeenschappen, bijbehorende gebouwen en gronden, een omschrijving van het huidige gebruik, het toekomstperspectief van circa tien jaar en mogelijkheden en restricties. Hoe denkt men over aanvullende functies, ander gebruik of samenwerking? Zijn er wensen tot verduurzaming? In het rapport zijn onder andere aanbevelingen opgenomen om te onderzoeken of de kerkhoven van de rijksmonumentale kerken van Kolderveen en Nijeveen kunnen worden opgenomen in de desbetreffende redengevende omschrijvingen. Tevens om voor een aantal niet beschermde gebedshuizen een verdiepend onderzoek naar de cultuurhistorische waarde te laten uitvoeren en om gebruikers, omwonenden en andere belangstellenden in een eventueel aanwijzingstraject te betrekken.

Voorts zien veel geloofsgemeenschappen rentmeesterschap, het goed doorgeven van de aarde als Gods Schepping, als een belangrijke maatschappelijke uitdaging van deze tijd waarvoor zij zich graag inzetten. Een aanbeveling luidt dan ook om de geloofsgebouwen waar mogelijk actief in te zetten voor vraagstukken over energiebesparing, energieopwekking, klimaatadaptatie, tegengaan van hittestress, vergroening en het vergroten van de biodiversiteit. Ook is geopperd om te onderzoeken of het mogelijk is via het omgevingsplan te regelen dat ook in het geval van transformatie gebedshuizen (gedeeltelijk) bestemd blijven als plekken voor samenkomst.

Praktijk

In de gemeenteraad is de behoefte geuit om *Het Meppeler Kerkengesprek* geen 'stuk ter kennisname' te laten zijn, maar de aanbevelingen eruit op te volgen.

Biodiversiteit en religieus erfgoed - Afbeelding: erfgoed.nu

Een opvallende hartenkreet van een kerkbestuurder, tevens raadslid tijdens de behandeling in de gemeenteraad: “...of het nu gaat om vragen over het behouden van historische gebouwen, het herbestemmen ..., het verduurzamen ... of het zoeken naar medegebruik, wij als geloofsgemeenschappen hebben behoefte aan een gemeente en aan deskundigen die naast ons staan, die mee willen denken en die ons advies kunnen geven.” Daarom stelt de gemeente een *Handelingsperspectief religieus erfgoed* op. Hierin verwoordt zij hoe er gehandeld zal worden als zich concrete ontwikkelingen voordoen rondom een kerkgebouw. Dit beschrijft wie, wanneer met elkaar in contact treedt en wat men van elkaar kan verwachten. Hierop vooruitlopend wil de gemeente nu alvast aan de slag met het thema duurzaamheid. Te denken valt aan: een onderzoek naar de gebedshuizen en hun bijgebouwen als coöperatieve energieopwekker voor zichzelf en de omgeving. Denk bijvoorbeeld aan zonnepanelen op sommige kerkdaken en

op daken van bijgebouwen van kerken. De gebedshuizen een rol te geven in de warmtevisie. Duurzaamheidsadviezen, vooral om energie te besparen. Het kan helpen om alle religieuze gebouwen in de gemeente Meppel, behalve de recent verduurzaamde, in een keer te inspecteren en advies te bieden over kleine en grote duurzaamheidsmaatregelen in combinatie met advies over intensiever gebruik. Voorts in te zetten op vergroening van de buitenruimte en het vergroten van de biodiversiteit bij en op de gebedshuizen.

[MiD]

Gemeente Nijmegen

187.049

31

Inleiding

In 2018 heeft de gemeente Nijmegen de *Erfgoedagenda* (2018-2022) opgesteld. De gemeente spreekt hierin de ambitie uit om in de toekomst op een proactieve manier op vraagstukken over religieus erfgoed te kunnen reageren. De kerkenvisie was daarom als project in de agenda opgenomen. Om tot een goede visie en rol voor de gemeente te komen, was het belangrijk de situatie en problematiek te onderzoeken. Daarom werd voorgesteld om eerst een *Agenda Religieus Erfgoed*, vastgesteld door het college in 2019, op te stellen waarin de eerste stappen naar een integraal beleid worden verkend. De bevindingen en ambities zijn door externe bureaus vertaald naar een kerkenvisie: *Programma aanpak religieus erfgoed*. Hiertoe hebben zij gesprekken gevoerd met eigenaren en ambtenaren van diverse domeinen bij de gemeente. De gesprekken hadden tot doel om de wensen, dromen en ideeën over de toekomst van het religieuze erfgoed op te halen om zo tot een gemeentelijke aanpak te komen. De gemeente heeft de visie gebruikt om een *Uitvoeringsprogramma aanpak religieus erfgoed* op te stellen waarin concreet wordt gemaakt op welke manieren de gemeente eigenaren kan ondersteunen, zowel bij het behoud van de religieuze functie als wanneer een gebedshuis de religieuze functie dreigt te verliezen. Het programma en uitvoeringsprogramma zijn in 2022 door het college vastgesteld.

Visie

Het doel van het programma en het uitvoeringsprogramma staat als volgt omschreven: het behouden van de identiteit van Nijmegen door de religieuze gemeenschappen en waardevolle en karakteristieke religieuze gebouwen voor de toekomst te behouden. De gemeente heeft hierbij een belangrijke rol vanwege de monumentenzorgtaken - instandhouding monumenten en meedenken over nevengebruik - en een faciliterende rol bij herbestemmings- en transformatieprocessen.

Praktijk

De gemeente heeft de omgang met religieus erfgoed verankerd in de omgevingsvisie. Hierin staat dat de gemeente herbestemming van vrijkomend religieus

erfgoed, wil gebruiken om het sociale en aantrekkelijke karakter van wijken te versterken.

Het uitvoeringsprogramma richt zich op twee categorieën: gebouwen met een religieuze functie en gebouwen die hun religieuze functie dreigen te verliezen. Voor gebouwen die de religieuze functie (voorlopig) behouden, onderneemt de gemeente de volgende stappen:

- Instellen van een aanspreekpunt binnen de gemeente.
- Organiseren van een eerste netwerk-bijeenkomst voor de religieuze genootschappen.
- Onderzoekt de mogelijkheden voor de verhuur van religieus erfgoed, bijvoorbeeld via een website.
- Onderhoud van gemeentelijke

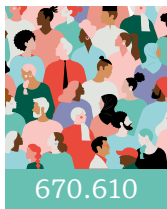
Afwegingskader Uitvoeringsprogramma aanpak religieus erfgoed Nijmegen - Afbeelding: gemeente Nijmegen

monumenten en verduurzaming van religieuze gebouwen worden middels kennisdeling en subsidies gestimuleerd. Een extern adviesbureau heeft in opdracht van de gemeente de handreiking *Energiebesparen Kerken Nijmegen* opgesteld.

Voor religieuze gebouwen die hun functie verliezen, heeft de gemeente twee nieuwe instrumenten die eigenaren helpen het herbestemmingsproces zo goed mogelijk te doorlopen: het transformatie- en het afwegingskader. Het transformatiekader bestaat onder andere uit een interne, bouwhistorische waardenstelling en een dynamische waardenstelling. Hiermee worden volgens een vastgestelde systematiek de waarden van een gebouw in kaart gebracht om vervolgens

de transformatieruimte inzichtelijk te maken. Het afwegingskader is bedoeld voor beschermde monumenten en gebouwen uit het beschermingsprogramma. De gemeente geeft voorkeur aan een publieke functie boven een privéfunctie, omdat het gebouw dan voor iedereen toegankelijk en beleefbaar blijft. Deze instrumenten bieden de kaders voor het behoud van het erfgoed, waarbij ook aandacht is voor (financiële) haalbaarheid. Een integraal team is betrokken bij de planologische procedures en kijkt in een zo vroeg mogelijk stadium via de omgevingstafel mee vanuit verschillende beleidsterreinen, zoals wonen, parkeren, economie, geluid enzovoorts. Als vertrekpunt wordt vaak om een QuickScan of ambitiedocument gevraagd.

Gemeente Rotterdam

Inleiding

De gemeente Rotterdam heeft tussen 2020 en 2023 de *Rotterdamse aanpak religieuze gebouwen* ontwikkeld. Deze aanpak, opgesteld door het Bureau Monumenten & Cultuurhistorie, richt zich op de toekomst van religieuze gebouwen in de stad en dient als leidraad voor de omgang met het religieus erfgoed, waaronder kerken, synagogen en andere gebedshuizen.

Visie

Met de *Rotterdamse aanpak religieuze gebouwen* tracht de gemeente bij te dragen in het waarborgen van de toekomst van religieus erfgoed. Daarnaast biedt de visie strategieën voor behoud en nieuwe gebruiksmogelijkheden die aan de hand van vijf maatregelen worden uitgevoerd:

- *Heilige Huisjes Rotterdam*. Dit ontstond in 2022 als initiatief van de gemeente in samenwerking met een extern bureau voor de Rotterdam Architectuur Maand. Tijdens het festival *Heilige Huisjes Rotterdam* openen religieuze gebouwen hun deuren voor het publiek, met als doel om aandacht te vestigen op de religieuze gebouwen, inclusief de gemeenschappen, het interieur, verhalen en de rol die ze spelen in de stad. Inmiddels nemen meer dan veertig kerken, synagogen, tempels en moskeeën deel en bieden zij een gevarieerd programma aan. Daarnaast is *Heilige Huisjes Rotterdam* een platform en een netwerk waar problemen en vragen rondom het behoud en de toekomst van religieus

erfgoed besproken worden, evenals het delen van goede praktijkvoorbeelden.

- Voorlichtings- en adviesprogramma duurzaamheid. De gemeente ondersteunt in de advisering voor het verduurzamen en toekomstbestendig maken van religieuze gebouwen. Deze adviezen zijn gebaseerd op specifieke vragen en behoeften van eigenaren, die vaak te maken hebben met uitdagingen zoals energie-efficiëntie. Daarnaast zet de gemeente in op voorlichting en kennisdeling, door bijeenkomsten. Hierbij wordt samenwerking gezocht met verschillende partners en gekeken hoe bestaande mogelijkheden en kennis breder gedeeld kunnen worden.
- Bijdrage aan transformatiekaders voor religieuze monumenten. Nieuwe kansen en samenwerkingen worden verkend voor de transformatie van religieuze gebouwen. Hiertoe kunnen adviezen worden opgesteld voor het toekomstbestendig maken van de gebouwen. Met het onderzoek naar transformatie streeft de gemeente

Heilige Huisjes Rotterdam Festival, Tempel Phuntsok Chö Ling - Afbeelding: Niels van Dijk

Heilige Huisjes Rotterdam Festival, Laleli Moskee - Afbeelding: Niels van Dijk

ernaar om religieuze gebouwen niet alleen te behouden, maar ook aan te passen naar multifunctioneel, bij voorkeur maatschappelijk, gebruik.

- Abonnement Monumentenwacht Zuid-Holland. Voor gebedshuizen die als gemeentelijk monument zijn aangewezen, biedt de gemeente de mogelijkheid om kosteloos een bouwkundige inspectie en een onderhoudsadvies te laten opstellen door de Monumentenwacht Zuid-Holland. Het rapport geeft inzicht in de bouwkundige staat van een religieus gebouw.
- Versterken positionering gebedshuizenloods en integrale samenwerking. De gemeente heeft een gebedshuizenloods aangesteld om vraag en antwoord bij elkaar te brengen, kansen en problemen rond religieuze gebouwen te signaleren en te adviseren of te handelen richting belanghebbenden.

Praktijk

De gemeente heeft als vervolg op *Rotterdamse aanpak religieuze gebouwen* een evaluatie opgesteld. Hierin wordt teruggekeken op de resultaten van de maatregelen die sinds 2020 uit de kerkenvisie zijn voortgekomen en aanbeveling gedaan om deze in de periode 2023-2027 voort te zetten en er een zesde maatregel aan toe te voegen.

Namelijk kennisvergroting religieus erfgoed. Om religieuze gebouwen te behouden, is het belangrijk om weloverwogen keuzes te maken. Dat vereist een beter

begrip van bepaalde gebouwen, zoals historische en maatschappelijke waarden. Voor sommige religieuze gebouwen zijn deze waarden nog niet volledig in kaart gebracht en is aanvullend onderzoek nodig. Tijdens dit onderzoek kan de gemeente tevens beoordelen of het wenselijk is om bepaalde onbeschermde religieuze gebouwen, de status van monument toe te kennen. Hierbij wordt gekeken naar de representativiteit binnen het bestaande monumentenbestand en het draagvlak onder eigenaren en andere belanghebbenden.

[BJ]

Monumenten gemeente
Rotterdam

Heilige Huisjes
Rotterdam

Kerken010

Religieuze
gebouwen
Rotterdam

Gemeente Schouwen-Duiveland

34.631

48

Inleiding

Op 28 september 2022 is de *Kerkenvisie gemeente Schouwen-Duiveland* opgeleverd. Het gemeentebestuur stuurde deze met een raadsbrief aan de gemeenteraad met de mededeling dat er voor het maken van de verkenning, naar de meest urgente en kansrijke vervolgprojecten, een gezamenlijke projectgroep Toekomst kerken Schouwen-Duiveland zal worden opgericht. Van de projectgroep wordt verwacht dat zij, op basis van een verkenning, met een voorstel komt om de aandacht voor en de instandhouding van kerkgebouwen structureel te borgen. In de kerkenvisie zijn twaalf aanbevelingen opgenomen met daarin gedefinieerd wie betrokken of geconsulteerd moet worden bij elke aanbeveling: gemeente; eigenaren en gemeente; of gemeente en provincie.

Visie

Uitgangspunt is dat de verantwoordelijkheid voor de instandhouding van de kerkgebouwen een primaire verantwoordelijkheid van de eigenaren is, maar de gemeente een initiërende, inspirerende en facilitaire verantwoordelijkheid wil nemen. De eigenaren staan centraal, het gaat over hun kerkgebouwen. De kerkenvisie is voor een belangrijk deel een weerslag en analyse van de gesprekken die zijn gevoerd, waaraan conclusies en aanbevelingen zijn toegevoegd. Deze vormen de start van fase 2, op weg naar borging van de kerkenvisie.

Praktijk

In de projectgroep namen zitting de beleidsmedewerker erfgoed en een beleidsondersteuner namens de gemeente met ondersteuning van een externe adviseur. De kerkenvisie, fase 1, bestond uit een inventarisatie van alle kerkgebouwen, inclusief analyses, conclusies en twaalf aanbevelingen.

De projectgroep heeft de verkenning ten behoeve van het samenstellen van een aanpak in vier stappen uitgevoerd.

- Een bijeenkomst met de eigenaren.
- Diverse afzonderlijke gesprekken met eigenaren van kerkgebouwen waarvan de toekomst op korte termijn bedreigd werd.
- Diverse gesprekken met eigenaren van kerkgebouwen waarvan de bescherming als rijksmonument onjuist in het monumentenregister stond.
- Verschillende gesprekken met beleidsmedewerkers van diverse beleidsterreinen van de gemeente Schouwen-Duiveland.

Op basis van de verkenning zijn de volgende voorstellen gedaan:

- Benoem een aanspreekpunt voor de kerken in de persoon van een beleidsondersteunend medewerker.
- Stel een vaste kerngroep in met een flexibele schil.
- Geef de kerngroep de opdracht tot het uitwerken van een actieplan en het uitvoeren van de twaalf aanbevelingen uit de kerkenvisie.

Omschrijving aanbeveling	Voor wie
1 Onderzoek kansen voor kerken die in de (nabije) toekomst hun functie verliezen	Eigenaren en gemeente
2 Onderzoek kansen voor kerken op regionaal/ provinciaal niveau	Gemeente
3 Actualiseer registraties van kerkelijke interieurs	Eigenaren en gemeente
4 Breid de bescherming van de kerkencollectie uit	Gemeente
5 Betrek inwoners en dorpsraden bij de toekomst van kerkgebouwen	Eigenaren en gemeente
6 Stimuleer kerkeigenaren tijdig onderzoek te doen naar de haalbaarheid van neven- of herbestemming	Gemeente
7 Onderzoek wenselijkheid professionele organisatie op provinciaal niveau	Gemeente/provincie
8 Monitor onderhoudsachterstanden op provinciaal niveau	Gemeente/provincie
9 Voer duurzaamheidsscans uit op provinciaal niveau (eventueel samen met de aanbevelingen 1 en 6)	Gemeente/provincie
10 Zet in op slimme werving van vrijwilligers	Gemeente
11 Stel een contactpersoon voor kerkeigenaren aan bij de gemeente	Gemeente
12 Bepaal een integrale werkwijze binnen de gemeente	Gemeente

Twaalf aanbevelingen uit de kerkenvisie - Afbeelding: gemeente Schouwen-Duiveland

- Organiseer een à twee keer per jaar een kerkenplatform.
- Bewaak de korte termijnacties voor de bedreigde kerkgebouwen.
- Stel jaarlijks een budget beschikbaar voor onkosten van de kerngroep.

Het voorstel is voorzien van een begroting. De structurele kosten voor het borgen van de aandacht voor de kerkgebouwen in de gemeente is geraamd op maximaal € 13.500 per jaar. Met het uitvoeren van de vervolgaanpak kerkenvisie wordt vastgehouden aan de voortgang die in gang is gezet. Het maken van de kerkenvisie heeft geleid tot het nadenken over de toekomst van de kerken door de kerkeigenaren en de behoefte aan het bespreekbaar maken daarvan bij de gemeente. Dit heeft tijdens en na het opstellen van de kerkenvisie geleid tot initiatieven voor een samenwerking

en nevenbestemming door meerdere eigenaren van op korte of langere termijn bedreigde kerken. Met de vervolgaanpak blijft de gemeente de ontwikkelingen stimuleren en richting geven. Het voorstel is door de raad geaccepteerd en de voorgenomen werkwijze is in gang gezet.

[LG]

Gemeente West Betuwe

52.948

45

Inleiding

De gemeente West Betuwe heeft in eigen beheer de kerkenvisie opgesteld. Het doel was om samen met kerkeigenaren, kerk-gemeenschappen en erfgoedorganisaties een duurzaam toekomstperspectief te ontwikkelen voor kerkgebouwen. In de gemeente staan 45 kerkgebouwen in 26 kernen. De gemeente heeft tijdens het proces een aantal stappen doorlopen. Om te beginnen heeft zij naar alle kerkeigenaren, zowel kerkgenootschappen als particuliere kerkeigenaren, een vragenlijst gestuurd. Deze was bedoeld als input voor het opstellen van de kerkenvisie. Hierin werden bijvoorbeeld vragen gesteld over de bouwkundige staat van het kerkgebouw, verduurzaming en financieel draagvlak. Aan de hand van de uitkomsten heeft de gemeente een rapportage opgesteld en deze teruggekoppeld met de kerkeigenaren. Zij werden uitgenodigd voor een beeldvormende raad in januari 2022. Eigenaren konden samen met raadsleden in gesprek gaan over de uitkomsten van de vragenlijsten en het vervolg van de kerkenvisie. Ook werd aandacht besteed aan het thema duurzaamheid. Daarna is de gemeente intern aan de slag gegaan met de uitkomsten van de bijeenkomst en van de vragenlijst. Het resultaat is de kerkenvisie 1.0. Deze eerste versie is vervolgens in augustus besproken met kerkeigenaren en daarna in november 2022 in de gemeenteraad vastgesteld.

Visie

De gemeente heeft haar ambities verwoord in drie overkoepelende uitgangspunten: het speelveld is duidelijk.

- Per kerkgebouw en kern wordt gekeken naar maatwerk.
- Behoud van religieus erfgoed staat voorop, Daarna wordt pas na passende invulling gezocht.
- Het stimuleren van samenwerking, kennisdeling en expertise.

Praktijk

De gemeente heeft bovenstaande ambities vertaald naar een uitvoeringsprogramma. Omdat de kerkenvisie in eigen beheer is opgesteld, zijn middelen over om de actiepunten uit te voeren.

De gemeente is bezig met het opstellen van kerkenpaspoorten. Het hele complex van gebouw en omgeving wordt in de stedenbouwkundige context beschreven, inclusief begraafplaatsen. Het exterieur en het interieur van de kerk, roerende goederen en klinkend erfgoed komen aan bod. De paspoorten worden gekoppeld aan het omgevingsplan en gedeeld met de eigenaren. In de toekomst zal verder nog aandacht worden besteed aan kerktorens, zoals dat ook is gedaan in de gemeente Stichtse Vecht. Op dit moment heeft de gemeente zeventien kerktorens in eigendom.

De gemeente hecht veel waarde aan het contact met kerkeigenaren en kennis-

119

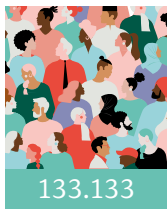
Zicht op Beesd met links de kerktoren van de protestantse kerk en rechts de toren van de rooms-katholieke kerk - Afbeelding: Bureau Reina Smallenbroek

deling en -uitwisseling. Daarom wordt hiervoor een aantal stappen doorlopen. De gemeente heeft een aanspreekpunt voor kerkeigenaren en kan eventueel andere collega's betrekken, bijvoorbeeld bij vragen over de verhuur van ruimtes. Daarnaast is zij voornemens om minimaal een keer per jaar een bijeenkomst voor eigenaren en betrokken ambtenaren te organiseren om ervaringen en vragen met elkaar te delen en thema's te bespreken. Waar nodig kunnen hiervoor ook (externe) kennispartners worden uitgenodigd.

[MaD]

Kerkenvisie
gemeente
West Betuwe

Gemeente Zwolle

133.133

51

Inleiding

Bakens in de stad. Kadernota Zwolse religieuze gebouwen gaat over 51 gebedshuizen, waarvan twaalf hun religieuze functie hebben verloren. Opvallend is dat er in Zwolle sprake is van zowel krimp als sterke groei van religieuze gemeenschappen. De stad herbergt oude, deels beschermde kerken, maar kent ook veel jonge Post 65 kerken die niet beschermd zijn. De gemeente is het kerkervisietraject ingegaan, enerzijds om te onderzoeken hoe het in Zwolle staat met het gebruik van de bedehuizen, anderzijds om te kunnen anticiperen op toekomstige ontwikkelingen. De gemeente wilde weten wat mogelijke veranderingen in eigendom en/of functie betekenen voor de erfgoedwaarden van de gebouwen, het interieur en voor de sociaal-maatschappelijke betekenis en functie als bakens in een wijk. De *Kadernota Zwolse religieuze gebouwen* toont de uitkomsten van de gevoerde een-op-eengesprekken en van twee bijeenkomsten met eigenaren en gebruikers van de gebouwen die veelal een religieuze functie hebben. De nota bevat ook kaders ten aanzien van de manier waarop aan de behoeftes van de eigenaren en gebruikers tegemoet kan worden gekomen. Dit vanuit de gedachte dat zij de primaire verantwoordelijkheid voor het gebouw hebben en houden, terwijl de gemeente vanuit haar publieke rol tevens oog heeft voor de waarden van een geloofsgebouw voor een wijk of voor de stad en als ondersteuner, verbinder en facilitator kan optreden.

Visie

Uit de gesprekken met eigenaren van 30 geloofsgebouwen, in de kadernota bedehuizen genoemd, bleek onder andere dat de verwachting over het verloop van het aantal leden/gelovigen vóór en tijdens de covid-pandemie verschilde: de verwachting ‘sterke krimp’, nam toe, terwijl de verwachting ‘sterke groei’ afnam. Verder verwachtte iets minder dan de helft van de eigenaren binnen nu en tien jaar niet meer genoeg inkomsten te hebben voor de instandhouding van het geloofsgebouw. Gevraagd is ook wat het geloofsgebouw voor de betrokken eigenaren belangrijk maakte. De meest genoemde antwoorden waren: geloofs-

gemeenschap, ontmoeting, plek om te vieren. Ook is gevraagd wat volgens de betrokken eigenaren het geloofsgebouw belangrijk maakt voor de stad Zwolle. Op die tweede vraag kwamen veelvuldig de antwoorden als: monument, historie, ontmoetingsplek, open huis, stilteplek, hulpverlening.

In de kadernota zijn als belangrijkste knelpunten voor de toekomst van de geloofsgebouwen drie hoofdonderwerpen onderscheiden: de exploitatie en kosten voor het onderhoud; de ontwikkelingen van de gemeenschap, leeftijd, aanwezigheid van menskracht voor bestuur en onderhoud en teruglopend ledenaantal;

Glas-in-loodraam van Eugène Laudy in Verrijzeniskerk, Zwolle - Afbeelding: Het Overzicht

ruimte, ruimtegebrek, vergunningen, enzovoorts. Typisch voor Zwolle is dat deze knelpunten te maken kunnen hebben met krimp, maar ook duidelijk met groei.

Praktijk

De gemeente ziet voor zichzelf een initiërende, faciliterende en kader stellende rol. Binnen de gemeente is een eerste aanspreekpunt voor de religieuze gebouwen aangesteld. De kadernota is bedoeld als een eerste stap in een proces van contact met eigenaren, gebruikers en betrokkenen en blijvende aandacht voor religieuze gebouwen in Zwolle. Het uiteindelijke doel is om voor de waardevolle geloofsgebouwen een duurzaam en gedragen toekomstperspectief te ontwikkelen.

In de kadernota zijn drie hoofdthema's benoemd. Deze worden uitgewerkt in de *Agenda Zwolse religieuze gebouwen*.

De thema's zijn:

- Energie en duurzaamheid.
- Gebouw en contact.
- Inventarisatie, waardenbepaling en transformatieladder.

[MiD]

Kadernota
Zwolse religieuze
gebouwen

VIJF VRAGEN AAN:

Catherine Visser

Catherine Visser van DaF-architecten uit Rotterdam begeeft zich met haar bureau op het raakvlak van erfgoed en ruimte. Ze is mede-initiatiefnemer van het Essenburgpark, een door bewoners beheert natuurgebied en waterberging in Rotterdam. In 2021 rondde ze de kerkenvisie voor de Zaanstreek af samen met Nicole Roeterdink en Welmoed Wijmans.

122 |

Afbeelding: DaF architecten

WAAROM IS RELIGIEUS ERFGOED ZO BELANGRIJK?

“Natuurlijk zijn veel kerken te definiëren als gebouwd erfgoed: ze markeren de historie van de gemeenschap, ze hebben een prominente plek in stad, dorp en landschap en ze hebben een rijke en vaak unieke vormgeving en materialiteit. Sterker nog, religieuze gebouwen staan aan de wieg van ons erfgoedbeleid: de middeleeuwse kathedralen waren in Europa de eerste gebouwen die beschermd werden. Maar wie het over erfgoed heeft, verklaart het object ook tot een relict van een voorbije wereld en beziet het los van de levende praktijken die zich er omheen afspelen. In mijn gesprekken met kerkgenootschappen, kerkgangers en buurtbewoners in de Zaanstreek voor de opstelling van de Zaanse kerkvisie viel me steeds op hoe bedrukt mensen waren als het gesprek ging over het gebouw. ‘We zijn de laatsten der Mohicanen, na ons wil niemand dit meer beheren, de stookkosten zijn hoog.’ Als we daarentegen het gesprek brachten op hun activiteiten spatte de energie er vaak vanaf.”

ZIJN ER VOORBEELDEN VAN ACTIVITEITEN DIE JE GRAAG WILT DELEN?

“De Noorderkerk in Zaandam speelde een hoofdrol in de vluchtingencrisis van 2015 toen veel Syriërs er werden verwelkomd. De Vermaning van Krommenie organiseert avonden van cultuur en spiritualiteit waar moeilijke thema’s zoals rouwverwerking bij het kaarslicht van de houten schuilkerk worden besproken. Andere kerken organiseren vader-kind contacten met gedetineerden, mantelzorg voor eenzame ouderen of collecteren voor micro-projecten in Afrika. Zoals de godsdienstsocioloog Kees de Groot zegt: ‘De kerk is als institutie geliquideerd en godsdienst is daardoor fluide geworden’. Religieuze praktijken die te maken hebben met gemeenschap, identiteit, spiritualiteit en zingeving zijn springlevend, van de buurt-huiskamer tot klimaat activisme. Stadsgeograaf David ter Avest ziet in het sociaal werk in Rotterdam-Zuid dat religie een belangrijke, motiverende en helende rol speelt.”

IS HET RELIGIEUS ERFGOED MET DEZE ONTWIKKELING OVERBODIG GEWORDEN?

“Nee, juist in die meer fluïde religieuze praktijken die in onze huidige samenleving zo relevant zijn kan het religieus gebouw een baken en onderkomen zijn. Op de eerste plaats omdat mensen die gebouwen associëren met gemeenschap en continuïteit. Daarbij helpt dat Nederland een uitzonderlijke culturele diversiteit kent in haar kerken: van Doopsgezinde vermaning tot Waalse kerk, van Molukse kerk tot Portugese synagoge en Mevlana moskee. Migratiegeschiedenis en gemeenschapsvorming komen in kerken tot uitdrukking. Daarnaast zijn de meeste kerken heel herkenbaar en goed gepositioneerd. Het zijn bakens in het landschap. Die eigenschap combineren ze met een ruimtelijke overmaat en inwendige onbepaaldheid. Kerken bieden grote, hoge ruimtes waar je van alles in kan doen. Praktisch geformuleerd, kunnen kerken voorzien in de behoefte aan multifunctionele gemeenschapsruimtes van en voor gemeenschappen. Het idee dat publieke ruimte neutraal moet zijn, is in mijn ogen echt achterhaald. Je kunt juist in de nevenschikking van sferen en praktijken veel meer mensen betrekken dan in de inspiratieloze leegte van een ‘neutraal’ gebouw.”

HOE ZIE JE HIERIN JE ROL?

“Ik kan als architect met een brede en sociale kijk op waarde helpen om de fluïde religieuze en maatschappelijke praktijken van nu bij het gebouw te brengen. Dat begint met het gesprek over de praktijken en ervaringen in en om de kerk.”

WELKE TIP WIL JE MEEGEVEN?

“Soms zal je moeten verbreden en op zoek gaan naar nieuwe gebruikers. Vaak zijn ook barrières te slechten op het gebied van gebruiksvergunningen. Het begint er wel mee dat je de kerk niet ziet als gestold erfgoed, maar als een levendige plek die kan veranderen met behoud van haar historie en kwaliteiten.”

[LG]

Soms zal je
moeten verbreden
en op zoek gaan
naar nieuwe
gebruikers

Toelichting |
De kerkenvisie
en de
Omgevingswet

De kerkenvisie en de Omgevingswet

De Omgevingswet staat voor een goede balans tussen het benutten en beschermen van de fysieke leefomgeving. Het regelen van de omgang met cultureel erfgoed in die fysieke leefomgeving is daar een belangrijk onderdeel van. De Omgevingswet biedt gemeenten de mogelijkheid om ruimtelijke en functionele aspecten van de kerkenvisie te integreren in hun beleid voor de fysieke leefomgeving, zoals de omgevingsvisie en het omgevingsplan. De omgevingsvisie bepaalt de lange termijn koers voor het integrale ruimtelijk beleid en het omgevingsplan legt de regels voor de fysieke leefomgeving vast. Door kerken een plek te geven in de omgevingsvisie en het omgevingsplan, kunnen gemeenten gericht sturen op behoud, bescherming, en herbestemming van kerkgebouwen. In de omgevingsvisie kunnen visies en ambities uit de kerkenvisie worden opgenomen als onderdeel van de langetermijnvisie van de gemeente. Hiermee kan bijvoorbeeld richting worden gegeven aan de wijze

waarop de omgang met kerken kan worden geïntegreerd in de toekomstplannen van de gemeente.

Omgevingsplan

In het omgevingsplan kan de kerkenvisie meer concreet verankerd worden. Zo kunnen gemeenten daarin de waarde van kerken opnemen. Dit kan betrekking hebben op de bescherming van monumentale kerken, behoud van hun functie als ontmoetingsplek, passende herbestemming, of het vrijhouden van zichtlijnen. Daarnaast kunnen de ambities van de gemeente worden geborgd in regels. Gebouwwerichte ambities, zoals behoud of verduurzaming, kunnen worden vastgelegd via bouw- en sloopregels. Gebruiksgerichte ambities, zoals herbestemmingsmogelijkheden, worden geregeld door specifieke gebruiksactiviteiten bij functies toe te staan. Ruimtelijke ambities, zoals zichtbaarheid en verkeersvoorzieningen, vereisen afstemming met de omgeving.

Gebouwen kunnen in het omgevingsplan als functies worden aangewezen, bijvoorbeeld als gebedshuis of kerk, maar ook andere functies zoals wonen of maatschappelijk zijn mogelijk. De functie bepaalt niet het beschermingsniveau; dit gebeurt via de regels. De locatie waarvoor de regels gelden, het werkingsgebied, kan variëren van het hele perceel, inclusief de tuin en/of kerkhof en begraafplaats, tot enkel het gebouw.

Gemeenten kunnen daarnaast specifieke regels voor kernkwaliteiten vastleggen, gekoppeld aan bepaalde functies. Belangrijke kernkwaliteiten die betrekking hebben op bijvoorbeeld de ligging, architectonische ensembles, zichtbaarheid, architectuur en interieur kunnen op deze wijze beschermd worden. Door regels te stellen aan activiteiten voor (een gedeelte van) het grondgebied

en door functieaanduidingen met de toegestane activiteiten te koppelen aan locaties, kunnen kerken vanuit het bredere kader van de fysieke leefomgeving ondersteund en beschermd worden. Hoewel sociaal-maatschappelijke ambities minder direct te regelen zijn in het omgevingsplan, kan het indirect bijdragen door gebruik te sturen.

Gemeenten hebben tot 2032 om hun definitieve omgevingsplan vast te stellen. Verschillende gemeenten hebben de kerkenvisie al geïmplementeerd in het omgevingsplan of de omgevingsvisie. Zie voor meer informatie ook het hoofdstuk ruimtelijk beleid en de handreiking *Van kerkenvisie naar omgevingsplan*. Voorts attenderen we de lezers graag op de handreiking *Kerkbesturen en Omgevingswet*, een uitgave van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO-K).

Van kerkenvisie
naar omgevings-
plan

Kerkbesturen
en de Omgevings-
wet

The background features a complex arrangement of overlapping geometric shapes in various colors including teal, dark blue, light blue, purple, green, grey, orange, and red. The text is overlaid on these shapes.

Hoofdstuk 7 | Ruimtelijk beleid

De ruimtelijke waarde van kerken is groot, zo blijkt uit tal van kerkenvisies. Kerken zijn centrale punten in de stad, dorp of wijk en veelal bepalend geweest voor de ontwikkeling van de stedenbouwkundige structuur. Kerken dragen daarnaast in belangrijke mate bij aan omgevingskwaliteit. Verschillende gemeenten zijn daarom naar aanleiding van de kerkenvisie aan de slag gegaan om de ruimtelijke waarden van kerken in ruimtelijk beleid te borgen. De instrumenten van de Omgevingswet, die toezien op de fysieke leefomgeving, lenen zich hier uitstekend voor en zijn door verschillende gemeenten ingezet. Bijvoorbeeld door in het omgevingsplan gebedshuizen een specifieke functieaanduiding te geven, waaraan regels voor herbestemming of sloop zijn verbonden, door alle gebedshuizen op de kaart te zetten of inhoud uit de kerkenvisie mee te nemen in beleidsnota's en programma's die ingaan op omgevingskwaliteit.

Onder andere in de gemeenten Apeldoorn, Beekdaelen, Dordrecht, Maastricht, Noordwijk, Stichtse Vecht, Vaals en Westerveld is naar aanleiding van de kerkenvisie gewerkt aan ruimtelijk beleid.

Gemeente Apeldoorn

168.211

73

Inleiding

De gemeente Apeldoorn heeft een toekomstvisie geschreven en voor de begeleiding en nader onderzoek verschillende externe adviseurs betrokken. Bij de start van het proces kwam zij tot de conclusie dat de erfgoedwaarden van begraafplaatsen in de gemeente onvoldoende in beeld zijn en daardoor ook niet altijd zijn geborgd voor de toekomst. Daarom is er gekozen om ook de begraafplaatsen te betrekken. Het *Toekomstperspectief kerkelijk erfgoed en begraafplaatsen Apeldoorn* is in 2024 door het college vastgesteld. Het project startte met een bijeenkomst voor eigenaren en beheerders van kerken en begraafplaatsen. Daarna is met een QuickScan geïnventariseerd welke gebedshuizen en begraafplaatsen cultuurhistorische waarden vertegenwoordigen. Dit resulteerde in een ‘werkcollectie’ van 53 gebedshuizen en dertien begraafplaatsen met (potentiële) erfgoedwaarde. Vervolgens is aan de eigenaren en beheerders van de gebouwen en terreinen een enquête gestuurd met vragen over huidig gebruik, verwacht toekomstig gebruik, eventuele hulpvragen en informatie over sociaal maatschappelijke activiteiten en medegebruik om zo in beeld te krijgen waar de uitdagingen liggen. Met een aantal eigenaren zijn verdiepende gesprekken gevoerd. Bovendien zijn uitdagingen en mogelijkheden rondom het verduurzamen van de gebouwen onderzocht. De resultaten van de eerste fase werden gedeeld in een workshop met gemeenteambtenaren van diverse beleidsterreinen. Gezamenlijk zijn toen kansen geformuleerd voor kerken en begraafplaatsen en de resultaten besproken met eigenaren en beheerders. Bovendien hebben de Stichting Apeldoornse Monumenten (SAM) en Stichting Erfgoedplatform Apeldoorn (EPA) gereageerd op de resultaten.

Visie

Het doel van het toekomstperspectief is: inzicht geven in de problematiek en kansen rondom het huidige en toekomstige gebruik van kerken en begraafplaatsen. Op die manier kunnen de verschillende betrokkenen tijdig anticiperen op veranderingen en wordt de instandhouding van dit waardevolle erfgoed geborgd. Uit de gesprekken met diverse partners is een aantal interessante kansen voor begraafplaatsen naar voren gekomen, bijvoorbeeld het verbinden van de begraafplaatsen aan fietsroutes, natuurexcursies en educatieve programma’s om de kennis

over deze plaatsen te vergroten. Onderzoek hiernaar kan een interessante bijdrage vormen aan het Verhaal van Apeldoorn.

Praktijk

In de opgestelde uitvoeringsagenda zijn bevindingen en aanbevelingen verwerkt. Het stuk vormt geen eindproduct, maar een startpunt voor samenwerking. Zo onderneemt de gemeente een aantal stappen om cultuurhistorisch waardevolle kerken en begraafplaatsen in beleid te verankeren, onder andere in het omgevingsplan. Ook de omgeving

Begraafplaats bij de Hervormde kerk, Loenen - Afbeelding: gemeente Apeldoorn

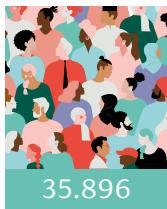
van het monument wordt hierin meege-
nomen. Wederopbouwkerken die des-
tijds niet zijn beschermd maar wel als
'kandidaat-monument' zijn aangemerkt
kunnen, wanneer de cultuurhistorische
waarden nog aanwezig zijn en de eigen-
aar instemt, worden voorgedragen als
gemeentelijk monument. Wanneer een
gebiedsontwikkeling plaatsvindt, dan is
het de ambitie van de gemeente om een
kerkgebouw als unieke plek te behouden.
Daarbij wordt een transformatieladder
gehanteerd, waarin gradaties voor
functieveranderingen zijn opgenomen.

De gemeente heeft een aantal stappen
ondernomen om informatievoorziening
voor eigenaren eenvoudiger te maken.
Zo is er gedurende het traject al een
routekaart voor het verduurzamen van
het religieus erfgoed opgesteld. Een
eenvoudig toegankelijke digitale weg-
wijzer op de gemeentelijke website helpt
eigenaren met informatie over subsidie-
mogelijkheden, initiatieven, beleid

en regelgeving. Ook wordt een kaart
gemaakt met alle kerken en begraafplaat-
sen binnen de gemeente Apeldoorn met
informatie over het gebouw en de omge-
ving en het (toekomstige) gebruik. Verder
werkt de gemeente aan een handreiking
voor eigenaren van begraafplaatsen (niet
in gemeentelijk eigendom). Hierin worden
adviezen gegeven hoe cultuurhistorisch
waardevolle elementen op begraafplaat-
sen voor de toekomst geborgd kunnen
worden.

[MaD]

Gemeente Beekdaelen

Inleiding

De gemeenteraad heeft in oktober 2020 middels een unaniem aangenomen motie opdracht gegeven tot het opstellen van een kerkvisie voor de gemeente Beekdaelen. Aangezien het proces voor het grootste deel bestond uit het voeren van gesprekken met kerkeigenaren en andere partijen, is ervoor gekozen om de kerkvisie om te dopen tot *Kerkendialoog*. De *Kerkendialoog*, uitgevoerd door een externe partij, is in 2023 ter kennisname aan de gemeenteraad voorgelegd.

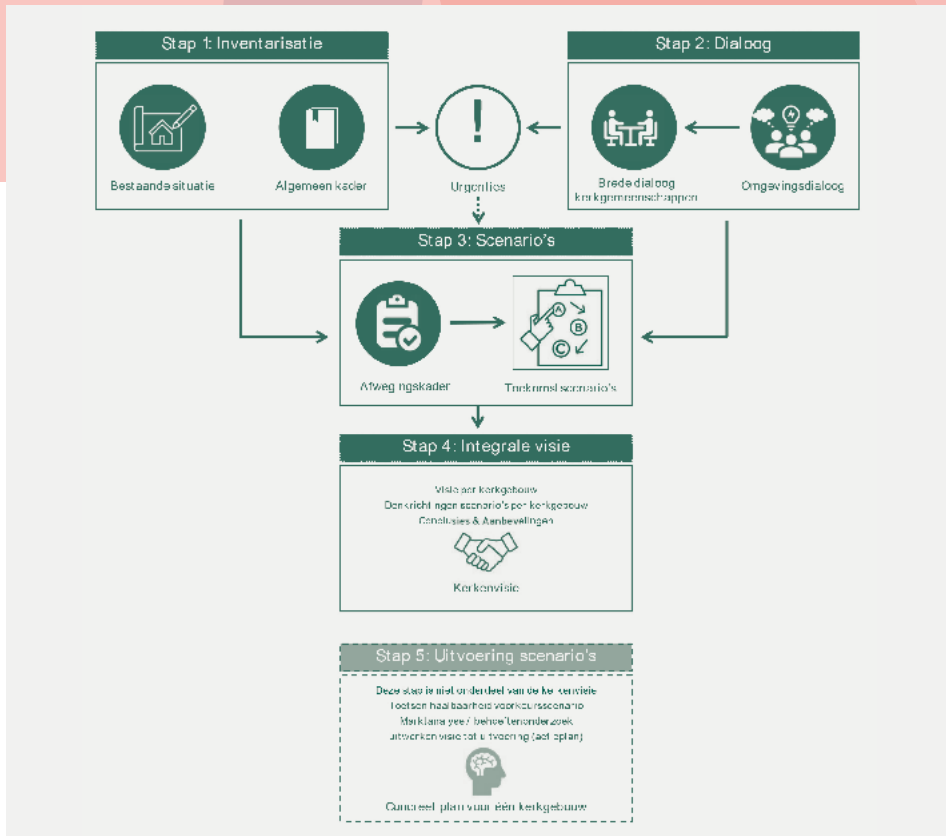
Visie

De gemeente hecht veel waarde aan haar erfgoed, de instandhouding daarvan en de relatie tot eigenaren van erfgoed, waaronder kerkeigenaren. Bij de start is een eerste projectgroep gevormd waarin vragen over de rol en toekomst van de parochie en verwachtingen over de *Kerkendialoog* aan kerkeigenaren zijn voorgelegd. Hieruit zijn overkoepelende thema's afgeleid die in een tweede bijeenkomst verder zijn uitgewerkt. In de tussentijd hebben ook nog individuele gesprekken plaatsgevonden met de parochies. Thema's die naar voren kwamen waren: de rol van het kerkgebouw binnen de gemeenschap, het gebruik, gebouw/plek, groenonderhoud, de begraafplaatsen, (financiële) middelen en toekomst. De ervaringen, visie en betrokkenheid van kerkeigenaren waren leidend in het vormgeven van de toekomstvisie, de gemeente speelde hierin slechts een faciliterende rol. Het proces en de kerkendialoog worden door de kerkeigenaren, die deel hebben genomen aan het kerkvisieproces, breed gedragen.

De parochies en kerkeigenaren zijn vervolgens uitgenodigd om een eigen omgevingsdialoog te organiseren, waarbij zij konden aangeven wie ze verder nog aan tafel wensten. Samen met belanghebbenden, verenigingen en andere betrokkenen werd openhartig gediscussieerd over de toekomst van de kerkgebouwen, zowel met betrekking tot behoud van de religieuze functie als mogelijke herbestemmings- en nevenbestemmingsmogelijkheden. Het uitgangspunt was een 'toekomst waarin de kerkgebouwen een blijvende en betekenisvolle rol vervullen in de gemeenschappen'. De parochies Sweikhuizen, Hulsberg, Schimmert, Nuth en Wijnandsrade hebben een omgevingsdialoog georganiseerd.

Het doel van de *Kerkendialoog* was om kerkeigenaren aan te sporen en te ondersteunen bij toekomstbestendige invulling(en) van de kerkgebouwen. Herbestemming was hierbij geen doel op zich, maar wel een mogelijke oplossing

Proces kerkendialoog Beekdaalen - Afbeelding: RO groep

van een zorgvuldig doorlopen proces van de kerkeigenaar. Een adviesbureau heeft op basis van alle gevoerde gesprekken en door de kerkeigenaren aangeleverde informatie een analyse uitgevoerd. Hierbij is onder andere een afwegingskader gebruikt die de waarderingmethode van H.E. Wesselink (2018) volgt.

Praktijk

Uit de analyse is een aantal aanbevelingen voortgevloeid en de gemeente heeft aan alle aanbevelingen vervolg gegeven. Zo is er een vast aanspreekpunt voor kerkeigenaren bij de gemeente en wordt regelmatig informatie gedeeld over bijvoorbeeld subsidie- en financieringsmogelijkheden. Ook wordt jaarlijks een erfgoedbijeenkomst voor het - nog steeds groeiende - gemeentelijk erfgoednetwerk georganiseerd. Gezocht wordt naar manieren om cultureel erfgoed, waaronder religieus erfgoed, bij

andere beleidsterreinen te verankeren, zoals de omgevingsvisie en toekomstige woon- en dorpsvisies. Waar mogelijk worden koppelkansen gezocht tussen nieuwe ontwikkelingen en (religieus) erfgoed. In afstemming met het taakveld Groen en Ontwerp wordt onderzocht of kerkhoven en begraafplaatsen kunnen worden meegenomen in het nog op te stellen groenstructuurplan. Een samenwerking tussen vrijwilligers en de plantsoendienst kan bijdragen aan een efficiëntere aanpak van het groen en helpen om de kwaliteit van de begraafplaatsen en het onderhoud voor de toekomst te borgen. Op deze manier blijven de vrijwilligers actief betrokken. De gemeente staat altijd open voor verdere gesprekken met kerkeigenaren over onderhoud, her- of nevenbestemming.

[MaD]

Gemeente Dordrecht

Inleiding

In de gemeenteraad van Dordrecht werd door middel van een motie aangedrongen op het opstellen van een kerkenvisie. Deze is tot stand gekomen in samenwerking met een extern bureau en resulteerde in: *Tussen hemel en aarde, een visie op gebedshuizen in Dordrecht*. De visie werd in 2023 afgerond en biedt een uitgebreid overzicht van het bestaande religieuze erfgoed in de stad. Daarnaast wordt ingegaan op de dynamiek van groeiende en krimpende kerkelijke gemeenschappen, met als doel een duurzame toekomst voor de gebedshuizen te waarborgen.

Visie

In de kerkenvisie heeft de gemeente omschreven dat zij streeft naar het duurzaam behouden van de waarden van de gebedshuizen in Dordrecht. Daarnaast wil zij een constructieve samenwerking bevorderen tussen de gebouweigenaren, gebruikers en gemeente. De eigenaren behouden de primaire zeggenschap en verantwoordelijkheid over het gebouw en hebben het beste inzicht in problemen, kansen en toekomstverwachtingen. De gemeente erkent vanuit haar publieke rol de waarde van een gebedshuis voor de wijk en de stad en kan optreden als ondersteuner, verbinder en facilitator. De rol van de gemeente binnen de verschillende thema's wordt bepaald door de beschikbare financiële en personele middelen. In de kerkenvisie zijn daarnaast vijf belangrijke thema's opgenomen die uit de gesprekken met eigenaren en in bijeenkomsten met belanghebbenden binnen en buiten de gemeente naar voren zijn gekomen. Daaruit blijkt de ambitie van de gemeente als het gaat om de toekomst

van het religieus erfgoed. Ze geeft aan aandacht te hebben voor krimp en groei van gemeenschappen, de organisatiekaders, energie en duurzaamheid, de waarde van gebouwen en de waarde voor de wijk. Ook wil zij zich inzetten voor het onderhouden en versterken van contact tussen kerkeigenaren en het religieus erfgoed in het bredere gemeentelijke beleid integreren.

Praktijk

De ambities in de kerkenvisie zijn op verschillende wijze in uitvoering gebracht. Zo worden enkele gebedshuizen onderzocht op monumentale waarden, waarbij zij kans maken op de status van gemeentelijk monument. De visie is gedeeld en toegelicht aan wijk- en gebiedsmanagers en het vakteam stedenbouw, zodat zij deze kunnen integreren in lokale ontwikkelingen. Verder is de kerkenvisie verankerd in het omgevingsplan. Alle gebedshuizen hebben hierin de functieaanduiding 'gebedshuis' gekregen, waaraan specifieke regels voor sloop zijn gekop-

Stadsgezicht Dordrecht in 1981 - Afbeelding: G.J. Dukker, Collectie RCE

peld, waaronder een meldingsplicht en indieningsvereisten voor slooiaanvragen. Een onderdeel van de indieningsvereisten is de transformatieladder, die eigenaren van gebedshuizen helpt bij de onderbouwing van gewenste (her)ontwikkelingen of sloop. Een bouwhistorisch onderzoeksrapport kan dan onderdeel zijn van de indieningsvereisten. Bovendien zijn alle gebedshuizen op een kaart aangeduid, die als bijlage bij het omgevingsplan is opgenomen.

[BJ]

Gemeente Maastricht

125.285

46

Inleiding

Het college van B&W heeft opdracht gegeven om bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) een decentralisatie-uitkering aan te vragen om te komen tot een kerkenvisie voor de gemeente Maastricht. Twee externe bureaus kregen de opdracht het proces te begeleiden en een toekomstverkenning op te stellen. Het proces bestond uit bureauonderzoek en gesprekken met eigenaren van gebedshuizen. Daarbij zijn toekomstverwachting en relevante beleidsdisciplines geraadpleegd over bijvoorbeeld duurzaamheidsopgaven. De gebedshuizen zijn, op vijf na, bezocht, waarbij ook is gekeken naar cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarden, staat van het onderhoud en mogelijkheden tot verduurzaming. Uit de opbrengsten van de gesprekken is een sterkte-zwakte analyse opgesteld. De bevolking heeft via Maastricht Forum een vragenlijst over de gebedshuizen kunnen invullen. De vragenlijst was om inzicht te krijgen hoe vaak mensen een kerk bezoeken en met welk doel; of gebedshuizen in het centrum en in de eigen wijk behouden moeten blijven; welke functie een gebedshuis in de wijk heeft en welke herbestemming inwoners passend vinden. Het document *Toekomstverkenning gebedshuizen Maastricht* is in juni 2024 ter kennisgeving aan de gemeenteraad voorgelegd. Daarnaast is een uitvoerige historische inventarisatie opgesteld, met een toelichting over context en ontwikkeling. Uit de toekomstverkenning komt naar voren dat in 2024 nog 33 van de 46 gebedshuizen een religieuze functie hebben. Naar verwachting zal dit aantal in 2033 gedaald zijn tot zes à elf. Dit betekent dat een groot aantal van de gebedshuizen ernstig wordt bedreigd in hun voortbestaan. 22 tot 27 gebedshuizen zullen mogelijk de komende jaren leeg komen te staan, waarvan het overgrote deel beschermd is als gemeentelijk of rijksmonument. Kortom, in de toekomstverkenning wordt de noodklok geluid. Gekozen is voor een praktische aanpak met een eerste verkennende fase waarin met elkaar kennis wordt gemaakt, de opgave in kaart wordt gebracht en de kansen worden verkend. De toekomstverkenning is hier het resultaat van. Een tweede, verdiepende, fase gaat hierna plaatsvinden, waarbij pilots worden gestart en lessen voor de toekomst getrokken kunnen worden.

Interieurensemble Sint-Servaasbasiliek, Maastricht
Afbeelding: Sergé Technau,
Collectie RCE

Visie

Het doel van de toekomstverkenning is: het, gezamenlijk met de religieuze gemeenschappen, in kaart brengen van de problematiek en het verkennen van manieren om te komen tot een duurzaam toekomstperspectief voor de gebedshuizen die in hun voortbestaan bedreigd worden. Sloop van betekenisvolle religieuze gebouwen moet immers zoveel mogelijk voorkomen worden.

Praktijk

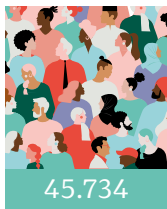
De gemeente gaat aan de slag met een *Actieplan toekomst gebedshuizen Maastricht* met een verdiepende visie en financiële onderbouwing. Een belangrijke eerste stap is het organiseren van een aanspreekpunt/regisseur voor eigenaren die ook moet dienen als schakelpunt met verschillende afdelingen binnen de gemeente. Daarnaast wordt budget vrijgemaakt voor drie pilots om een toekomstperspectief voor gebedshuizen uit te werken en met betrokken partijen te onderzoeken wat mogelijk is. Een afwegingskader wordt opgesteld en vanuit de gemeente komt deskundige ondersteuning voor de deelnemers van

de rooms-katholieke ‘Krimp werkgroep’. De besturen van de kerken hebben van het bisdom de opdracht gekregen om een pastoraal plan op te stellen. In combinatie met een inhoudelijk afwegingskader kan dat leiden tot besluiten om kerkgebouwen aan te houden of af te stoten.

Daarnaast wordt nog aandacht gevraagd voor een aantal thema’s: in de visie wordt opgeroepen om samen met het Catharijneconvent in Utrecht een plan op te maken voor de inventarisatie en bescherming van waardevolle interieurs en roerende goederen. Ook wordt onderzocht of een Green Deal traject, zoals in Arnhem wordt uitgevoerd, interessant kan zijn om naast procesbegeleiding ook inhoudelijke kennis over het verduurzamen van kerkgebouwen aan eigenaren en initiatiefnemers aan te bieden. Als laatste wordt opgemerkt dat het luiden van de kerkklokken onderdeel is van de identiteit van Maastricht en dat dit langzaam dreigt te verdwijnen wanneer de religieuze functie eindigt. Er wordt aanbevolen om samen met Stichting Klinkend Erfgoed te kijken naar mogelijke oplossingen.

[MaD]

Gemeente Noordwijk

45.734

10

Inleiding

De gemeente Noordwijk heeft haar kerkvisie ontwikkeld om een strategisch beleid te vormen voor de omgang met religieus erfgoed in de regio. Samen met kerkeigenaren onderzocht zij de mogelijkheden van verbeteringen op het gebied van duurzaam behoud van de kerkgebouwen. Op basis hiervan is een kerkvisie opgesteld. De kerkvisie is geschreven in samenwerking met een extern bureau. Hierin is niet alleen gekeken naar de energie-gerateerde duurzaamheid, maar ook naar het duurzame voortbestaan van de gebouwen. De ondervraagde geloofsgemeenschappen, de Parochie Sint Maarten, Protestantse Gemeente Noordwijk, Protestantse Gemeente Noordwijkerhout en De Zilk en Parochie Heilige Willibrordus, hebben gezamenlijk aangegeven veel waarde te hechten aan het behoud van de functie van de kerkgebouwen en aan de maatschappelijke rol die ze vervullen.

140

Visie

De gemeente streeft naar een duurzame instandhouding van religieus erfgoed. Dit betekent dat het behoud van de architectonische en historische waarde van kerkgebouwen centraal staat, met aandacht voor de lange termijn en de impact op de gemeenschap. Een belangrijk aspect van de visie is het vinden van passende herbestemmingen voor leegkomende of minder gebruikte kerkgebouwen. Dit kan variëren van herbestemming voor culturele en maatschappelijke functies tot woon- of commerciële doeleinden. Het doel is om deze gebouwen een nieuwe rol te geven binnen de gemeenschap zonder afbreuk te doen aan hun erfgoedwaarde. De visie benadrukt het belang van samenwerking tussen eigenaren van religieuze gebouwen, de gemeente en betrokken partijen. Dit kan bijvoorbeeld door het faciliteren van overleg en het bieden van ondersteu-

ning bij plannen voor herbesteding of restauratie. Verder besteedt de gemeente aandacht aan bewustwording en educatie over de waarde van religieus erfgoed. Dit kan helpen om de betrokkenheid van de gemeenschap te vergroten en te zorgen voor een breed draagvlak voor het beleid.

Praktijk

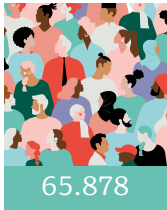
Delen uit de kerkvisie worden meegenomen in de *Nota Omgevingskwaliteit* en het *Programma Omgevingskwaliteit* waar de gemeente Noordwijk aan werkt. Er zijn op dit moment ook kerken die in de fase zijn van herbesteding. Zij volgen een regulier vergunningstraject, hoewel de gemeente extra aandacht besteedt aan het herbestedingstraject, zodat de procedure vlot verloopt. Daarnaast wil de gemeente het aanvragen van subsidies vereenvoudigen.

[BJ]

Oude Jeroenskerk, Noordwijk-Binnen - Afbeelding: erfgoed.nu

Gemeente Stichtse Vecht

Inleiding

De kerkenvisie, uitgevoerd in 2022-2023 door een externe partij, kwam tot stand in samenwerking tussen de gemeente, eigenaren, en gebruikers van de kerkgebouwen. Onderzocht zijn 38 gebedshuizen die oorspronkelijk als religieus gebouw waren gebouwd of structureel tot zodanig waren verbouwd. Hiervan waren nog 26 in gebruik als kerk. De overige twaalf gebouwen waren herbested, waarbij de meest voorkomende nieuwe functie wonen is. Het doel van de kerkenvisie was om waardevolle gebedshuizen voor de toekomst te behouden. Daarnaast moest de kerkenvisie kaders bieden voor nieuwe ontwikkelingen, herbesteding en transformatie van religieus erfgoed in de gemeente, anticiperend op de Omgevingswet. De *Kerkenvisie Stichtse Vecht* bestaat uit drie delen. Deel A bevat de inventarisatie en analyse van het huidige ‘kerkenlandschap’ en de ontstaansgeschiedenis. Deel B beschrijft de inhoudelijke en procesmatige aspecten die van toepassing zijn bij transformatie of herbesteding van een kerkgebouw. Dit hoofdstuk besteedt ook aandacht aan de directe omgeving met cultuurhistorisch waardevolle elementen zoals tuinheden, kerkhoven, begraafplaatsen, pastorie, andere bouwwerken en het omliggende landschap. Deel C geeft een overzicht van de kerkgebouwen, zowel in beeld als tekst.

Visie

De ambitie van de gemeente is om middels de kerkenvisie handvatten te bieden voor de transformatie en herbesteding van kerkgebouwen. Daarnaast wil zij de publieke rol van deze gebouwen handhaven. In eerste instantie reageerde de gemeente vaak ad hoc en per individueel gebedshuis. Hierbij ontbrak het overzicht op de samenhang tussen de verschillende gebedshuizen. De kerkenvisie moest daar verandering in brengen en inzicht bieden in de ontwikkelingsmogelijkheden van kerkgebouwen, in de vorm van een transformatieperspectief. De inventarisaties en waarderings zijn de basis geweest voor de kaders die zijn opgenomen voor toekomstige wijzigingen (transformaties) aan kerkgebouwen. Afhankelijk van het type kerk en de bijzondere waarden die

daaraan gekoppeld zijn, is de ruimte bij transformatie bepaald. Een bijzondere kerkzaal en interieur vragen bijvoorbeeld al snel publieke toegankelijkheid en instandhouding van de ruimtelijkheid.

Bij het opstellen van de visie werd bewust gekozen voor een scheiding tussen gebouw en gemeenschap, waarbij de visie, vanwege het algemeen ruimtelijk belang, de focus legt op het gebouw en de instandhouding daarvan.

Praktijk

De kerkenvisie bevat enkele aanbevelingen om de geconstateerde waarden in het gemeentelijke beleid te waarborgen. De belangrijkste aanbevelingen zijn:

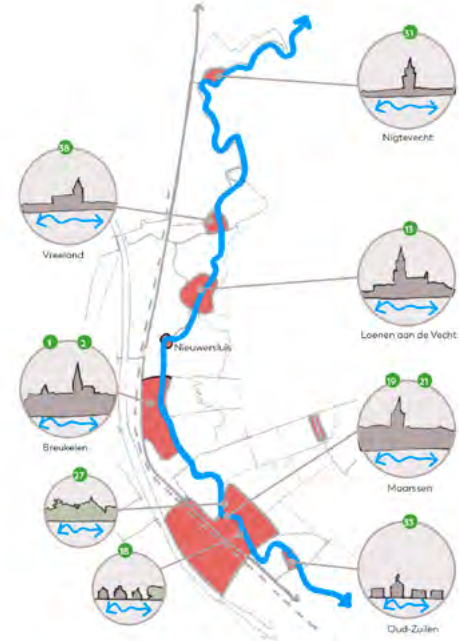
- Neem de kerkgebouwen mee in het reguliere gemeentelijke ruimtelijke orde-

Relatie van de kerkgebouwen met de Vecht - Afbeelding: Kaader, Kerkenvisie Stichtse Vecht, 2023

- ningsbeleid en andere beleidsvormen, zodat de kans op behoud toeneemt.
- Stel voor de kerkgebouwen een zogenaamde kerkbiotoop op. Dit documenteert de relatie tussen landschap en gebouw, doet uitspraken over ensemblewaarden, inclusief relevante begraafplaatsen en legt de gebruiks- en toeristische mogelijkheden voor de wijk en buurt vast.
  - De gemeente besteedt aandacht aan kerktorens, waarbij harmonisatie van afspraken uit het verleden een wens is. Het gaat dan om vergoedingen voor het klokkeluiden, onderhoud en eigendom.
  - Verbind de verduurzaming van kerkgebouwen, waar mogelijk, met de Erfgoed Deal.
  - Zorg dat kerkbesturen die willen verduurzamen daarbij worden geholpen.

Silhouetten langs de Vecht - Afbeelding: Kaader, Kerkenvisie Stichtse Vecht, 2023

De sociaal-maatschappelijke kant is in deze kerkenvisie onderbelicht gebleven. De koppeling kan echter van belang zijn, omdat kerken ook een verbindende functie vervullen voor een wijk, buurt of zelfs nog breder.

[MaD]

Gemeente Vaals

10.121

5

Inleiding

Vaals heeft de decentralisatie-uitkering aangevraagd om zicht te krijgen op de te verwachten opgaven rond het religieuze erfgoed in de gemeente. Dit is van belang omdat veranderingen bij kerkgebouwen van invloed kunnen zijn op sociale en maatschappelijke structuren. Door hierover in gesprek te gaan met kerkeigenaren en belanghebbenden, hoopt de gemeente een vertrouwensband te smeden en ervoor te zorgen dat het gesprek over de toekomst van het religieuze erfgoed structureel blijft bestaan. De gemeente heeft een extern bureau gevraagd om het proces te begeleiden en de kerkenvisie te schrijven. De kerkenvisie is in juni 2024 ter kennisneming aan de gemeenteraad voorgelegd. Voor het proces zijn vier stappen gevolgd: In een eerste gesprek langs de velden heeft een extern bureau met verschillende partijen gesproken: beleidsmedewerkers van de gemeente en vertegenwoordigers van de kerken (pastoor en parochiebestuur). Hier werden de behoeften van de kerken in kaart gebracht. Per kerk heeft een gesprek plaatsgevonden met de pastoor en deken over dromen, kansen, wensen en urgenties. Ook de gemeenschap rondom de kerk is gevraagd mee te denken over mogelijke toekomstbestendige functies voor de kerk in hun kern. Per kerk zijn op basis van de gesprekken een of meerdere denkrichtingen geformuleerd en opnieuw aan de kerkeigenaren voorgelegd. In overleg is gekeken wat de kerkeigenaren en de gemeenschappen als reële opties beschouwen. Deze zijn vervolgens door de gemeente tegen geldend beleid afgewogen, om te kijken of de denkrichting vanuit gemeentelijk beleid kans van slagen heeft. Afsluitend is een integraal advies opgesteld, dat is verwoord in de adviesrapportage. Waar mogelijk worden de adviezen voor kerken met elkaar in verband gebracht. Omdat verschillende beleidsterreinen bij het proces zijn betrokken, kan de visie ook als input dienen voor gemeentelijk beleid. De gemeente heeft in het proces een ondersteunende en faciliterende rol gespeeld.

Visie

De *Kerkenvisie Vaals* dient als leidraad voor de gezamenlijke inspanningen en biedt een basis voor de toekomst. De gemeente heeft op hoofdlijnen zes mogelijkheden voor de toekomst geformuleerd: een volledig religieuze functie; een religieuze functie met behoud van nevenfuncties; een gedeeltelijk religieuze functie met nevenbestemming van een deel van het gebouw. Indien sprake is dat

de religieuze functie geheel verdwijnt, dan schetst de gemeente de volgende mogelijkheden: herbestemmen van het kerkgebouw; aan de eredienst onttrekken en laten rusten; (gedeeltelijke) sloop van het kerkgebouw. Deze laatste is geen wenselijke optie.

In de kerkenvisie is gekozen om niet een vast stappenplan of transformatieladder vast te stellen, maar om denkrichtingen

Interieur Abdijskerk Sint Benedictusberg, Vaals - Afbeelding: Thea van den Heuvel, Collectie RCE, i.o. Toonbeelden van de Wederopbouw

per kerk te formuleren. De gemeente heeft hiervoor gekozen omdat er bij denkrichtingen onder meer ruimte is voor diversiteit en dialoog (het nodigt uit tot gesprek); flexibiliteit, aanpasbaarheid en het creëren van draagvlak. Ook wordt gekeken naar toeristisch potentieel, bijvoorbeeld pelgrimstoerisme, en sociaal-maatschappelijke en culturele functies.

Praktijk

De *Kerkenvisie Vaals* is primair bedoeld voor de eigenaren van de kerkgebouwen,

feitelijk de kerkbesturen. De conclusies en aanbevelingen zijn, voor zover bij de gemeente bekend, bij de diverse besturen onderwerp van gesprek. De gemeente wacht nu op initiatief vanuit de kerkbesturen. Zij staat ervoor open om constructief mee te denken naar aanleiding van conclusies en/of aanbevelingen. Mocht dit aanleiding geven om in de toekomst frequent overleg te voeren, dan wordt dat uiteraard vanuit de gemeente ondersteund.

[MaD]

Gemeente Westerveld

Inleiding

In het voorjaar van 2022 is de *Kerkenvisie Westerveld* afgerond en door de gemeenteraad vastgesteld. De visie gaat in op de toekomst van vijftien kerkgebouwen, waarvan elf met een monumentale status. Om te komen tot een voldragen visie zijn in het proces behalve de kerkeigenaren ook erfgoedinstellingen en historische verenigingen betrokken. Het doorlopen traject van de kerkenvisie leidde tot verrassende resultaten. Met de eigenaren van de elf monumenten had de gemeente al contact in verband met de jaarlijkse Open Monumentendag. Met de vier overige eigenaren was eerder geen contact, maar tijdens het kerkenvisietraject bleek dat dit moderne geloofsgemeenschappen zijn, met een bloeiend (religieus) verenigingsleven. Het proces van de kerkenvisie bestond uit het voeren van gesprekken met alle kerkeigenaren, het opstellen van kerkenpaspoorten met basisgegevens, analyses op gemeentelijk niveau en gezamenlijk zoeken naar verwachtingen en doelstelling.

Visie

Met het opstellen van de kerkenvisie wilde de gemeente verkennen in hoeverre belangrijke en waardevolle religieuze gebouwen in stand kunnen worden gehouden. Het gesprek op gang brengen over de gebouwen en onderzoeken wat er speelt bij kerkelijke gemeenten en andere eigenaren. Westerveld wilde tevens verkennen hoe de veranderende rol van de kerk in de samenleving kan worden afgestemd op sociale en maatschappelijke ontwikkelingen in de samenleving.

De *Kerkenvisie Westerveld* bevat een inventarisatie van de kerken zowel als collectie als per kerkgebouw, een overzicht van de doelstellingen waarmee kerkeigenaren en de gemeente het kerkenvisietraject wilde insteken, de kerkenopgave waar Westerveld voor staat - ook met een blik op de toekomst - opgedane inzichten, een visie op de kerkenopgave en een voorstel voor vervolgactie. De visie heeft inzichtelijk gemaakt waaraan behoefte is bij de

geloofsgemeenschappen en hoe de gemeente en geloofsgemeenschappen samen kunnen optrekken in beheer- en behoudsvraagstukken.

Praktijk

De kerken hebben de handschoen opgepakt en een platform opgericht. De ambtenaar erfgoed is agenda lid en op te roepen zodra dat nodig is. Door het kerkenvisietraject verloopt het interne overleg tussen ruimtelijke ontwikkeling, vergunningverlening en openbare werken binnen de gemeente Westerveld veel soepeler. Beide teams zijn nadrukkelijk betrokken en kijken voor omgevingsplannen expliciet naar mogelijkheden voor verbreding van functies, zodat processen voor nevenfuncties, zoals concerten en exposities, en herbesteding minder gecompliceerd hoeven te verlopen. De vier niet-monumentale kerken kunnen nu voor verbouwplannen ook aankloppen bij het monumentensprekeuur, zodat ze geen kosten hoeven te maken voor een officieel vooroverleg.

Sint Nicolaaskerk, Dwingeloo - Afbeelding: Bernard Stikfort

Het kerkensietraject heeft ook geleid tot meer samenwerking tussen erfgoed, ruimtelijke ontwikkeling en maatschappelijk welzijn. Bijvoorbeeld is er aandacht voor mogelijke maatschappelijke functies die kerken kunnen vervullen behalve als plek voor de eredienst. Denk daarbij aan snertmaaltijden van de Brug-Eskerk in Dwingeloo en het delen van levensverhalen door dorpsbewoners in de Clemenskerk van Havelte waarbij de inleider geen lid van de kerkelijke gemeente hoeft te zijn. Ook onderzoeken kerk en dorpshuis in Wilhelminaoord een mogelijke samenwerking, immers: het dorpshuis heeft een keuken en kan steunen op de gemeente, de kerk heeft ruimte.

Sommige processen raakten door het kerkensietraject ook in een gunstige stroomversnelling. Zo is er een architectuur- en bouwhistorische opname gemaakt voor de Heilige Johannes Apostel en Evangelistkerk in Wilhelminaoord, Post 65 erfgoed. Het proces om te komen tot uitbreiding met nieuwbouw

ten behoeve van de jeugdnevendienst en consistoriekamer bij de Nicolaaskerk in Dwingeloo heeft een opvallend goed resultaat opgeleverd door het soepele schakelen met de gemeente. En de gemeente heeft de huur van het parochie-dorpsplein in Zorgvlied na dertig jaar overgedragen aan Dorpsbelangen om er een 'groene huiskamer' van te maken die een museale invulling heeft gekregen.

MiD

Colofon

© November 2024

Uitvoering	erfgoed.nu Lilian Grootswagers
Teksten	Marlieke Damstra (MaD) Gelders Genootschap Mireille Dosker (MiD) Het Oversticht Lilian Grootswagers (LG) erfgoed.nu Bo Jonk (BJ) MOOI Noord-Holland
Tekstredactie	Anne Marie Ten Cate
Eindredactie	erfgoed.nu Lilian Grootswagers
Vormgeving	Jolanda van Nuenen beeld_concept
Drukkerij	New Energy Printing

148 |

Een woord van dank is op zijn plaats aan alle betrokkenen die behulpzaam zijn geweest bij het vergaren van informatie, het samenstellen van de teksten en het leveren van beeldmateriaal. In het bijzonder alle geïnterviewden en gemeenten die hun input hebben gegeven.

Deze handreiking is mede mogelijk gemaakt door:

Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Federatie Grote Monumentengemeenten (FGM) en Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Programma Toekomst Religieus Erfgoed (PTRE).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

